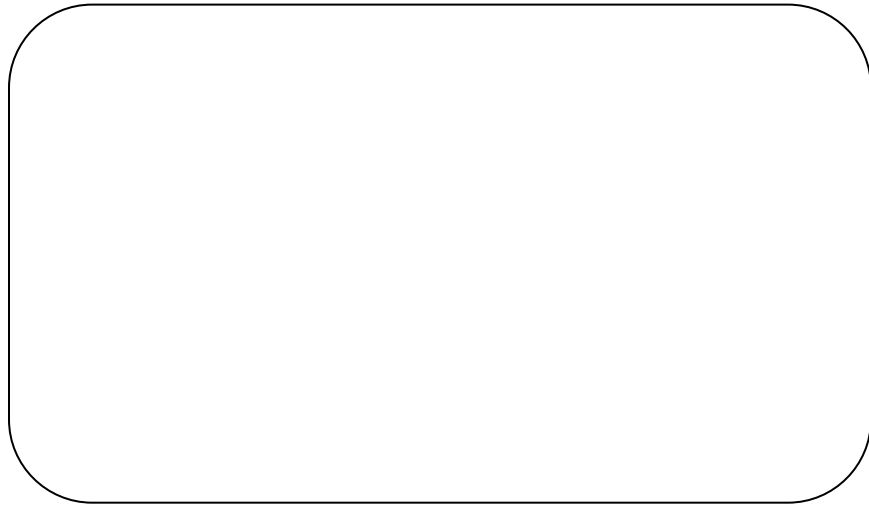

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
INSTITU OF SOCIAL SCIENCES

YÜKSEK LİSANS TEZİ
MASTER THESIS

MALATYA

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME VE EKONOMİK
ETKİLERİ: TÜRKİYE – İSLAM İŞBİRLİĞİ
TEŞKİLATI İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

PROF. DR. ALİ ŞEN

MEHMET İKİZOĞLU

MALATYA-2015

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME VE EKONOMİK
ETKİLERİ: TÜRKİYE – İSLAM İŞBİRLİĞİ
TEŞKİLATI İLİŞKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. ALİ ŞEN

HAZIRLAYAN

MEHMET İKİZOĞLU

Jürimiz, 15/06/2015 tarihinde yapılan savunma sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği / oyçokluğu) ile başarı bulunarak İktisat Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri, Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

İmzası

1. <u>Doç. Dr. Nihat Albayrak</u>	
2. <u>Prof. Dr. Ali Şen</u>	
3. <u>Yrd. Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKIŞAR</u>	
4.	.....

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

.....
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

“Prof. Dr. Ali Şen danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME VE EKONOMİK ETKİLERİ: TÜRKİYE – İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI İLİŞKİLERİ** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.” (Mehmet İKİZOĞLU)

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ..... yıl süreyle erişime açılmasını istiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/06/2015

Mehmet İkizoğlu

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın her aşamasında öneri, yardım ve desteğini esirgemeden beni yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali ŞEN'e,

Her konuda özverili desteği ve büyük sabrı ile hep yanımda olan kıymetli eőim Zehra Özlem İKİZOğLU'na,

Tezimin hazırlık ve yazım dönemlerinde anlayıő göstererek destek olan sevgili çocuklarım Elif ve Mustafa İKİZOğLU'na,

Sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Mehmet İKİZOğLU

Malatya - 2015

ÖZET

İKİZOĞLU, Mehmet, İktisadi Bütünleşme ve Ekonomik Etkileri: Türkiye – İslam İşbirliği Teşkilatı İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2015.

20. yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisinde iktisadi bütünleşme hareketleri, özellikle uluslararası ticaretin gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır. Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) içerisinde kuruluşundan itibaren yer almaktadır. Bu tezin amacı, İİT ülkeleri ile Türkiye dış ticaret ilişkilerinin incelenmesidir. Bu çalışmada şu soruya cevap aranmıştır: İİT üyesi olmak, Türkiye'nin dış ticaretinin gelişmesine ne ölçüde katkı sağlamıştır? Analiz, hem genelde İİT hem de önde gelen İİT ülkeleri itibariyle yapılmıştır. Araştırmanın sonunda, Türkiye ile İİT ülkeleri arasındaki dış ticaretin bugüne kadar olan gelişiminde entegrasyon politikalarından ziyade, bölge içindeki ikili işbirliklerinin belirleyici olduğu sonuncuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İslam İşbirliği Teşkilatı, İktisat, Ticaret

ABSTRACT

İKİZOĞLU, Mehmet, Economic Integration and Economic Impacts: Turkey - The Organization of Islamic Cooperation Relations, Master Thesis, Malatya, 2015.

Regional economic integration has provided a significant contribution to the development of international trade in the world economy since the beginning of twentieth century. Turkey has been the member of the Organisation of Islamic Cooperation (OIC) since the foundation of it. The aim of this thesis is to examine the trade relationship between Turkey and OIC countries. The thesis tries to answer the question of to what extent the membership of Turkey has a meaningful contribution to the development of Turkey's foreign trade. The analysis has been made in terms of both all the OIC countries and the leading countries of the OIC. The dissertation has concluded that the bilateral cooperation within the region rather than the policies of the OIC integration is a more significant factor over the performance of trade relationship between two sides.

Key Words: Turkey, Organization of Islamic Cooperation, Economy, Trade

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY

ONUR SÖZÜ

BİLDİRİM

TEŞEKKÜR

ÖZET i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

TABLolar DİZELGESİ vii

KISALTMALAR viii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME KAVRAMI VE TEORİSİ

1.1. Ekonomik Bütünleşme Tanımı 3

1.2. Ekonomik Bütünleşmeye Yol Açan Faktörler 4

1.2.1. Ekonomik Faktörler 5

1.2.2. Siyasal Faktörler 5

1.2.3. Teknolojik Gelişmeler 6

1.3. Ekonomik Entegrasyon Aşamaları 6

1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area) 6

1.3.2. Gümrük Birliği (Custom Union) 7

1.3.3. Ortak Pazar (Common Market) 7

1.3.4. Ekonomik Birlik (Economic Union) 7

1.3.5. Siyasi Birlik (Political Union) 8

1.4. Ekonomik Entegrasyon Teorileri 8

1.4.1. Gümrük Birliği Teorisi 8

1.4.2. İkinci En İyi Teorisi 9

1.5. Ekonomik Entegrasyon Etkileri 9

1.5.1. Statik Etki 9

1.5.1.1. Ticaret Yaratıcı Etkisi	10
1.5.1.2. Ticaret Saptırıcı Etkisi	11
1.5.1.3. Statik Analizin Eleştirilmesi	12
1.5.2. Dinamik Etki	12
1.5.2.1. Dış Rekabet Artışı Etkisi	12
1.5.2.2. Ölçek Ekonomileri	13
1.5.2.3. Döviz Rezervlerinin Artması	13
1.5.2.4. Yatırımları Teşvik	14
1.5.2.5. Sanayileşme Hızının Artması (Teknolojik Gelişme)	14
1.6. Ekonomik Bütünleşmelerin Bütünleşme Dışında Kalan Ülkelere Etkileri	14
1.7. Ekonomik Bütünleşmenin Başarı Şartları	15
1.7.1. Ekonomik Gelişme Farklılıklarının Az Olması	15
1.7.2. Coğrafi Yakınlık	15
1.7.3. Ekonomik Yapı Benzerliği	16
1.7.4. Sosyal, Kültürel, Tarihsel ve Dinsel Ortaklık	16
1.7.5. Askeri ve Siyasi Ortaklık	16

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA ÜZERİNDEKİ ÜLKELER ARASI İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

2.1. Dünya Üzerindeki Ülkeleri İktisadi Bütünleşmeye İten Nedenler	17
2.2. Dünya Üzerindeki Ülkeler Arası İktisadi Bütünleşmeler	18
2.2.1. Avrupa Kıtasındaki İktisadi Bütünleşme Hareketleri	18
2.2.1.1. Avrupa Birliği	18
2.2.2. Amerika Kıtasındaki İktisadi Bütünleşme Hareketleri	20
2.2.2.1. Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA)	20
2.2.2.2. Andean Uluslararası Topluluğu	21
2.2.2.3. Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)	23
2.2.3. Asya-Pasifik Bölgesindeki İktisadi Bütünleşme Hareketleri	24
2.2.3.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)	24
2.2.3.2. Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN)	25

2.2.3.3. Doğu Asya Ekonomik İşbirliği (EAEC)	27
2.2.4. Okyanusya ve Avrasya Bölgesindeki İktisadi Bütünleşme Hareketleri	29
2.2.4.1. Avustralya-Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Anlaşması	29
2.2.4.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC-KEİ)	29
2.2.5. Afrika Kıtası İktisadi Bütünleşme Hareketleri	33
2.2.5.1. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO)	33
2.2.5.2. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	34
2.2.5.3. Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)	34
2.2.5.4. Doğu Afrika Topluluğu (EAEC)	35
2.2.5.5. Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA)	36
2.2.5.6. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC)	38
2.2.6. Ortadoğu ve Arap Ülkeleri İktisadi İşbirliği Hareketleri	39
2.2.6.1. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	39
2.2.6.2. D-8 Grubu	39
2.2.6.3. Arap Birliği (Arap League)	40
2.2.6.4. Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC)	47
2.2.6.5. Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA)	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞU VE YAPISI

3.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Amaçları	53
3.2. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Organizasyon Yapısı	55
3.2.1. Organlar ve Görevleri	55
3.2.1.1. Temel Organlar	55
3.2.1.1.1. İslam Zirve Konferansı	55
3.2.1.1.2. İslam Dışişleri Bakanları Konferansı	56
3.2.1.1.3. Genel Sekreterlik	56
3.2.1.2. Diğer Organlar	56
3.2.1.2.1. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi	56
3.2.1.2.2. Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi	57
3.2.1.2.3. Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Daimi Komitesi	57

3.2.2. İİT Şartı	58
3.2.3. İİT’de Reform ve 10 Yıllık Eylem Planı	58
3.2.4. İslam İş Birliği Teşkilatı Parlamento Birliği Türkiye Delegasyonu	59
3.2.5. İİT Ülkeleri Genel Ekonomik Yapısı	59
3.3. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Karşılaştığı Sıkıntılar	60
3.4. İslam İşbirliği Teşkilatının Uluslararası Siyasetteki Algısı ve Etkisi	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI İLİŞKİSİ

4.1. 1969 Rabat Toplantısı	67
4.2. Türkiye’nin İslam İşbirliği Teşkilatı’nda Artan Önemi	69
4.3. Türkiye İİT Ticari İlişkilerinin Gelişimi	71
4.3.1. Mukayeseli Perspektiften Türkiye’nin İİT Bölgesine İhracatının Gelişimi	71
4.3.2. Mukayeseli Perspektiften Türkiye’nin İİT Bölgesine İthalatın Gelişimi ...	72
4.3.3. Türkiye’nin Mukayeseli Perspektiften İhracat Payının Değerlendirilmesi	74
4.3.4. Türkiye’nin Mukayeseli Perspektiften İthalat Payının Değerlendirilmesi	75
4.4. Türkiye’nin Seçilmiş İİT Ülkeleriyle Olan Ticaretinin İncelenmesi	77
4.4.1. Türkiye – Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri	78
4.4.1.1. Suudi Arabistan ile Yapılan Anlaşmalar	83
4.4.1.2. Türkiye’nin Suudi Arabistan’da Yaptığı Yatırımlar	83
4.4.1.3. Türkiye - Suudi Arabistan İşbirliği Alanları	84
4.4.2. Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri	85
4.4.2.1. Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği	86
4.4.3. Türkiye - İran Ekonomik ve Ticari İlişkileri	89
4.4.3.1. Türkiye - İran Ekonomik İlişkileri	91
4.4.4. Türkiye - Türkmenistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri	96
4.4.4.1. Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri	97
4.4.5. Türkiye - Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkileri	101
4.4.5.1. Türkiye - Azerbaycan Ekonomik İlişkileri	103
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	109
ÖZGEÇMİŞ	110

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi	10
Tablo 1.2. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi	11
Tablo 2.1. Türkiye- KEİ Ülkelerine İhracatı	30
Tablo 2.2. Türkiye- KEİ Ülkelerine İthalatı (Milyon \$)	31
Tablo 2.3. Türkiye- KEİ Ülkeleriyle Toplam Ticaret Hacmi (Milyon \$)	32
Tablo 4.1. Türkiye İslam İşbirliği Teşkilatına Genel Bakış	65
Tablo 4.2. Türkiye-Ülke Grubuna Göre İhracat (Milyon \$)	71
Tablo 4.3. Türkiye-Ülke Grubuna Göre İthalatı (Milyon \$)	73
Tablo 4.4. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı .	74
Tablo 4.5. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Bir Önceki Yıla Göre Değişimi75	
Tablo 4.6. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı ..	76
Tablo 4.7. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Bir Önceki Yıla Göre Değişimi76	
Tablo 4.8. Suudi Arabistan Temel Ekonomik Göstergeler	79
Tablo 4.9. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)	80
Tablo 4.10. Suudi Arabistan'ın Dünya ile Ticareti	81
Tablo 4.11. Suudi Arabistan'ın Dünya Ülkeleri ile İhracatı ve İthalatı	82
Tablo 4.12. Suriye Ekonomik Göstergeleri (2012)	86
Tablo 4.13. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)	88
Tablo 4.14. İran Temel Ekonomik Göstergeleri (2012)	91
Tablo 4.15. İran'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün ve Ülkeler	94
Tablo 4.16. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)	94
Tablo 4.17. Türkmenistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2012)	98
Tablo 4.18. Türkmenistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün ve Ülkeler	98
Tablo 4.19. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)	100
Tablo 4.20. Genel Ekonomik Veriler (2012)	101
Tablo 4.21. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün ve Ülkeler (2012)	102
Tablo 4.22. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)	105

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFTA	: Güney Doğu Asya Ulusları Serbest Ticaret Bölgesi
ANZCERTA	: Avustralya-Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Anlaşması
APEC	: Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Güney Doğu Asya Ulusları Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BSEC-KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
Bkz	: Bakınız
CEAO	: Batı Afrika Ekonomik Topluluğu
CEEAC	: Merkezi Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
CENTO	: Merkezî Anlaşma Organizasyonu
COMCEC	: Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Daimi Komitesi
COMESA	: Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı
COMIAC	: Kudüs Komitesi, Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi
COMSTECH	: Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Daimi Komitesi
D-7	: Developing Seven
D-8	: Developing Eight
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EAEC	: Doğu Asya Ekonomik İşbirliği
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
ECOWAS	: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu
EEA	: Avrupa Ekonomik Alanı
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
GAFTA	: Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hâsıla
HIPC	: Fakir ve Ağır Borçlu Ülkeler
IBU	: İslam Yayın Birliği
ICDT	: İslam Ticareti Geliştirme Merkezi
ICIC	: İslam Uluslararası Kızılay Komitesi
IDB	: İslam Kalkınma Bankası
IIFA	: Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi
IINA	: Uluslararası İslam Haber Ajansı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IRCICA	: İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi
ISESCO	: İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
ISF	: İslam Dayanışma Fonu ve Vakfı
IUT	: İslam Teknoloji Üniversitesi
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İKB, IDB	: İslam Kalkınma Bankası
İSEDAK,	: Ekonomik ve Ticaret İşbirliği Daimi Komitesi

İSİPAB	: İslam İşbirliği Teşkilatı Parlamento Birliği
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
LAFTA	: Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
LAIA	: Latin Amerika Entegrasyon Bölgesi
LDC	: En Az Gelişmiş Ülkeler
M-8	: Müslim Eight
MERCOSUR	: Güney Amerika Ortak Pazarı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OAPEC	: Petrol İhraç Eden Arap Devletleri Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PRETAS	: Tercihli Tarifeler Protokolü
RCD	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
s	: Sayfa
S	: Sayı
SADC	: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
SECRIC	: İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi
STA	: Serbest Ticaret Anlaşması
STIC	: Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Merkezi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPS-OIC	: Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşması
UDEAC	: Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği
UFK	: Uluslararası Finans Kuruluşları
WACSOE	: Batı Afrika Sivil Toplum Forumu
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
yy	: Yüz Yıl

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik, sosyal ve politik boyutları kapsayan yeni bir uluslararası yapılanmanın hedeflenmesi, dünya genelinde gelişmiş ülkelerin ekonomik entegrasyona yönelmesinde etken olduğu gibi, gelişmekte olan ülkeler için de belirleyici bir rol oynamıştır. Neticede, II. Dünya Savaşı'ndan sonra artan bölgeselleşme hareketleri, 1960'lı yıllarda daha da hız kazanmış ancak 1960'lı yıllarda kurulan ekonomik bütünleşmelerin bir bölümü, 1970'li yıllarda dağılmıştır. Özellikle benzer ekonomik yapıya sahip olan ve benzer mallar üreten gelişmekte olan ülkeler, aralarındaki ticareti artıramamış ve birleşmeden yarar sağlayamamışlardır. Ekonomik bütünleşmelerin 1980'lerden itibaren ise Kuzey Amerika ve Asya'da önem kazandığı görülmektedir.

Kuzey Amerika'da en büyük bölgesel bütünleşme, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada ve Meksika arasında gerçekleşen "Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi" (NAFTA) çerçevesinde sağlanmıştır. Asya'da ise, Japonya ve etrafındaki yeni sanayileşen ülkeler kendi bölgesel birleşmelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu bölgeselleşme hareketi sadece Asya ile de sınırlı kalmamış harekete ABD'nin de katılımı nedeniyle, Pasifiği de içine alacak şekilde "Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği" (APEC) halini almıştır. Dünya milli gelirinin takriben üçte birinin AB, üçte birinin NAFTA, yarısının da APEC (NAFTA dâhil olmak üzere) ülkelerinde üretilmesi, bu bütünleşme hareketlerinin önemini daha da artırmaktadır.

2000'li yıllardan itibaren hız kazanan küreselleşme ile birlikte hem uluslararası kuruluşlar hem de bölgesel kuruluşlar arasındaki ekonomik işbirliklerinde dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde yaşanan gelişmeler, karşılıklı ekonomik çıkarlar açısından gelişmekte olan ülkeleri de küreselleşmeden daha fazla pay almaya yönelik reformlar yapmaya ve uluslararası kuruluşlarda daha fazla rol almaya zorlamış, ticaret, üretim, finans ve doğrudan yatırım alanlarında birtakım tedbirleri ve teşvikleri uygulamaya yöneltmiştir.

Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerin oluşturduğu İİT'nin temel amacı; üye ülkeler arasında politik, ekonomik, kültürel, bilimsel ve sosyal dayanışma ve işbirliğinin geliştirilmesidir. İİT'nin kuruluş amacı her ne kadar politik nedenlere dayansa da ekonomik amaçla işbirliği ve ortak hareket etme güdüsü, kısa zamanda

öncelikli alanlardan biri haline gelmiş ve bu doğrultuda üye ülkeler arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesine yol açan önemli adımlar atılmıştır.

Bu çalışmada, İİT üyesi ülkelerin sahip oldukları ekonomik potansiyel dikkate alınarak Türkiye ile yüksek hacimli dış ticaret ilişkisi olan Suudi Arabistan, Suriye, İran, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın 2003 – 2014 yılları arasındaki ihracat, ithalat ve ticaret hacmi karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Birinci bölümde İktisadi Bütünleşme Kavramı ve Teorisine değinilmiştir. İkinci bölümde dünya üzerindeki ülkeler arası iktisadi bütünleşme hareketleri ve iktisadi bütünleşmeye iten nedenler incelenmiş, üçüncü bölümde İslam İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşu, yapısı ve organları anlatılmış, dördüncü bölümde ise Türkiye – İİT ülke grubu dış ticaret ilişkileri verileri ile ele alınmış, seçilen beş ülkenin Türkiye ile olan dış ticaret verileri mukayeseli olarak incelenmiş olup, sonuç ve öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME KAVRAMI VE TEORİSİ

20. yüzyılın başlarından itibaren dünya genelinde gittikçe artan bir şekilde önem kazanan iktisadi bütünleşme hareketleri 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde daha da yaygınlaşarak, uluslararası ticaretin iktisadi, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda sonuçların doğmasına neden olmuştur. İktisadi bütünleşmenin temeli ikinci dünya savaşının sona ermesiyle başlamış, 1980'li yılların sonlarında sıkça işlenmeye başlamış; 21. yüzyıla girerken dünya ekonomisine yön veren önemli bir olgu olmayı başarmıştır.

1.1. Ekonomik Bütünleşme Tanımı

Bütünleşme kelimesi ekonomi dilinde 1940'lı yıllardan önce kullanılmamıştır. Kelimenin ilk resmi kullanımı 31 Ekim 1949 tarihli Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Konsey Toplantısında Paul Hoffman'ın konuşmasında görülmektedir. Bütünleşme Latince bir kavram olan 'integratio' kökünden türeyen ve dilimize Fransızca'dan geçmiş 'entegrasyon'(integrasyon) sözcüğüyle karşılanan 'bütünleşme' kavramı Batı dillerinde 'Integration' (İngilizce, Almanca, Fransızca), 'integracion' (İspanyolca), 'integrazione' (İtalyanca) gibi varyasyonlarla ifade edilmektedir (Balkır, 2010: 4).

Ekonomik bütünleşme ise üyeleri arasında ortak çıkarları ön plana çıkararak oluşturulan bir bölgesel hareket ve örgütlenmedir. Amacı ise bölgeyi oluşturan ülkelerin refahlarını azami seviyeye çıkarmaktır (Ertürk, 1993: 16).

Jan Tinbergen, ekonomik bütünleşmeyi 'ulusların ekonomik işbirliğinin en uygun düzeye çıkarılması' şeklinde; Balassa ise uluslararası ekonomik bütünleşmeyi 'bir süreç olarak, farklı ulusal devletler ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması; bir durum olarak ise ulusal ekonomiler arasında ayrımcılığın olmaması' şeklinde tanımlamıştır. Lawrence ise ekonomik bütünleşmeyi farklı bir açıdan ele alarak 'derin bütünleşme ile yüzeysel bütünleşme' ayrımı yapmıştır. Derin bütünleşme sınırlardaki engellerin kaldırılmasının ötesine geçen nitelikte bir bütünleşme iken yüzeysel bütünleşme ticari serbestleşme ile sınırlı kalmaktadır. Peter

Robson, ekonomik bütünleşmeyi 'birbirinden ayrı ulusal ekonomilerin daha büyük ekonomik bloklar veya topluluklar şeklinde kuramsal birleşimi' şeklinde ifade etmiştir.

Balassa ise ekonomik bütünleşmeyi, 'bir süreç olarak, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması; bir durum olarak ise ulusal ekonomiler arasında ayrımcılığın olmaması' şeklinde tanımlamıştır. Balassa'ya göre ekonomik bütünleşme farklı ekonomilerin gönüllü olarak karşılıklı bağımlılıklarının artırdıkları bir süreçtir. Bu süreçte bütünleşmeler, en düşük dereceden en yüksek dereceye kadar, ticaretin faktörlerinin serbestleştirilmesinden başlayarak, üretim faktörlerinin dolaşımının serbestleştirilmesi, ulusal ekonomi politikalarının uyumlaştırılması ve bütün bu politikaların tamamen tekdüzeleştirilmesine kadar gidebilmektedir (Balkır, 2010: 29-31).

Ekonomistler tarafından farklı şekillerde tanımlansa da ekonomik bütünleşme kavramıyla ilgili üzerinde fikir birliğine varılan üç ana nokta bulunmaktadır:

- Ekonomik bütünleşme temelde iş bölümüne dayanmaktadır.
- Bütünleşmenin ileri aşamalarında malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı öngörülmektedir.
- Ekonomik bütünleşme, mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin kaynağı ve gideceği yere göre ayrıcalıklı olmayan uygulama görmesini içerir (Eroğlu, 2006: 7).

1.2. Ekonomik Bütünleşmeye Yol Açan Faktörler

Ekonomik bütünleşme sürecinde birçok faktör etkili olmasına rağmen bu faktörleri üç başlık altında toplayabiliriz:

- Ekonomik faktörler
- Siyasi faktörler
- Teknolojik faktörler

1.2.1. Ekonomik Faktörler

Ekonomik bütünleşmeye zemin hazırlayan unsurları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1970’li yıllarda gelişmiş ülkelerin işletmelerinin üretimlerinde ölçek ekonomilerinin sınırına gelmiş olmaları,
- Petrol krizinden sonra Batı’da gerçekleşen stagflasyon sorununu aşma çabaları içerisinde dış piyasaya açılma eğilimi,
- Çok uluslu şirketlerin, uluslararası çerçevede yatay ve dikey entegrasyon oluşturmaları,
- Çok uluslu şirketlerin; ticaret, hizmetler ve fikri haklara ilişkin çok yanlı anlaşmalar yapmaları (Küçükahmetoğlu ve diğerleri, 2005: 9).

1960’lı yıllardan itibaren bulunduğu bölgelerde ilgili oldukları faaliyet alanında rekabet gücünü kaybetmeye başlayan sanayi dalları, çevre bölgelere kaydırılarak faaliyetlerinin devamlılığı sağlanmaya çalışılmış ve ekonomik bütünleşme sürecinde rol oynamasına sebep olmuştur. 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi patlak veren sorunu çözmek amaçlı yapılan düzenlemeler sonucu; merkez ülkelerin teşvik uygulamalarıyla kendi sanayisini kurmasına, çevre ülkelerin ise dışa açılma politikaları izlemesine neden olmuştur. Bu süreçte teşvik edilen sektörler rekabet gücü artırılırken; teşvik alamayan sektörlerde küçülmeler bağlı olarak işsizlik gibi sosyal sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu sorunlarında zamanla çözümlenmesi planlanarak politikalar uygulanmıştır.

1970’li yıllarda başta ABD, İngiltere ve Japonya olmak üzere birçok bölgede finansal kontrol ve kısıtlamaların kaldırıldığı, para ve kambiyo rejiminin serbestleştiği, türev ürünlerinin ortaya çıkması ile finansal araçların çeşitliliğinin artırıldığı görülmektedir. Ayrıca iç ve dış borç yükü ile karşı karşıya bulunan çevre ülkelerin fon talepleri de finansal küreselleşmeyi hızlandırmıştır (Küçükahmetoğlu ve diğerleri, 2005: 10).

1.2.2. Siyasal Faktörler

1980’li yılların başında ABD Başkanı Reagan’ın, İngiltere Başbakanı Thatcher’ın ve 1980’li yılların sonunda da Gorbaçov’un serbest ekonomi politikalarını

benimsemeleri bütünleşme hareketlerinin hızlanmasına ivme kazandırmıştır. Berlin Duvarının yıkılmasıyla Doğu Bloğu da sona ermiş ve serbest ticaret eğilim trendlerinde artışlar gözlemlenmiştir.

1.2.3. Teknolojik Gelişmeler

İşletmelerin üretim sistemlerinde ve organizasyon yapılarında oluşan teknolojik gelişme değişimleri ekonomik bütünleşme hareketlerinin oluşumunu hızlandırmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren ortaya çıkan bilgisayar sistemlerindeki ve haberleşme ağlarında teknolojik gelişmeler sonucunda coğrafi konumların önemini azaltmış; ulaşım sektöründeki teknolojik gelişme ve iyileştirmeler sayesinde taşıma ve iletişim maliyetlerinin azalması sonucunu doğurarak bütünleşme hareketlerine olumlu etkisi ortaya çıkmıştır.

1.3. Ekonomik Entegrasyon Aşamaları

Ekonomik bütünleşmeler çeşitli şekilde sıralanmakla birlikte, çoğunlukla beş grupta incelenmektedir. En dar kapsamından başladığında ilk sırayı serbest ticaret bölgesi alırken sırasıyla; gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve siyasi bütünlükten takip etmektedir (Ertürk, 1993: 7).

1.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi (Free Trade Area)

Ülkeler arasındaki ticarete, gümrük tarifelerini ve miktar sınırlandırmalarını kaldırarak malların serbestçe dolaşımını hedeflerler. Fakat serbest ticaret antlaşması dışında kalan ülkelere her biri kendi özel gümrük tarifelerini uygulayabilir. Bu aşamada pozitif bütünleşme söz konusu olmadığı görülür. En başarılı örneklerinden ikisi EFTA ve NAFTA'dır. İktisadi bütünleşmenin ilk aşamasını da içeren serbest ticaretin etkilerini şöyle sıralayabiliriz:

- Serbest Ticarete işbölümü ve uzmanlaşmadan yararlanmak suretiyle ekonomik kaynaklar daha verimli ve etkin bir şekilde kullanılır.

- Serbest Ticaret yapmakla geniş Pazar imkânlarından ve ölçek ekonomilerinden yararlanmak mümkün olur.
- Uluslararası rekabet işletmeleri daha etkin ve verimli çalışmaya daha kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunmaya sevk eder.
- Serbest Ticaret ve rekabet, teknolojik buluş ve yenilikleri artırır ve üretim teknolojisinin yenilenmesini sağlar.
- Serbest Ticaret uluslararası emek ve sermaye hareketleri sayesinde ülke ekonomisinin büyümesini ve gelişmesini sağlar. Yabancı sermaye teknolojisi ile birlikte kalifiye insan gücü girişini artırır (Eroğlu, 2006: 8-9).

1.3.2. Gümrük Birliği (Custom Union)

Gümrük birliğinde üye ölkeler arasında ki ticaretin tamamen serbest olmasına karşın; birlik dışında kalan ölkelere karşı ortak gümrük tarifeleri uygulanmasıdır. Gümrük birliğinde üye ölkeler arasında miktar kısıtlamaları ve gümrük tarifeleri kaldırılmıştır. Pozitif bütünleşme gerçekleşmez. Türkiye ve AB arasındaki iktisadi birleşme türü örnek olarak verilebilir.

1.3.3. Ortak Pazar (Common Market)

Gümrük birliğinin bir sonraki aşaması olan ortak pazar da gümrük birliğinde olduğu gibi üye ölkeler arasındaki gümrük tarifeleri kaldırılmakta; birlik dışında kalan ölkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulanmaktadır. Üye ölkeler arasında üretim faktörlerinin (emek, sermaye) dolaşımı serbesttir. Pozitif bütünleşme sağlanmaz.

1.3.4. Ekonomik Birlik (Economic Union)

Ortak pazarın özelliklerine ilave olarak, üye ölkeler arasında ekonomik ve mali politikaların uyumlaştırılması söz konusudur. Ekonomik birlik mal ve faktör piyasalarında serbest rekabeti sağlamanın yanında ortak bir para birimi oluşturmak, ekonomik parasal ve sosyal politikalar ile ilgili kurumların tek bir elden yönetilmesini sağlamaktır. Örneğin A ölkesindeki ücretler sürekli yükseltilirken, B ölkesinde

dondurulması; A ülkesinin rekabet gücünü azaltırken, B ülkesinin rekabet gücünü azaltır. Bu sebeple Ekonomik birliğe giren ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalar uyumlaştırılması gerekmektedir.

1.3.5. Siyasi Birlik (Political Union)

Parasal, mali ve sosyal politikaların birleştirilmesinden sonra gelen aşama siyasi birlik aşamasıdır. Bu aşamada ülkelerin para ve maliye politikalarının uyumlaştırılması, ekonomik olarak tek bir devlet gibi idare edilmelerine yol açacaktır. Ekonomik konularda ortak hareket eden bir birlik; güvenlik, savunma gibi siyasal konularda da ortak hareket etmeye başlar. Örnek olarak geçmişte Alman Gümrük Birliği'nin sağlanması ile siyasi birlik haline gelen Birleşik Almanya gösterilebilir (Seyidoğlu, 2003: 214-217).

1.4. Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Ekonomik entegrasyon teorileri şunlardır:

1.4.1. Gümrük Birliği Teorisi

Entegrasyon teorisi genellikle Viner'le başlatılır. 1950'den önce uygulanmak istenen tarife rejimleri olduğu gibi, gümrük birliği teklifleri de vardır. Bunlardan bir kısmı ya eskidir ve unutulmuştur yahut yeni bile olsa önemsenmemiştir (Ertürk, 1993: 11)

Viner çalışmasında ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkilerine ağırlık vermiş ve ticaret saptırma etkisinin ticaret yaratma etkisinden büyük olması durumunda dünya refahının azalacağı; tersi durumunda ise artacağını vurgulamıştır. Viner analizinde, ticaret yaratma ve ticaret saptırmanın sadece üretim etkisinden kaynaklandığı noktası üzerinde durmuş ve tüketimi analize katmamıştır. Viner analizi bu haliyle eksik kabul edilir. (Eroğlu, 2006: 12-13)

1.4.2. İkinci En İyi Teorisi

Viner'in analizlerinden çıkarılan 'Gümrük Birlikleri serbest ticaret doğrultusunda bir adım olmakla birlikte her zaman dünya refahını artırmayabilir' şeklindeki sonuç Lipsey ve Lancaster tarafından 'İkinci En İyi Teorisi' düşüncesinin geliştirilmesinde önemli olmuştur (Seyidoğlu, 2003: 209).

Bu teoriye göre tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek seviyeye çıkartması bakımından en iyi politikadır. Tam rekabetin önemli varsayımlarından birisi, özel maliyet ve sosyal maliyet ya da özel fayda ve sosyal fayda arasında farklılık bulunmamasıdır. Bu durumda piyasa fiyatlarının bir mal veya hizmetin hem özel şahıslara hem de topluma olan maliyetini göstermesi gerekmektedir. Fakat bu düşünce gerçeklere ters düşmektedir. Gerçek hayatta monopollerin varlığı ve hükümet müdahalelerinin sonunda özel ve sosyal maliyetler arasında bir fark bulunmaktadır. Bu durumda 'birinci en iyi politika' değil 'ikinci en iyi politika' geçerlidir (Eroğlu, 2006: 14).

1.5. Ekonomik Entegrasyon Etkileri

Ekonomik entegrasyonun gümrük birliklerinin sonucu olan statik ve dinamik olmak üzere iki etkisi vardır. (Ertürk, 1993: 19).

1.5.1. Statik Etki

Statik etki; Teknolojinin ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında üretim faktörlerinin yeniden dağıtılması sonunda ortaya çıkacak etkileri ifade eder. Statik etkiler uzun süre sabit kalamayacağından dolayı bir defalık etkilerdir. Statik etkiler, ticaret yaratılması ve ticaret sapması olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Dura, 2000: 9).

Gümrük birliklerinin ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkisi bazı varsayımlar altında analiz edilmektedir. Bu varsayımlar şunlardır:

- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet şartları geçerlidir.
- Ekonomide ki tüm faktörler tam istihdam edilmektedir.
- Ülke içinde üretim faktörleri tam hareketli, ülkeler arasında ise hareketsizdir.

- Fiyatlar maliyetler tarafından belirlenmektedir.
- Analizler de üç ülke ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, ev sahibi ülkedir. İkincisi gümrük birliğinin diğer üyesidir. Üçüncüsü ise gümrük birliği üyelerinin dışında kalan ülkelerdir. Bu ‘dış dünya’ veya ‘üçüncü ülkeler’ olarak adlandırılmaktadır.

1.5.1.1. Ticaret Yaratıcı Etkisi

Ticaret yaratıcı etki; gümrük birliklerinin kurulması sonucunda tüketimin yüksek maliyetli iç mallardan düşük maliyetli ortak ülke mallarına kayması sonucu oluşur. Bu etki gümrük birliklerinin olumlu üretim etkisi olarak da adlandırılır.

Tablo 1.1. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi

Fiyatlar/Maliyetler	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
Buğday Üretiminin Birim Fiyatı (TL)	1000	900	950
Maliyet + (A'nın %20 gümrük vergisi)	1000	1080	1140
Maliyet + (%10 ortak gümrük vergisi)	1000	900	1045

Her üç ülkede buğdayın birim üretim maliyeti sırasıyla 1000 TL, 900 TL ve 950 TL'dir. Bu durumda en ucuz buğday B ülkesinde üretilmektedir (Bkz. Tablo 1.1). A ülkesi gümrük tarifesiyle kendi buğday üretimini korumaktadır. A ülkesinin buğday ithalatına uyguladığı %20 oranındaki gümrük vergisi ile B'nin Buğdayı 1080 TL ve C'nin Buğdayı ise 1140 TL'dir. Bu veriler sonucunda A ülkesi tüketicilerin ucuz buğday alma şansına sahip olmadıklarını göstermektedir. A ve B ülkelerinin bir gümrük birliği oluşturdukları varsayımı altında; A ve B ülkeleri birbirlerinin mallarına uyguladıkları Gümrük vergilerinin kaldıracaklar ve birlik dışında kalan ülkelere karşı ortak bir tarife uygulayacaklardır. Ortak gümrük tarifesinin %10 oranında bir vergi olduğunda C ülkesinin buğday üretim maliyeti 1045 TL'ye çıkmaktadır. Yukarıdaki varsayımlar altında en düşük maliyetli buğday B ülkesinde üretilmektedir. Önceden A ve B ülkeleri arasında yapılmayan ticaret, gümrük birliği kurulduktan sonra yapılmaya başlayacaktır. Bu ticaretten sonra B ülkesinin buğday üretimi artarken, A ülkesinde

yapılan üretim gümrük birliğinden sonra B ülkesine kayacaktır. Üretimin A ülkesinden B ülkesine kayması, gümrük birliğinin ticaret yaratıcı etkisini göstermektedir.

1.5.1.2. Ticaret Saptırıcı Etkisi

Ticaret saptırıcı etkisi; gümrük birliğinin kurulmasıyla en verimli üreticinin birlik dışında kalması sebebiyle birlik ülkelerinin bu ülkelerden yapmakta oldukları ithalatın sona ermesiyle ortaya çıkan etkidir.

Tablo 1.2. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi

Fiyatlar/Maliyetler	A Ülkesi	B Ülkesi	C Ülkesi
Bilgisayar üretiminin birim fiyatı (TL)	1000	940	900
Maliyet + (A'nın %25 gümrük vergisi)	1000	1175	1125
Maliyet+ (%20 ortak gümrük vergisi)	1000	940	1080

Her üç ülkede bilgisayarın birim üretim maliyeti sırasıyla 1000 TL, 940 TL ve 900 TL'dir. Bu durumda en ucuz bilgisayar C ülkesinde, en pahalı A ülkesinde üretilmektedir (Bkz. Tablo 1.2). A ülkesi pahalı üretimini koruma için %25 oranında gümrük vergisi uygulamaktadır. Bu durumda B ülkesi A ülkesine hiç bilgisayar satamaz. Bununla birlikte C ülkesinin ürettiği bilgisayarın A ülkesine maliyeti 1125 TL olur. A ülkesinde C ülkesinden yapılan ithalata karşı herhangi bir sınırlama olmaması durumunda C ülkesi A ülkesine bilgisayar satabilir.

A ve B ülkelerinin bir gümrük birliği kurdukları ve üçüncü ülkelere karşı %20 ortak bir gümrük tarifesi uyguladıkları varsayımı altında; en ucuz üretici olan C ülkesinin fiyatını 900 TL'den 1080 TL'ye yükselmesine sebep olur. Gümrük birliği içinde yer alan B ülkesinin maliyeti 940 TL ile C ülkesinin maliyetinden (1080 TL) az olduğu için; C ülkesi B ülkesine bilgisayar satamaz. Bu sonuçla ticaret daha ucuz üretici pozisyonunda olan B ülkesine kaymış olur. İşte ticaretin yönünde ortaya çıkan bu kayma bize, ticaretin saptırıcı etkisini gösterir. Gümrük birliklerinin ticaret saptırıcı etkisi 'olumsuz üretim etkisi' olarak da bilinmektedir. Viner'e göre ticaret yaratılmasının dünyanın geri kalanını etkilemediği için faydalı olduğunu; buna karşılık

ticaret sapmanın zararlı olduğunu belirtir. Ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etkiden büyük ise gümrük birliği dünya refahını olumlu yöne etkileyecektir. Ters durumda ticaret yaratıcı etki, ticaret saptırıcı etkiden küçük ise gümrük birliği dünya refahını olumsuz yönde etkilemektedir (Dura, 2000: 10).

1.5.1.3. Statik Analizin Eleştirilmesi

Gümrük birliğinin statik etkileri ile ilgili analizler bazı varsayımlara dayanmaktadır. Bu varsayımlar gümrük birliğinin üye ülkelerdeki istihdam seviyesi, ekonomik büyüme ve talep yapısı üzerindeki etkilerini devre dışı bırakmaktadır. Gümrük birliğinin statik analizinde teknolojik seviye ve faktör arzları sabit olduğu varsayılmasına karşın gerçek hayatta sabit değildir.

1.5.2. Dinamik Etki

İktisadi birleşme hareketleri (Ekonomik Entegrasyon) üye ülkelerin üretim kapasitelerinde ve kaynakların dağılımında değişimlere sebep olur. Zaman içinde kişi başına gelir artar, istihdam ve dış ticaretin yapısı değişir, teknolojik ilerleme, uzmanlaşma oluşur. İşte bu tür süreklilik arz eden ve kalkınma hızını etkileyen etkenlere ‘Dinamik Etki’ denir. Dinamik etkiler dar bir ulusal piyasa yerine birleşik geniş çaplı piyasanın geçmesiyle ortaya çıkan etkilerdir. Gümrük birliklerinin en belirgin dinamik yararları;

- Dış Rekabetin Artması
- Ölçek Ekonomileri
- Döviz Rezervlerinin Artması
- Yatırımları Teşvik
- Sanayileşme hızının artmasıdır (Dura, 2000: 18-22)

1.5.2.1. Dış Rekabet Artışı Etkisi

İktisadi entegrasyon içinde dış ticaret kısıtlamalarının sonucunda yerli üretici dış piyasa rekabetiyle karşı karşıya kalmaktadır. Yabancı üretici ile rekabet edemeyen

verimliliği düşük üreticiler piyasa da uzun vadede kalamaz ve piyasayı terk etmek zorunda kalır. Piyasada verimliliği yüksek, yabancı üretici ile rekabet edebilen yerli üreticiler devam edebilir. Dış rekabet monopol ve oligopollerin gücünün azalmasına neden olur.

1.5.2.2. Ölçek Ekonomileri

Ekonomik bütünleşmenin yol açtığı piyasa genişlemesi, serbest piyasa ekonomilerinde üretim hacminin genişlemesini ve piyasa yapısının değişimini sağlayacaktır. Pazar genişlemesi, risklerin azalması ve kaynak dağılımının iyileşmesi sonucu ticaretin artmasına yol açar. Piyasa genişlemesi sonucu firmaların optimum ölçekte çalışmasına olanak verecek, içsel ve dışsal ekonomiler oluşturulacak, verimliliği yüksek firmalar büyürken; verimliliği düşük firmalar küçülme veya piyasadan çekilme yolunu izleyecektir. Ekonomik bütünleşmede üye ülkeler arasında gelişmişlik düzeylerinde büyük farklar varsa, bütünleşme ile avantajlı firmalar daha yüksek maliyetli üretim yapan küçük ölçekli firmaların piyasanın dışına çıkmasına sebep olacaktır.

1.5.2.3. Döviz Rezervlerinin Artması

Gümrük birliği sonucunda ülkelerin döviz rezervlerine ihtiyacı azalır. Gümrük birliklerini döviz rezervlerine olan ihtiyacı iki şekilde azaltması beklenmektedir. Birincisi gümrük birliğine giden ülkelerin pazarlık güçlerinin artmasıdır. Bu durum ticaret hadlerini gümrük birliğini oluşturan ülkelerin lehine çevirir. Ticaret hadlerinin gümrük birliğine oluşturan ülkeleri lehlerine dönmesi, ithalat fiyatlarının düşmesi ve ihracat fiyatların artması demektir. İthalat fiyatlarının düşmesi, başka ülkelerle yapılan ticaret için ödenen dövizleri azaltırken ihracat fiyatlarının yükselmesi döviz kazancını arttıracaktır. Gümrük birliklerinin döviz rezervlerinin artırmanın ikinci yolu; gümrük birliğinin birlik içi üretimi artırarak ithalatı azaltmasıdır. Gümrük birliğinde üretimin artması, ithalatı azaltırken, ihracatı arttıracaktır (Dura, 2000: 20).

1.5.2.4. Yatırımları Teşvik

Gümrük birliğine giden ülkelerin milli gelirlerine artmasına bağlı olarak yatırım ve tasarruflarının artması beklenir. Ayrıca gümrük birliğine giden ülkelerin tarifelerde bir artışın olmayacağı beklentisi ve yatırım karlılığının yükselmesi sonucunda da yatırımlar artma eğilimi gösterir. Gümrük birliği ülkeleri eğer üçüncü ülkelere gelen yabancı sermaye akışına engel koymazlarsa yine yatırımların artması beklenir.

1.5.2.5. Sanayileşme Hızının Artması (Teknolojik Gelişme)

Gümrük birliği ülkelerin teknolojik altyapılarının yükselmesine bağlı olarak sanayileşme hızını artırır. Gümrük birliğine giden ülkelerin ekonomilerinde tarifelerin kaldırılması sonucunda ülkelerin sanayileri daha rekabetçi bir ortamda kalabilmek ve üretim verimliliğini artırabilmek için teknolojilerini artırmak ihtiyacı hissederler. Gümrük birliğine giden ülkelerin üretim verimliliğine sahip oldukları malların alanında uzmanlaşmaları sonucunda üretim alanıyla bağlantılı yeni sanayilerin kurulması neticesini doğurur.

1.6. Ekonomik Bütünleşmelerin Bütünleşme Dışında Kalan Ülkelere Etkileri

Ekonomik bütünleşmeye girmeyen ülkeler, ticaret dinamik etkilerinden faydalanabilirler. Ekonomik bütünleşme, bütünleşme içerisindeki ülkeler arasında ekonomik büyümeyi hızlandırdığı, kaynakların verimli kullanımını sağladığı ve talep artışını uyardığı ölçüde ekonomik pazarın genişlemesine yol açar. Bu şekilde bütünleşme dışı kalan ülkeler genişleyen pazara girebildikleri ölçüde ticari imkânlarını arttırabilirler. Bu durum üçüncü ülkelerin ölçek ekonomilerinden faydalanma fırsatlarını verir. Bütünleşme sonucunda ortak bir tarife uygulanacağından bürokratik işlemler daha sade, kısa sürede çözümlenebilir bir şekil alır. Böylece ekonomik maliyetler azalırken sınırlardaki bürokratik formaliteler azaltılır. Tarifeler ortak olmasına karşın ağırlaştırılmış ise; ekonomik bütünleşme dışı ülkelerin malları bu ülkelere girişi sınırlandırılmış olur ve ticaret saptırıcı etkilerin ortaya çıkmasına sebep olur.

Ekonomik bütünleşmenin olumlu ticari gelişme sağlayabilmesi ülkelerin birleşme dışı ülkelerle olan ikili ekonomik faaliyetlerine bağlıdır. Oluşturulan ekonomik bütünleşme yeterince büyük ve güçlü değil ise, hammadde bağıllığı bütünleşme dışı ülkelere bağlı ise ticaret saptırıcı etkisi büyük olmayacak sınırlı kalacaktır. Ekonomik bütünleşmeye giren ülkelerin ticari gelişme hızı yüksek olacağından, bütünleşme dışında kalan ülkeler aleyhinde gelişmeler artacaktır. Gümrük birliği sebebiyle ortak gümrük tarifesi uygulanacağından ülkelerin vergi gelir ve giderlerinde değişimler olabilecektir. Daha yüksek bir gümrük vergisiyle karşılaşan bütünleşme dışı ülkelerin ihracatçıları, pazardaki yerlerini korumakta zorlanacak veya koruyamayarak pazar dışına itileceklerdir (Karluk, 1998: 435).

1.7. Ekonomik Bütünleşmenin Başarı Şartları

Ekonomik bütünleşme başarılı olabilmesi için bazı kriterler söz konusudur.

1.7.1. Ekonomik Gelişme Farklılıklarının Az Olması

Ekonomik gelişme seviyeleri bakımından birbirlerine yakın olan ülkelerin oluşturduğu bütünleşme hareketleri daha başarılı olmaktadır. Ülkeler arasında kaynak dağılımı, gelir dağılımı, sanayileşme hızları farklı ise İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal'ın 'Kutuplaşma Teorisi' ortaya çıkacak ve gelişme seviyesi düşük ülkelerin, gelişmiş ülkeler ile rekabet edemeyeceklerdir. Bu da az gelişmiş ülkenin kalkınmasının negatif yönlü olmasına sebep olacaktır.

1.7.2. Coğrafi Yakınlık

Coğrafi yakınlık sayesinde ekonomik bütünleşmeye giren ülkeler arasında haberleşme taşıma maliyetlerinin azaltılması sağlanmaktadır. Bu sayede bütünleşme ülkeleri arasındaki ticaret hacmi de genişlemektedir. Ayrıca aynı coğrafi bölgelerde ki ülkelerin yaşam biçimleri sonucu tercih benzerlikleri de ticaret hacimlerini arttırmaktadır.

1.7.3. Ekonomik Yapı Benzerliği

Ekonomik bütünüleme içerisinde bulunan ülkelerin ekonomik sistemlerinin birbirlerinde benzemesi önem arz eder. Liberal, sosyalist veya kapitalist sistem tercihleri ve politika benzerliği veya farklılığı ekonomik bütünüleşmenin başarısını etkiler.

1.7.4. Sosyal, Kültürel, Tarihsel ve Dinsel Ortaklık

Dünyadaki bütünüleşme hareketlerinin çoğu bu unsurlar etrafında kurulmuş olmasına rağmen bütünüleşme hareketlerini yazılı metinlerinde dinsel ortaklık çok fazla yer almaz. Üye ülkelerin dil, din, kültürel ve sosyal alanlardaki yakınlık talebin ortak mallara olmasını sağlamaktadır. AB ye bakıldığında üyelerinin Hıristiyan kültüründen geldiği görülmektedir.

1.7.5. Askeri ve Siyasi Ortaklık

Ekonomik bütünüleşmeye giden ülkeler arasında aynı siyasi ve askeri bloklara üye olması önemlidir. Çünkü askeri ve siyasi yakınlık ülkeler arasında etkileşimi güçlendirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜNYA ÜZERİNDEKİ ÜLKELER ARASI İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

Dünya üzerindeki ülkeleri; 20. y.y'da artarak devam eden iktisadi bütünleşme sonucu ortaya çıkan yoğun rekabetten korunma ve ülkelerin dünya ticaretinde daha fazla yer alma arzuları iktisadi bütünleşme hareketleri içerisinde yer almaya itmiştir. Gelişmiş ülkeler dış ticaret hacimlerini arttırmak, gelişmekte olan ülkeler ise sıkı rekabet ortamlarından minimum seviyede etkilenmek ve dünya ülkeleriyle küresel bağlarını arttırmak için kendi aralarında çeşitli şekillerde bütünleşme yollarına girmişleridir. Dünyanın karşı karşıya kaldığı ve tüm ülkeleri etkileyen sorunların artık tek ülke tarafından çözümlenemeyeceği anlaşılmıştır. Sorunları bölgesel veya iktisadi bütünleşme hareketleri çözüme ulaştırmakta daha etkin rol oynamaktadır.

2.1. Dünya Üzerindeki Ülkeleri İktisadi Bütünleşmeye İten Nedenler

Gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında bölgesel anlaşmalar imzalayarak çeşitli ekonomik birleşmelere yönelmelerinin arkasında politik, stratejik ve ekonomik sebepler vardır. Bu sebepler şöyle sıralanabilmektedir: Gelişme yolunda olan ülkeler, bir araya gelerek toplu bir satın alma gücü oluşturmak, çok taraflı ticaret görüşmelerinde beraberce davranarak pazarlık güçlerini arttırmak, pazara giriş şartlarını lehlerine çevirmek arzusundadırlar. Güvenlik ve stratejik alt yapı yatırımları konularında karşılıklı çıkarlar doğrultusunda işbirliğine bulunmayı hedeflemişlerdir. Aralarındaki ticaretin gelişimini ekonomik reformların hızlandırılmasını istemektedirler. Bütünleşme sayesinde her ülkenin ayrı ayrı başaramadığı optimal kaynak dağılımını ve tam istihdamın sağlanması mümkün olmaktadır.

İktisadi bütünleşme üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini artırarak toplum refah düzeyinin yükselmesini sağlamaktadır. İktisadi bütünleşme sonucunda üye ülkelerdeki ekonomik büyümeyi olumlu etkilemesi ve ödemeler dengesi sorunlarını hafifletmesidir (Karluk, 1998: 433).

Ekonomide yaşanabilecek belirsizliklerin azaltılmasıdır. Büyük piyasa küçük piyasaya oranla belirsizliği azaltmaktadır. Küçük piyasalarda girişimciler girdi temininde çeşitli darboğazlarla karşılaşmakta ve faktör piyasalarının küçüklüğü risk ve belirsizliğin yüksek olmasına neden olmaktadır. Oysa geniş piyasa riski azaltarak girişimcilerin beklentilerini olumlu etkiler (Balkır, 2010: 421).

Gelişmekte olan ülkelerin kuracağı bütünleşmenin yaratacağı etki, bazı faktörlere bağlıdır:

- Ekonomik kalkınmada sanayileşmeye verilen önem,
- Üçüncü ülke pazarlarına mamul mal ihracat olanağı,
- Bölgede bulunan sanayilerin düzeyi,
- Üye ülkelerde sınai üretim maliyet farkı,
- Üye ülkelerde Pazar konumu,
- Bölge içi hammadde ve nihai ürün ulaştırma masraflarıdır (Balkır, 2010: 422).

2.2. Dünya Üzerindeki Ülkeler Arası İktisadi Bütünleşmeler

2.2.1. Avrupa Kıtasındaki İktisadi Bütünleşme Hareketleri

Avrupa ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkilerde son yıllarda önemli değişiklikler olmaktadır. Avrupa Birliği'nin genişleme süreci ve birliğin ekonomik ve parasal birlik konusunda attığı adımlar, AB ile Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ülkeleri arasında Avrupa Ekonomik Alanı'nın yaratılması, karşılıklı ekonomik yardım konseyinin dağılmasının ardından Orta Avrupa Serbest Ticaret Antlaşmasına imza atan ülkelerden önemli bir bölümünün AB'ye tam üye olması Avrupa'da ki en temel ekonomik ve siyasal değişikliklerdir. Hiç kuşkusuz ki AB üye sayısının 2004 yılında 25'e yükselmesi ve birliğin ekonomik ve parasal bütünleşmesinin derinleşmesi bu değişiklikler içerisinde merkezi oluşturmaktadır (Küçükahmetoğlu ve diğerleri, 2005: 347).

2.2.1.1. Avrupa Birliği

Dünya ekonomik entegrasyonlarının en ileri ve en gelişmişlerinden biri olan AB, kurulduğu yıllardaki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1957 yılında Batı

Avrupa Devletleri (Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa ve İtalya) tarafından “Roma Antlaşması” ile kurulmuştur. Şu anda AB’ye üye on beş ülke bulunmaktadır. Bu ülkeleri, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Avusturya, İsveç ve Finlandiya’dır.

AET’nin kurucu anlaşması olan Roma antlaşması bugünkü AB’nin temel anlaşması niteliğindedir. Ve bu anlaşmada temel hedefler ve bu hedeflere ulaşmada kullanılacak araçlar aşağıda belirtilmektedir. Topluluğun temel hedef ve görevleri;

- Ortak Avrupa pazarı kurmak,
- Üye ülkelerin ekonomi politikalarını yakınlaştırmak,
- Üye ülkeler arasında ilişkilerin ve yaşam düzeylerinin dengeli ve devamlı gelişmesini sağlamaktır.

Hedeflere ulaşabilmek için;

- Üye ülkeler arasında çeşitli kısıtlamaları (mali kısıtlamaları, vergi ve resimler) kaldırmak ve faktörlerin serbest dolaşımını sağlamak,
- Tarım alanında ortak bir politika belirlemek,
- Ortak pazarda serbest rekabet ortamı yaratmak,
- Ulusal mevzuatların uyumunu sağlamak,
- Bir Avrupa Yatırım Bankası kurmaktır.

Topluluk söz konusu hedeflere ulaşmak ve entegrasyon ilişkilerini daha ileri safhalara götürmek amacıyla Roma anlaşmasının da bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta gümrük birliği ile malların serbest dolaşımını sağlayan ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulayan AB 1993 yılında Avrupa Tek Senedi ile yapılan değişikliklerle Avrupa Tek Pazarına geçerek üye ülkeler arasında malların yanı sıra diğer üretim faktörlerinin de serbest dolaşımını sağlamıştır. 1991 yılında yapılan ve 1993’te yürürlüğe giren Maastricht anlaşması ile siyasi ve ekonomik birliğe ilişkin olarak yeni düzenlemeler yapılmış ve bu anlaşma ile Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliğine dönüştürülmüştür. Bu anlaşmayla ekonomik ve parasal birlikte siyasal birlik somut hedef olarak belirtilmiştir. Ayrıca tek para sisteminin kabulünün yanı sıra Avrupa vatandaşlığı, ortak ve dış güvenlik politikası, adalet ve iç işleri alanında işbirliğine ilişkin düzenlemelerle Birleşik Avrupa Devletlerinin temellerinin atıldığına işaret edilmektedir.

AB, Maastricht anlaşmasından sonra üyelerin, kişilerin, hizmetlerin sermayenin serbest dolaşımını sağlaması ve ekonomi, para ve maliye siyasetlerini ahenkleştirme konusundaki ilerlemelerle ekonomik entegrasyonun en son aşaması olan Ekonomik Birliği sağlamada önemli mesafeler almıştır. AB 1991 yılındaki Maastricht zirvesinde ele alınan ve 1993 yılından itibaren 1 Ocak 1999’da tek paraya geçişle sonuçlanan bir süreçle devam etmiştir. Sonunda “Euro” adı verilen tek Avrupa parasını ortaya koymuştur.

AB, dünya ticaretinde ABD ve Japonya gibi önemli aktörlerin yanı sıra NAFTA gibi bölgesel entegrasyonlar karşısında da pazar genişliği bakımından önemli bir konumda olup 23 000 Euro gibi yüksek bir seviye yaklaşan kişi başına geliri ile dünya ticaretindeki ağırlığını ve önemini artırmakta olan büyük bir entegrasyondur (Eroğlu, 2006: 28).

2.2.2. Amerika Kıtasındaki İktisadi Bütünleşme Hareketleri

Bu kıtada ekonomik birleşme çabalarının başlangıcı 19. y.y’ a dayanmaktadır. Başlangıçta birleşme çabaları ticaret alanında yoğunlaşmış iken, 2. Dünya savaşı sonrasında bu çabalar siyasi, ekonomik, sosyal, hukuki ve kültürel alanlara da yayılmıştır. Amerika da çok karmaşık ve çok sayıda birleşme hareketi vardır. Bu bölgesel birleşme hareketleri, Meksika’nın NAFTA üyeliği sebebiyle ABD ve Kanada ile de dolaylı olarak bağımlı duruma gelmiştir.

2.2.2.1. Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA)

Latin Amerika ülkeleri arasında bölgesel işbirliğinin sağlanması amacına dönük çok sayıda girişim, 1950’li yıllarda ortaya atılmış fakat hiç birinden somut sonuç alınamamıştır. 1957 yılının Ağustos-Eylül aylarında Boenos Aires’te, Amerikan Devletleri Örgütü Ekonomik Konferansı düzenlenmiş ve bu konferans’ta Latin Amerika ülkeleri arasında işbirliğinin artırılmasında karar verilmiştir. Bölge ülkelerinden Arjantin, Brezilya, Şili ve Uruguay’ın hazırladığı serbest ticaret bölgesi kurulmasına ilişkin taslak Eylül 1959 tarihinde ilgili ülkeler tarafından görüşülerek benimsenmiştir. 18 Şubat 1960 tarihinde Montevideo Anlaşması Uruguay’ın başkenti Montevideo da

Arjantin, Şili, Brezilya, Uruguay, Meksika, Paraguay ve Peru tarafından imzalanarak Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi kurulmuştur. Montevideo Anlaşması 2 Haziran 1961 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kolombiya ve Ekvator 1961’de, Venezüella 1966’da ve Bolivya 1967’de birliğe katılmışlardır. Küba’nın üyelik müracaatı 1962’de reddedilmiştir. Eylül 1966 tarihinde Meksiko City’de çok taraflı Kliring Anlaşması imzalanmıştır.

LAFTA Anlaşması, üyeleri arasında ticarete konan engellerin en fazla on iki yol içinde kaldırılmasını öngörmüştür. Fakat 1960’lı yılların ortalarına gelindiğinde bazı ürünlerde daha çok liberasyona gidilmesinin mümkün olmadığı gözlemlenmiştir. 1967 yılında et ve petroldeki gümrük indiriminin Arjantin ve Venezüella’nın yararına olacağı düşünüldükçe bu ürünlerdeki indirimler durdurulmuştur. Buna karşılık sınai tamamlayıcı anlaşmalar çerçevesinde üye ülkelerin belli sanayi tesislerini kurmaları ve bu tesislerin ürünleri için Bölge’de serbest bir pazarın oluşturulması sağlanmıştır.

Ticaret alanında daha fazla serbestleştirilmenin gerçekleştirilememesi üye ülkelerin farklı gelişmişlik seviyelerinden kaynaklanmıştır. Bölgenin en az gelişmiş ülkeleri olan Paraguay ve Ekvator için muafiyet ve istisnalar konulması gerekmiş, Şili, Kolombiya, Peru ve Uruguay ise, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi nispeten daha çok gelişmiş ülkelerin rekabetinden çekinmişlerdir. Kuruluşundan itibaren geçen yirmi yıllık süre içinde LAFTA, EFTA gibi başarıya ulaşamamış, iç ticarete tam bir liberalleşmeyi sağlayamamıştır (Karluk, 1998: 465-466).

2.2.2.2. Andean Uluslararası Topluluğu

Andean Uluslararası Topluluğu, eski LAFTA, bugün aynı zamanda LAIA üyesi bulunan Bolivya, Kolombiya, Ekvator, Peru ve Venezüella ile bunların ortak kurumsallaşmış yapısı olan andan entegrasyon Sisteminden oluşan ve uluslararası statüsü olan bir alt bölge organizasyonudur. Andean ülkeleri arasında ortak Pazar oluşturmak üzere kurulan CAN, 1969 yılında Cartagena Anlaşması ile kurulmuştur bu anlaşma Andean Ülkeleri Paketi olarak da bilinir.

Güney Amerika’da bulunan beş Andean ülkesinde toplam olarak 120 milyon insan yaşamaktadır. 2002 yılında ki toplam GSMH’si ise 260 milyar dolardır. 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren LAFTA’nın gösterdiği yavaş ilerleme, bir kısım üye ülkeleri

iktisadi entegrasyon ve işbirliği konusunda daha etkin girişimlerde bulunmaya teşvik etmiştir. LAFTA üyeleri arasındaki eşsiz şartlara tepki niteliğinde ortaya çıkmış bir örgüttür. 10 yıl içinde gümrük birliğin gidilmesi hedeflenmiştir. 1976 yılında Şili topluluktan ayrılmıştır. Andean entegrasyonu son otuz yılda farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalar ithal ikamesine dayalı iç dönük entegrasyondan yavaş bir değişimle dışa açık bölgeselleşmeye doğru uzanır.

Andean Topluluğunun temel amacı topluluğun web sayfasında şu şekilde özetlenmiştir: “üye ülkeler arasında dengeli ve uyumlu bir kalkınma, entegrasyon, ekonomik ve sosyal yardımlaşma ile büyümeyi hızlandırmak ve bölgesel entegrasyonu geniş katılımlı bir Latin Amerika Ortak Pazarı oluşturma hedefi yolunda güçlendirmek ve üye ülkelerde yaşayanların yaşam standartlarını yükseltmektir.” Topluluğun üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesinden başka bölgesel temelde belirli sanayilerin geliştirilmesi ve rasyonelleştirilmesi ile ortak bir gümrük tarifesinin oluşturulması ve yabancı sermaye konusunda üye ülkeler arasında ortak ilkeler benimsemek amaçları da bulunmaktadır.

Andean Topluluğunda politik destek önemli bir yere sahiptir. Başbakanların doğrudan müdahaleleri entegrasyonu hızlandırırken Cartagena Anlaşması ile belirlenen hedeflere ulaşmayı kolaylaştırılmıştır. Bu hedefler; bölge içi ticarete liberalleşme, topluluk dışı ülkelere karşı ortak tarife belirleme, dış ticaret ile ilgili politikaların uyumlaştırılması olarak sıralanabilir. Entegrasyon süreci ve global ekonomide meydana gelen gelişmelerden dolayı ortaya çıkan yeni zorluklar, Cartagena Anlaşmasında kurumsal ve politik yenilenme ihtiyacı doğurmuştur. Bu ihtiyaç, Mart 1996 Trujillo ve Temmuz 1997 Sucre protokolleri ile sağlanmıştır.

Kurumsal reformlar entegrasyon sürecin politik bir yön vermiş ve Andean Entegrasyon Sisteminin oluşumuna yol açmıştır. Politik reformlar entegrasyon boyutunu sadece ekonomik ve dış ticaretle ilgili olmanın dışına çıkarmıştır. Andean topluluğu 1 Ağustos 1997’de bir genel sekreterlik ve yönetim birimleri ile Lima(Peru) da göreve başlamıştır. Başkanlar Konseyi ve Dış İşleri Bakanları Konseyi resmi olarak kurulmuş ve yeni politikalar oluşturma görevi verilmiştir (Küçükahmet ve diğerleri, 2005: 374-375).

2.2.2.3. Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)

Güney Amerika Ortak Pazarı, Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında oluşturulmuş bir ekonomik birleşmedir. MERCOSUR çerçevesinde entegrasyon sürecini güçlendirmek için ticaretin serbestleştirilmesi, ekonomik ve diğer siyasetlerin uyumlaştırılması amaçlanmıştır. MERCOSUR Anlaşmasına göre 1991 yılı ile 1994 yılı sonuna kadar tarifeler sekiz eşit aşamada kademeli ve otomatik olarak kaldırılacaktır. Tarife dışı engellere de aynı tarihlerde son verilecek, üye ülkeler bir ortak dış tarifinin oluşturulmasına çalışacaklardır. Paraguay ve Uruguay için ise, özel bir durum söz konusudur. Birlik içindeki az gelişmiş ülke olmaları sebebiyle bu iki üyeye tarifeler ile tarife dışı engellerin kaldırılması konusunda özel bir taviz tanınmıştır. Dış ödeme sorunlarını çözmek üzere ve yerli sanayinin zarar görmesi halinde kota ve/veya tarif uygulamalarına izin verilmiştir. 1994 yılından sonra korumacı önlemlere başvurulması yasaklanmıştır. Anlaşma'da üretim faktörlerinin serbest dolaşımına da ayrı bir düzenleme getirilmiştir. Anlaşma, tüm malları kapsama almamakta ve bölgesel ticaret açısından önem taşıyan pek çok ürün istisna olarak nitelendirilmektedir.

MERCOSUR'u oluşturulan ülkeler bölgesel entegrasyonunun başarısı için gerekli olan şartları tam olarak yerine getirememektedirler. Söz konusu dört üyenin ekonomik ve sınıî kalkınma seviyelerinde büyük farklılıklar vardır. Arjantin ve Brezilya, Latin Amerika'da yer alan en zengin ve sanayileşmiş ülkeler iken, Paraguay ve Uruguay bu bölgedeki en az gelişmişler arasındadır. Bu farklılık üyeler arasında serbest ticaretten sağlanacak kazançlarda dengesizlik yaratmaktadır. Bu durum siyasi sorunlara ve entegrasyon sürecinin duraklamasına yol açmaktadır. Ayrıca en büyük iki ülkede büyük makro ekonomik dengesizlikler sürmektedir. Brezilya ve Arjantin arasında otomobil ithalatına uygulanan kotalar konusunda çıkan anlaşmazlık bir çözüm kavuşturulamamıştır. Bunlar da birleşme sürecinde ilerlemeyi engellemektedir.

1988 yılında Arjantin ve Brezilya on yılda ticaretteki tüm engellerin kaldırılmasını kararlaştırmışlardır. 1991 yılında Uruguay, Paraguay, Arjantin ve Brezilya daha önce Arjantin ve Brezilya'nın yaptığı anlaşmayı uygulamaya karar vermişlerdir. Anlaşma'nın amacı taraflar arasında bir gümrük birliği kurmaktır. Devlet başkanları Ağustos 1994'de 1 Ocak 1995'den geçerli bir gümrük birliği kurulması konusunda anlaşmışlardır.

1991 yılında Asuncion Anlaşması ile Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay tarafından ortak Pazar temellinde kurulan MERCOSUR da üye ülkeler arasında maliye ve ekonomi siyasetlerinin koordine edilmesi ön plana alınmıştır. Asuncion Anlaşması bölge içi ticarete uygulanan tarifelerin kaldırılması konusunda 1991 yılında başlayan ve 1994 yılında sona eren sekiz aşamalı indirim takvimi öngörmüştür. Tarifelerin kaldırılmasına ek olarak hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ile hukuki düzenlemelerin uyumlaştırılması da anlaşma da yer almıştır. Paraguay ve Uruguay nispeten daha az gelişmiş üyeler olduklarından, bu uygulamalar için daha uzun bir süre kullanabileceklerdir. Malların %85'i için 0 ile %20 arasında değişen bir ortak gümrük tarifesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Bazı hassas sanayi mallarında farklı tarifeler söz konusudur. Paraguay'ın en yüksek gümrük tarifesi %16 iken, bu oran diğer ülkelerde daha yüksektir. Bu durum MERCOSUR içinde ticaret sapmasına yol açmaktadır. Ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlandığında orijin kuralları uygulamadan kaldırılacaktır. Brezilya'nın ürettiği yatırım malları ve ileri teknoloji ürünleri için bir ortak gümrük tarifesi oluşturamamış, bazı tarım ürünleri ile ağır sanayi ürünleri konusunda bir anlaşmaya varılamamıştır. 1994 yılından sonra üye ülkelerin bölgeye yönelik ihraç teşvikleri yasaklanmıştır. MERCOSUR üyeleri aynı zamanda yine bir ortak Pazar olarak kurulan LAIA üyesidirler. MERCOSUR, ortak Pazar içinde bir başka ortak Pazar konumunda bir ekonomik birleşmedir (Karluk, 1998: 474).

2.2.3. Asya-Pasifik Bölgesindeki İktisadi Bütünleşme Hareketleri

2.2.3.1. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)

İran, Pakistan ve Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Örgütü İran devriminden sonra atıl duruma düşen Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün bir devamı olarak 1985 yılında üç ülke arasında imzalanan ve 1977 tarihli İzmir anlaşmasını değiştiren bir protokol ile kurulmuştur. İran, Pakistan ve Türkiye Dışişleri Bakanlarının Ankara'da yaptıkları bir hazırlık toplantısından sonra 1964 Temmuz ayında İstanbul'da gerçekleştirilen Zirve Toplantısında kurulmuştur. 1987 yılına kadar 1964 İstanbul zirvesi çerçevesinde faaliyetlerini yürütmüştür. 1976'da İzmir'de

toplanan kurul tarafından alınan karar doğrultusunda örgütü kuran temel belge olarak hazırlanan İzmir Anlaşması 1977 yılında Tahran'da imzalanmış ve 1978'de yürürlüğe girmiştir.

1979 yılında İran'da İslam Devriminin gerçekleşmesiyle İzmir anlaşması askıya alınarak faaliyetleri durdurulmuştur. 1980'li yılların başlarında her üç üye ülkede yaşana iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine yüksek konseyin 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da yaptığı toplantıda İzmir anlaşmasında yapılan bir değişikle Bölgesel Kalkınma ve Ekonomik İşbirliği Örgütü altında yeniden faaliyet geçmesi kararlaştırılmıştır. Fakat İzmir anlaşmasını değiştiren protokol'ün İran makamlarınca onaylanmasında karşılaşılan güçlükler sebebiyle, ECO'nun faaliyetleri duraklama dönemine girmiş, 1990 yılında imzalanan yeni protokol ile güçlükler aşılmıştır.

Eski Sovyetler Birliği'nin dağılması, ECO'ya yeni bir boyut kazandırmıştır. 29 Kasım 1992 tarihlerinde İslamabad'da yapılan olağanüstü Bakanlar Konseyi Toplantısında Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'ın katılmasıyla ECO'nun üye sayısı 10'a çıkmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin üye sıfatı olmaksızın Örgütün faaliyetlerinden yararlanması 1992 Şubat ayında düzenlenen 1. ECO zirvesinde kararlaştırılmıştır.

ECO'nun İzmir Anlaşmasında belirlenen örgüt yapısı Bakanlar konseyi, Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Teknik Komiteler ve Sekretaryadan oluşmaktadır. 1992 yılından itibaren Zirve Toplantıları yapılması benimsenmiştir. İzmir anlaşmasında yer almayan ECO Zirvesi, Örgütün resmi organı değildir. Bununla birlikte 1992'den itibaren her yıl düzenli olarak toplanmaktadır (Karluk, 1998: 497).

2.2.3.2. Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN)

ASEAN, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Taylan'ın Dış İşleri Bakanlarının 8 Ağustos 1967'de Bangkok Deklarasyonunu imzalamasıyla kuruldu. Daha sonra ise Brunei sultanlığı 1984'te, Vietnam 1995'te, Lao ve Myanmar 1997'de ve Komboçya 1999'da birliğe katıldılar. 1967 Deklarasyonu, birliğin yedi ana hedefini ekonomik büyümenin sağlanması, sosyal gelişim, kültürel gelişme, barış ve güvenlik, eğitim ve araştırma yardımları, Güney Doğu Asya çalışmaları ve diğer uluslar arası

kuruluşlarla yakın ilişkiler şeklinde ana başlıklar itibariyle belirlendi bu amaçlara ulaşmak için de resmi olmayan bir organizasyon yapısı oluşturuldu.

Avrupa tarzında bir ekonomik entegrasyon oluşturmak için gayret sarf etmemekle beraber ASEAN üyeleri ekonomik işbirliğine de karşı değillerdi ve ASEAN'ın ulusal ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacağı inancı taşıyorlardı. Bu durum ASEAN'ın organizasyonel yapısına da yansdı. Organizasyon, üye ülkelerin politik bağımsızlık isteklerine müdahale etmeyen ve merkeziyetçi olmayan bir yapıya sahip olmaktadır.

1971'de Birleşmiş Milletler Çalışma Grubu, ASEAN'ın geleceği konusunda teorik bir çerçeve çizmektedir. Buna göre ekonomik liberalizasyon için henüz hazır olmamakla beraber, bazı malların ticaretinde liberalizasyona gidilmesi, endüstriler yardım anlaşmalarının iş çevreleri ile tartışılması ve ortak endüstriyel projelerin yapılması önerilmektedir. BM çalışma grubunun önerirli doğrultusunda tedbirler alınmakla beraber 1970'lerde yaşanan gelişmeler çoğunlukla politik alanlarda olmaktadır.

ASEAN, kuruluşunun ilk on yılında bölgedeki anlaşmazlıkları çözmeye yönelik politik bir organizasyon olarak kalmıştır. Bali zirvesi sonrasında ekonomik ve sosyal işbirliğini içerecek şekilde hedefleri genişletildi. 1992'de ASEAN devlet başkanları, Asya-Pasifik Bölgesindeki devletlerle işbirliği bağları kurmak için politika ve güvenlik konularında dış diyalogları geliştirmenin gerekliliğini ifade etmektedir. Kurulduğu yıllarda ekonomik ve sosyal işbirliği öncelikli hedef değildi ve üye ülkeler arasındaki ticaret önemsiz düzeydeydi. Bölgesel ekonomik entegrasyon fikri ilk kez resmi olarak 1998 Hanoi Faaliyet Planı'nda yer aldı. Bundan sonra ASEAN, üye ülkelerde kapasite artışları ve bazı ürünlerde uzmanlaşmayı sağlayan pek çok endüstriyel işbirliği teşvikleri uygulanmaktadır.

1992'de Singapur'da 4. ASEAN Zirvesi'nde, ASEAN'ın rekabet avantajını artırmayı hedefleyen ASEAN Serbest Ticaret Bölgesi'nin (AFTA) kurulmasını içeren ekonomik İşbirliğini Geliştirme Anlaşması çerçevesi kabul edilmiştir. AFTA üye ülkeler arasında 15 yıl içinde tarifelerin %5'in altına indirilmesi öngörülmüştür. Yeni ülkelerin katılmasıyla bu tarih 2000 yılına çekilmiştir. 2000 yılında yeni üye ülkeler altyapı, insan kaynakları gelişimi, bilgi ve iletişim teknolojisi, bölgesel ekonomik entegrasyon konularında yardımcı olmak amacıyla 55 milyon doları aşan bir ASEAN fonu kurulmuştur.

2002 yılında aktif hal getirilen AFTA, üyeler arasındaki ticaret engellerini ortadan kaldıran bir serbest ticaret bölgesi olmaktan ziyade düşük tarifler uygulanmasını öngören bir tercihli ticaret anlaşması görünümündedir. ASEAN üyelerinin ihracatlarını olumsuz etkileyen 1997 Asya Krizi, daha geniş bölgeselleşme hareketleri lehine bölgede değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişimin önemli bir nedeni de IMF müdahalelerine bölge ülkeleri tarafından gösterilen tepkilerdi. Bölgede yaşanan olumsuzluklar Asya ekonomik otoritelerini yakın finansal işbirliği sağlanmadıkça finansal piyasaların ve kurumların küresel sermaye akışları karşısında zayıf kalacağı sonucuna götürdü.

ASEAN ülkelerinin ihracata dönük başarısı, dünyadaki korumacılık eğilimlerinin artması, AB'nin 2004'teki genişlemesi ve Kuzey Kore'nin bölge istikrarı üzerindeki tehdidi ile birlikte ASEAN'ın kendisini bir ticaret bloğu olarak düşünmesine neden oldu. Özellikle de kuzey Kore tehdidi karşısında ASEAN Çin, Japonya ve Güney Kore'yi de kapsayan daha büyük bir bölgesel grup oluşturma eğilimine girdi. Japonya, Çin ve Güney Kore ise 200'de ASEAN ile bölgesel işbirliği konusundaki niyetlerini ifade eden Chiang Mai Anlaşmasını imzalamaktadırlar.

Ticaret ve yatırım liberalizasyonuna ek olarak ASEAN, ulaşım ağının geliştirilmesi yoluyla bölgesel ekonomik işbirliğini sürdürmektedir. ASEAN ulusal haberleşme gereç ve hizmetlerinin işlerliğini ve koordinasyonunu sağlamaktadır. Üye ülkeler aynı zamanda enerji şebekeleri ve petrol boru hattını da kapsayan ASEAN enerji ağları oluşturmaktadırlar. ASEAN, bilgi ve iletişim teknolojileri alanında da e-ASEAN teşvikleri, e-ASEAN çerçeve anlaşması ve Manila Deklarasyonu yoluyla işbirliği gerçekleştirmektedir. Bugün ASEAN ekonomik işbirliği ticaret, yatırım, sanayi, hizmetler, finans, tarım, orman, enerji, ulaşım ve iletişim, fikri mülkiyet, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve turizm alanlarını kapsamaktadır (Küçükahmetoğlu ve diğerleri, 2005: 389-390).

2.2.3.3. Doğu Asya Ekonomik İşbirliği (EAEC)

1992 yılında ASEAN üyelerine ek olarak Çin, Japonya, Güney Kore, Hong Kong ve Tayvan'ın da katılmasıyla bu ülkeler ekonomik işbirliği öngörmüştür. İşbirliği'nin temel amacı çok taraflı ticaret müzakerelerinde bölgesel bir grup oluşturmaktır. Doğu

Asya ekonomik İşbirliği'nin üyeleri şunlardır: Brunei, Çin, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Malezya, Filipinler, Güney Kore, Singapur ve Tayland.

Asya ülkelerinde son yıllarda ortaya çıkan en önemli ortak özellik, ülkelerin Uruguay turu müzakerelerinden bağımsız ve tek taraflı olarak tarife engelleri ile miktar kısıtlamalarını gevşetmekte olmasıdır. Yüksek tarifeler indirilmekte, tarife dışı engeller tarifeleştirilmektedir. Tek taraflı indirimler ayrımcı bazda yapılmamaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Asya'daki ekonomik bütünleşmenin altında ülke ekonomilerinin büyüklüğü ve tamamlayıcılığı, ülkelerin yakınlığı, kültür homojenliği, niteliksiz emek miktarı ile arazi büyüklüğü yatmaktadır. Bölge içi ekonomik ilişkilerde görülen artış, bölge içindeki dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Bu dinamikler şunlardır: Coğrafi ve kültürel yakınlık, sahip olunan kaynaklar açısından tamamlayıcılık, yükselen gelir seviyesinin sanayi içi ticareti arttırması, Çin'in dışa açılması, dış ticaret ile sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi. Bölge içi ticaret başlangıçta çok düşüktür. Dolayısıyla gösterilen performans, doğal olarak yüksektir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, Japonya'nın emek yoğun komşu ekonomilerdeki yoğun yatırımları sebebiyle, 1980'lerin başında oldukça büyük miktarda idi. Bölge içi yüksek miktardaki doğrudan yabancı yatırım hareketlerini destekleyen en önemli faktör, Çin'in ise talep yönünden sermaye ithalatçısı durumuna gelmesidir. Asya kıtasında ki sermaye dolaşımının temel kaynağı uzun bir süre Japon yatırımları olmuştur. Asya ülkelerindeki Japon yatırımları, büyümenin hızlanmasında, istihdam yaratılmasında, teknolojilerin bu ülkelere aktarılmasında önemli rol oynamıştır.

Güneydoğu Asya'da yer alan bu ülkeler, on beş yıl sonra, Japonya ile daha az gelişmiş ülkelere fiziki ve beşeri sermaye ihraç etmede aynı konuma gelmektedir. Japonların yatırım konusunda gelişmekte olan Asya ülkelerine ilgisi, ABD'nin Latin Amerika'ya, Avrupa'nın da gelişmekte olan ülkelere olan ilgisinden çok daha fazla olmaktadır. 1985 sonrası dönemde Japon yatırımları azalmaya başlarken, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri önemli yatırımcı ülkeler haline gelmektedir. Japon yatırımlarındaki azalmaya rağmen Doğu ve Güneydoğu Asya yatırımların dünya toplam yatırımları içindeki payı, önemli ölçüde artmaya başlamaktadır (Karluk, 1998: 506).

2.2.4. Okyanusya ve Avrasya Bölgesindeki İktisadi Bütünleşme Hareketleri

2.2.4.1. Avustralya-Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Anlaşması (ANZCERTA)

Avustralya, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) forumunun bir üyesidir. Avustralya-Yeni Zelanda Yakın Ekonomik İlişkiler Ticaret Anlaşması; (ANZCERTA veya CER) 1983 yılında yürürlüğe girmiştir. Karşılıklı ticarete iki ülkede üretilen mallar gümrük vergisinden, miktar kısıtlamalarından, anti-damping vergisinden ve telafi edici vergiden ve benzer uygulamalardan muafır. Diğer taraftan Singapur ile 2003 yılı, Tayland ve ABD ile de 2005 yılı başından itibaren yürürlükte olan Serbest Ticaret Anlaşması bulunmaktadır (www.baskent.edu.tr).

2.2.4.2. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (BSEC-KEİ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), 1990 yılında Türkiye'nin öncülüğünde başlayan çalışmalar sonrasında 25 Haziran 1992 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Zirve sırasında KEİ Teşkilatı Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla kurulmuştur. Yalta'da 5 Haziran 1998 tarihinde devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanan "KEİ Şartı"nın 1 Mayıs 1999 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmesiyle KEİ bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütü haline gelmiştir. KEİ'nin üyeleri Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'dır. KEİ'nin en yüksek karar alma organı, en az altı ayda bir toplanan Dışişleri Bakanları Konseyidir. Dışişleri Bakanları Konseyini temsil eden Yüksek Düzeyli Memurlar Komitesi, Teşkilat ile ilgili tüm konuların gözden geçirildiği, tartışıldığı ve son olarak Dışişleri Bakanları Konseyine sunulduğu platformdur. KEİ çerçevesinde gelişen işbirliğinin temel taşı olan Çalışma Grupları ise Konsey kararı ile kurulan yardımcı organlardır. Çalışma Grupları Konsey'e faaliyetleri hakkında raporlar sunmakta ve tavsiyelerde bulunabilmektedir. Hâlihazırda KEİ bünyesinde faaliyet gösteren 17 adet çalışma grubu bulunmaktadır.

KEİ uluslararası daimi sekreteryası İstanbul'da bulunmaktadır. KEİ çerçevesinde, bölgede ticaretin serbestleştirilmesi ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik çalışmalar, Bakanlığımız tarafından da katılım sağlanan Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Çalışma Grubu tarafından gerçekleştirilmektedir. Anılan Çalışma Grubunun ülke koordinatörlüğü görevi, 1 Kasım 2007 – 31 Ekim 2009 tarihleri arasında ülkemizce üstlenilmiştir. Çalışma Grubu'nun 27-28 Mart 2012 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen toplantısında, 2012-2013 yıllarına dair eylem planı kabul edilmiş, proje geliştirme fonunun üç önceliği (bölge içi ticaret ve yatırım imkânlarının geliştirilmesi, ticaret ve yatırımların kolaylaştırılması için insan kaynakları ve altyapı kapasitesinin artırılması ve ekonomik krizin bölgesel etkisi ve bölgesel önlemler) kabul edilmiş ve ülkemiz tarafından KEİ çerçevesinde bir bölgesel ticaretin kolaylaştırılması anlaşması yapılması teklif edilmiştir. Çalışma Grubu'nun son toplantısı 25-26 Nisan 2013 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, 23 Mayıs 2013 tarihinde Yalta'da KEİ Ekonomi Bakanları Toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2.1. Türkiye- KEİ Ülkelerine İhracatı

TÜRKİYE- KEİ ÜLKELERİNE İHRACATI (Milyon \$)							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ARNAVUTLUK	306	273	241	271	256	267	319
AZERBAYCAN	1.667	1.400	1.550	2.064	2.585	2.960	2.876
BULGARİSTAN	2.152	1.386	1.497	1.623	1.685	1.971	2.041
GÜRCİSTAN	998	763	769	1.092	1.253	1.246	1.444
MOLDOVA	198	118	148	209	224	276	287
ROMANYA	3.987	2.202	2.599	2.879	2.495	2.616	3.008
RUSYA FEDERASYONU	6.483	3.190	4.628	5.993	6.681	6.964	5.944
SİRBİSTAN	458	306	306	355	381	441	507
UKRAYNA	2.188	1.005	1.260	1.730	1.829	2.189	1.730
YUNANİSTAN	2.430	1.630	1.456	1.553	1.401	1.437	1.537
TOPLAM	20.867	12.338	14.454	17.769	18.790	20.367	19.693
Toplam İhracat İçindeki Pay %	15,8	12,0	12,7	13,2	12,3	12,4	12,5

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye, KEİ ülkeleriyle toplam ihracat rakamlarında 2008 yılında 20 867 milyon dolar iken 2012 yılına kadar azalan-artan bir süreç sonunda 18 798 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılında tekrar artarak 20 367 milyon dolara yükselmesine rağmen 2014 yılında tekrar azalarak 19693 milyon dolara düşmüştür. İhracatın yaklaşık %30'luk kısmını Rusya ile yapan Türkiye en az ihracatı ise 2014 yılında %1,5'lük oran Moldova'ya yapmaktadır.

Toplam ihracat içerisindeki KEİ ülkelerinin payı 2008 yılında %15,8 iken; 2009 yılından itibaren azalmış ve 2014 yılındaki oran %12,5 olarak gerçekleşmiştir. Toplam ihracat içinde KEİ ülkelerinin payı 2008 - 2014 yılları arasındaki ortalaması %13,0 olmuştur. 2008 yılında ortalamanın üzerinde bir değer oluşurken (%15,8) 2009 yılından itibaren ortalamanın altında değerler almıştır. 2014 yılında ise son 7 yılın ortalamasının altında bir değerle %12,5 ile kapatmıştır.

Tablo 2.2. Türkiye- KEİ Ülkelerine İthalatı (Milyon \$)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ARNAVUTLUK	37	5	87	126	99	82	96
AZERBAYCAN	363	141	253	262	340	334	291
BULGARİSTAN	1.840	1.117	1.703	2.474	2.475	2.754	2.846
GÜRCİSTAN	525	285	291	314	180	202	233
MOLDOVA	70	87	111	245	135	261	247
ROMANYA	3.547	2.258	3.449	3.801	3.236	3.593	3.363
RUSYA FEDERASYONU	31.364	19.450	21.601	23.953	26.625	25.065	25.289
SİRBİSTAN	62	56	110	213	206	252	274
UKRAYNA	4.242	3.157	3.833	4.813	4.393	4.516	4.142
YUNANİSTAN	1.151	1.131	1.542	2.569	3.560	4.206	4.044
TOPLAM	41.545	10.182	32.980	38.770	38.045	41.265	40.825
Toplam İthalat İçindeki Pay %	22,3	19,7	17,8	16,1	17,5	16,4	16,9

Kaynak: www.tüik.gov.tr.

Türkiye, KEİ ülkeleriyle toplam ithalat verilerinde ise 2008 yılında 41 545 milyon dolarlık bir seviye yakalanmasına rağmen, geçen sürede bu sayı eriyerek 2012 yılsonu toplam ithalat verisi 38045 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılında 41 265 milyon dolara çıkmasına rağmen 2014 yılında tekrar azalarak 40 825 milyon dolara düşerek 2008 yılının altında bir değer almıştır.

Türkiye KEİ ülkelerinde en fazla miktar 2008 yılından itibaren Rusya ile olurken en az miktar ise Moldova ile gerçekleşmiştir. Rusya ile 2008 yılında 31 364 milyon dolar iken 2009 yılında hızlı düşüş göstererek 19450 milyon dolara gerilerken 2014 yılında artış göstererek 25 289 milyon dolara ulaşmıştır. Toplam ithalat içindeki KEİ ülkelerinin payı 2008 yılında %22,3'den azalan trend göstererek 2014 yıl sonu değeri %16,9 olmuştur. KEİ ülkeleri içerisinde en fazla ithalat toplam ithalatın yaklaşık %60'lık bir dilimle Rusya'ya ait olurken; en az ithalat %0,7 ile Moldova'nın olmuştur.

Tablo 2.3. Türkiye- KEİ Ülkeleriyle Toplam Ticaret Hacmi (Milyon \$)

YIL	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İHRACAT	8620	11584	16784	20867	12338	14454	17769	18790	20367	19693
Toplam ihracat içindeki pay %	12,5	11,7	13,5	15,6	15,8	12,0	12,7	12,3	12,4	12,5
Bir önceki yıla göre değişim %	27,2	34,4	44,9	24,3	-41,2	17,8	22,9	5,8	8,4	-3,3
İTHALAT	20404	26978	34665	45067	27687	32980	38770	41510	41271	40927
Toplam ithalat içindeki pay %	16,9	17,5	19,3	20,4	22,3	19,6	17,8	16,1	17,5	16,4
Bir önceki yıla göre değişim %	32,8	32,2	28,5	30,0	-38,6	19,1	17,6	7,1	-0,6	-0,8

Kaynak: www.tüik.gov.tr

Türkiye KEİ ülkeleriyle toplam ihracat 2005 yılında 8620 milyon dolar iken 2014 yılında 19 693 milyon dolara çıkmıştır. 2009 yılında yaşanan global kriz sebebiyle

2008 yılına göre %41,2 oranında azalma göstererek 12 338 milyon dolara düşmüştür. 2010 yılında 2009 yılına göre %17,8 artış göstererek 14 454 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye KEİ ülkeleriyle toplam ithalat 2005 yılında 20 404 milyon dolar iken 2014 yılında 40 927 milyon dolara çıkmıştır. 2009 yılında yaşanan global kriz sebebiyle 2008 yılına göre %38,6 oranında azalma göstererek 27 687 milyon dolara düşmüştür. 2010 yılında 2009 yılına göre %19,6 artış göstererek 32 980 milyon dolara yükselmiştir. 2013 yılında bir önceki yıla göre %0,6'lık azalma ile 41 271 milyon dolar ve 2014 yıllarında bir önceki yıla göre %0,8'lik azalma ile 40 927 milyon dolara düşmüştür.

2.2.5. Afrika Kıtası İktisadi Bütünleşme Hareketleri

2.2.5.1. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO)

Haziran 1959 tarihinde Batı Afrika'da eskiden Fransız sömürgesi olan yedi ülke (Dahomey, Fildişi Kıyısı, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal ve Yukarı Volta şimdiki Burkina Faso), bağımsızlıktan önce aralarında mevcut olan ekonomik ilişkileri devam ettirmek amacıyla bir gümrük birliği kurmaya karar vermişlerdir. Fakat bu ülkeler arasında kısa zamanda anlaşmazlık çıkmış sadece Senegal ve Moritanya anlaşmaya varabilmişlerdir. Mart 1966 tarihinde Batı Afrika Devletleri Gümrük Birliği anlaşması imzalanmıştır.

Aralık 1966 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Fakat bu girişimde başarıya ulaşamamıştır. Daha sonra bu defa Fildişi Kıyısı, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal, Benin ve Burkina Faso 3 Haziran 1972 tarihinde Mali'de bir anlaşma imzalayarak Batı Afrika Ekonomik Topluluğunu kurmuşlardır. Anlaşma 1 Ocak 1974 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Başlangıçta topluluğun Fransızca konuşmayan Batı Afrika ülkelerine de açılması düşünülmüş, fakat 1975'de Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ile bu genişleme gerçekleşmemiştir. CEAO, 1975 yılında ECOWAS'a katılarak bu topluluğun bir alt grubunu oluşturmuştur.

Topluluğun amacı üyeleri arasında bölgesel ekonomik işbirliği gerçekleştirmek ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamaktır. 1 Ocak 1976 tarihinde bir kalkınma fonu kurulmuştur. CEAO, üçüncü ülkelere karşı ortak bir tarife uygulayacak, kendi aralarındaki tarife sistemi yerini tek bir vergi uygulamasına bırakacak, yatırımlara

ilişkin mevzuat uyumlaştırılacak ve bölgesel projelerin finansmanı için ortak bir fon oluşturacaktı. CEAO üyesi ülkeler Fransız frangı bölgesinin üyesidirler. Frank bölgesi 1964 yılında Paris'te kurulmuştur. Bu bölgeye dahil ülkeler, Fransa, Benin, Burkina Faso, Kamerun, Komor Adaları, Kongo, Fildişi Kıyısı, Gabon, Mali, Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Senegal, Çad ve Togo'dur. Merkezi Paris'tedir. Frank bölgesi, paraları Fransız frangına sabit bir kur ile bağlı olan tüm ülke ve ülke gruplarını kapsar. Bu ülkeler kambiyo kurlarını Paris borsa fiyatına göre ayarlarlar. Para birimi, Afrika Mali topluluğu Frangı'dır. Bu ülkelerin döviz rezervleri Fransa merkez bankasında tutulmaktadır.

2.2.5.2. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Birliği (ECOWAS) 1975'de kurulan, 15 ülkenin dahil olduğu bölgesel bir gruptur. Görevi, ekonomik faaliyetin her alanında, özellikle sanayi, ulaştırma, telekomünikasyon, enerji, tarım, doğal kaynaklar, ticaret parasal ve mali sorular, sosyal ve kültürel konularda, ekonomik entegrasyonu teşvik etmektir.

Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Birliği'nin (ECOWAS) kurumları şunlardır: Komisyon, Topluluk Parlamentosu, Topluluk Adalet Divanı ve ECOWAS Yatırım ve Kalkınma Bankası'dır (EBID). Sıkça fon olarak adlandırılan ECOWAS Komisyonu ve ECOWAS Yatırım ve Kalkınma Bankası, ECOWAS'ın politikalarını uygulamak için tasarlanmış, üye ülkelerde bir dizi programı takip eden ve geliştirme projelerini yürüten iki ana kurumudur. Bu projeler, birlik-içi yol inşaatlarını, telekomünikasyonu, tarımsal enerjiyi ve su kaynaklarını geliştirme projelerini içermektedir.

2.2.5.3. Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği (UDEAC)

Ekonomik nitelikli bir bölgesel örgütlenme. 8 Aralık 1964 yılında kurulan örgüt Merkezi Afrika'daki ülkeler arasındaki işbirliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. 1966 yılında faaliyete geçen örgüt, altyapı yatırımlarında ortak faaliyet yürütülmesini ve tek bir vergi sisteminin uygulanmasını öngörmektedir. Bu doğrultuda 1973 yılında Orta Afrika Devletleri Bankası kurulmuştur. 1985 yılında yürürlüğe giren bir anlaşma ile UDEAC, Burundi, Rwanda, Sao Tome ve Principe, Zaire ve Angola ile birlikte

"Gümrük Birliği" oluşturmuştur. Merkezi Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu adını alan (CEEAC) bu kuruluşa bağlı bir de Kalkınma fonu kurulmuştur. Nisan 1968'de UDEAC'ın kurucu üyesi olmasına rağmen Çad, örgütten ayrılarak Zaire ve Orta Afrika Cumhuriyeti ile "Merkezi Afrika Devletleri Birliği" anlaşmasını imzalamıştır. Aralık 1968'de Orta Afrika Cumhuriyeti birlikten ayrılarak yeniden UDEAC'a katılmış, Çad ise gözlemci statüsünde kalmıştır. Devlet Başkanları, Konseyi, Danışma Komitesi, Genel Sekreterlik, başlıca organlardır. Üyeleri, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo, Gabon, Çad ve Ekvator Ginesi'dir. Örgüt merkezi, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin başkenti Bandui'dedir (www.ekodialog.com).

2.2.5.4. Doğu Afrika Topluluğu (EAEC)

Örgütün Amacı: Doğu Afrika Topluluğu; siyasi, ekonomik ve sosyal konulardaki işbirliğinin üye ölkelerin tümünün yararına olacak şekilde genişletilmesini ve derinleştirilmesini hedeflemektedir. Doğu Afrika Topluluğu (EAC); Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti, Kenya Cumhuriyeti, Uganda Cumhuriyeti, Ruanda Cumhuriyeti ve Burundi Cumhuriyeti'nin üye olduğu ve genel merkezi Tanzanya'nın Arusha kentinde bulunan bölgesel bir hükümetler arası örgüttür. 1967'de kurulan, Tanzanya, Kenya ve Uganda'nın üye olduğu eski Doğu Afrika Topluluğu 1977 yılında üye ölkeler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle dağılmıştır.

Daha sonra yapılan çeşitli toplantılar sonucunda Kenya, Tanzanya ve Uganda Devlet Başkanları, 30 Kasım 1993 tarihinde "Doğu Afrika İşbirliğine Yönelik Daimi Üçlü Komisyonun Kurulmasına İlişkin Anlaşmayı (Agreement for the Establishment of the Permanent Tripartite Commission for East African Cooperation) imzalamışlardır.

Doğu Afrika İşbirliğinin fiilen başlaması ise Daimi Üçlü Komisyonun Sekreteryasının 14 Mart 1996 tarihinde Tanzanya'nın Arusha kentinde kurulmasıyla mümkün olmuştur. Doğu Afrika Devlet Başkanları, bölgesel işbirliğini geliştirme ihtiyacını göz önünde bulundurarak, 29 Nisan 1997'de Arusha'da gerçekeştirilen ikinci zirvede Daimi Üçlü Komisyona, komisyonun kuruluş anlaşmasını geliştirerek yeni bir anlaşma haline getirmesi talimatını vermişlerdir.

Üye ülkelerin birbirleriyle müzakere süreçlerini ve halkların görüşlerinin alınmasını da içeren antlaşmanın yapım süreci 2 yıl içerisinde başarıyla sonuçlanmış ve Doğu Afrika Topluluğunun Kuruluş Antlaşması 30 Kasım 1999'da Arusha'da imzalanmıştır. Antlaşma, 7 Temmuz 2000 tarihinde üye ülkelerin parlamentolarında onaylanmasının ardından yürürlüğe girmiş, bununla birlikte Doğu Afrika Topluluğu (EAC) resmen hayata geçmiştir.

Ruanda ve Burundi, örgüte 18 Haziran 2007 tarihinde üye, 1 Temmuz 2007 tarihinde ise tam üye olmuşlardır. Her iki ülkede 2009 Temmuz ayından itibaren Doğu Afrika Gümrük Birliği protokolünün yükümlülüklerini imzalamışlardır. Doğu Afrika Topluluğu; siyasi, ekonomik ve sosyal konulardaki işbirliğinin üye ülkelerin tümünün yararına olacak şekilde genişletilmesini ve derinleştirilmesini hedeflemektedir. EAC ülkeleri bu amaçla 2005 yılında gümrük birliğine, 1 Temmuz 2010 tarihinde ise Ortak Pazara geçmiştir. EAC, 2015 yılında parasal birlik, daha sonraki dönemde ise siyasi bir federasyon oluşturmayı hedeflemektedir.

EAC ülkelerinin temel hedefleri bölgede, barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması, demokrasi, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, sosyal adalet gibi değerlerin teşvik edilmesi, özel sektörün ve sivil toplumun güçlendirilmesi, kadının toplumdaki rolünün artırılması, doğal kaynaklardan sürdürülebilir bir şekilde faydalanılmasıdır.

2.2.5.5. Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA)

COMESA, insan kaynaklarını ve doğal kaynaklarını kendi halklarının yararına kullanmak amacıyla işbirliği yapmak üzere bir araya gelen hür, bağımsız ve egemen devletlerin oluşturduğu bir yapı olup, Tercihli Ticaret Bölgesi'nin (PTA - The Preferential Trade Area for Eastern and Southern Africa) yerini almak üzere 1994 yılında kurulmuştur. Doğu ve Güney Afrika Ülkeleri Ortak Pazarı - COMESA, ticaretin geliştirilmesi yoluyla bir bölgesel entegrasyon meydana getirme konusunda aralarında anlaşan 19 Afrika ülkesinden oluşmaktadır.

COMESA'ya üye ülkeler; Burundi, Cibuti, Komoros, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Eritre, Etyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mairitus, Mısır, Ruanda, Seyseller, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya ve Zimbabve'dir. COMESA'nın mevcut stratejisi "Bölgesel entegrasyon yoluyla ekonomik refah"

sekinde açıklanmakta olup, temel amacı her bir bağımsız devletin karşılaşacağı bazı engellerin üstesinden gelebilecek büyük bir ekonomik ve ticari birim oluşturmaktır. 1984'te başlatılan bölge içi tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması yönündeki liberalizasyon programını takiben bu ülkeler, COMESA orijinli ürünler açısından gümrük tarifelerini 1992'de benimsenen tarife indirim cetveline uygun olarak tedricen sıfırlamışlardır. STA (Serbest Ticaret Anlaşması) üyesi ülkeler gümrük vergilerini sıfırlamakla kalmamış aynı zamanda miktar kısıtlamaları ve diğer tarife dışı engelleri de ortadan kaldırmışlardır.

STA'nın (Serbest Ticaret Anlaşması) amacı mal ve hizmet ticareti için bütünleşmiş bir Pazar yaratmak ve dünya piyasası için COMESA bölgesinin rekabetçi üstünlüklerini arttırmaktır. Genişlemiş ve bütünleşmiş bir pazarın daha küçük ve birbirinden kopuk pazarlara nazaran çok daha fazla yatırım çekmesi ve dış ticaretin ve refahın artırılması amaçlanmıştır. COMESA'nın uzun vadede hedefi uluslararası boyutta rekabetçi bir ekonomik topluluk yaratmaktır. Dolayısıyla gümrüksüz ve kotasız mal ve hizmet ticareti, emek, sermaye ve malların serbest dolaşımının yanı sıra, COMESA üyesi devletler ortak para ve maliye politikaları benimsemeyi de amaçlamaktadırlar. Bu çerçevede tek bir para otoritesince basılacak olan ortak para birimine geçiş nihai hedefler arasında sayılmaktadır.

COMESA ve EAC topluluğuna üye 20 Afrika ülkesi, 485 milyon kişilik nüfusu, 591 milyar dolarlık GSMH'si ve ortalama %7,7 büyüme hızı ile Türkiye plastik ve plastik işleme makineleri için önemli ve gelişen bir Pazar görünümündedir. Türkiye, COMESA ve EAC ülkelerinin toplam plastik ithalatından %5, plastik işleme makineleri ithalatından da %6 pay almakta ise de, bu ülkelerde düzenlenen plastik fuarlarına katılarak, bu ülkelere yönelik satış ve pazarlama faaliyetlerini arttırarak daha fazla pay almaları mümkündür. Yılda 4,5 milyar dolarlık plastik, 315 milyon dolarlık plastik işleme makineleri ithalat potansiyeli bulunan COMESA ve EAC ülkeleri, Türk firmaları için, plastik inşaat, plastik ambalaj ve plastik tarım malzemeleri için önemi giderek artan pazarları oluşturmaktadır.

2.2.5.6. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC)

1992 yılında, bölgenin Hükümet Başkanları ekonomik kalkınma entegrasyonu odaklı, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) içine SADCC dönüştürmek için anlaşıldılar. SADC üyeleri; Angola, Botswana, Kongo, Lesotho, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Mozambik, Namibya, Seyşeller, Güney Afrika, Svaziland, Tanzania, Zambiya ve Zimbabve.

SADCC Güney Afrika'da ulusal siyasi kurtuluş nedenini ilerlemek için ve özellikle daha sonra Apartheid döneminden bağımlılığını azaltmak için kuruldu. Güney Afrika belirli özelliklerine ve her bir ülke ve kaynaklarının güçlü kullanımı etkin koordinasyonu ile SADCC hedefleri, temel kalkınma ve bölgesel entegrasyonu kucaklamak için sadece bağımlılık azalma ötesine gitti. Bu nedenle, SADCC yani dört temel hedefleri ile kuruldu. Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) ana hedefleri, yoksulluğu hafifletmek, ekonomik kalkınma, barış ve güvenlik, Güney Afrika halklarının yaşam kalitesini artırmak ve sosyal dezavantajlı projeleri desteklemektir. Bu hedefler sayesinde elde edilecek Bölgesel Entegrasyon demokratik ilkeler, adil ve sürdürülebilir kalkınma üzerine inşa edilecektir.

SADC amaçları şunlardır:

- Yoksulluğu hafifletmek, kalkınma ve ekonomik büyümeyi sağlamak,
- Güney Afrika halkının yaşam standartını ve kalitesini arttırmak ve bölgesel entegrasyon yoluyla sosyal dezavantajı desteklemek,
- Teşvik ve barış ve güvenliği korumak,
- Kolektif öz-güven ve üye devletlerin arası bağımlılık temelinde kendi kendine yeten geliştirilmesini teşvik etmek,
- Ulusal ve bölgesel stratejiler ve programlar arasında tamamlayıcılık elde etmek,
- Teşvik ve üretken istihdam ve bölgenin kaynaklarının kullanımını maksimize etmek,
- Doğal kaynaklar ve çevrenin etkin bir şekilde korunması ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak,
- Bölge halkı arasında uzun zamandır, tarihsel, sosyal ve kültürel yakınlık ve bağlantıları pekiştirmektir (www.sadc.int).

2.2.6. Ortadoğu ve Arap Ülkeleri İktisadi İşbirliği Hareketleri

2.2.6.1. İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

İslam Dünyasının siyasal bütünlüğü 1924 yılında Halifeliğin kaldırılmasından sonra sürekli gündemde olan bir mesele olagelmıştır. Dönem dönem bu siyasal birliğin yeniden sağlanması için girişimlerde bulunulmuş olsa da, Müslüman ülkelerin çoğunun sömürge yönetimlerinden oluşması veya liderlerinin Batıcı olmaları dolayısıyla bu çabalar başarılı olamamıştır. İslam ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmasıyla Müslümanların uluslararası siyasetteki etkilerinin artması sonucunda kurulan İİT, tüm İslam dünyasını kapsayan ve din, kültür ve siyasal unsurlar temelinde kurulmuş ilk ve tek bütünleşme hareketi ve örgütü olarak ortaya çıkmıştır.

2.2.6.2. D-8 Grubu

D-8 Grubu, tıpkı KEİ’de olduğu gibi Türkiye’nin girişimleri ile başlayan, İslam ülkeleri arasında uzun vadeli bir işbirliğinin oluşmasına öncülük etme teşebbüsüdür. Grubun amaçları henüz kesin olarak ortaya konmamıştır. 4 Ocak 1997 tarihinde İstanbul’da yapılan Bakanlar seviyesindeki ilk toplantı sonucunda resmi bir belge ortaya çıkmış, fakat uygulanabilir ortak kararların çerçevesi oluşturulmamıştır. Ortak Bildiri’de D-8 Grubunu resmen kurmak üzere 1997 yılının ilk yarısında İstanbul’da Devlet/Hükümet başkanları zirvesi yapılmasına karar verilmiştir. Bakanlar bildirisi, başlatılması öngörülen ticari ve teknik işbirliği açısından iyi bir başlangıçtır. Fakat ortak bildiri’de belirlenen işbirliği alanları çok geniştir. Dolayısıyla bu alanda somut adım atabilme zorluğu vardır. Aslında bildiri bir temenniler bütünüdür kapsamaktadır.

Sosyo-ekonomik kalkınma, mali güç ve sanayi malları üretimi alanlarında İslam ülkelerinin en gelişmiş olan Türkiye, bölgede ekonomik ve siyasi etkinlik kazanabilmek umuduyla G-7 benzeri bir oluşuma önderlik ederek bu girişimi başlatmıştır. Ekim 1996’da Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye’den oluşan M-8 (Müslim Eight) Grubu, eleştirileri giderebilmek için Kasım 1996’da D-8 (Developing Eight) adını almıştır. Fas, Suudi Arabistan gibi

Arap ülkelerinin yanı sıra Batı ve Doğu Afrika'dan, Orta Asya'dan ülkelerin yer alması, D-8'i daha ilk aşamada sorunlu bir grup haline dönüştürmüştür.

54'üncü hükümetin Başbakanı Necmettin Erbakan tarafından ortaya atılan ve Refah Partisi'nin vizyonunun bir sonucu olan D-8 projesinin oturması ve belirli bir kimliğe kavuşması için henüz zaman erkendir. D-8'in esas misyonu, İstanbul Bildirisi'nde belirtildiği gibi ekonomi, ticaret, finans, iletişim, tarım, enerji, çevre, sağlık alanlarında üye ülkeler arasında yakın ilişkiler kurmaktır. Fakat sekiz Müslüman ülkenin din birliği dışında gerek iç ve gerekse dış siyasette farklı görüşleri vardır ve aralarında anlaşmazlıklar devam etmektedir.

Sekiz Müslüman ülkenin oluşturduğu ve yaklaşık 800 milyon kişiye yönelik D-8 İşbirliği Örgütü'nün Devlet Başkanları Zirvesinde imzalanan Bildiriye göre, İstanbul'da bir merkezi sekreteryaya olacaktır. Projeler çerçevesinde ilk aşamada tarım, ilaçlama uçağı, üye ülkeler arasında teknolojik databank, su ürünlerinin geliştirilmesi, İslami sigortacılık, aile planlaması için eğitim programları ve uluslararası pazarlama ve ticaret şirketi projeleri yer almıştır.

Dünya yüzölçümü ve nüfusunun yaklaşık dörtte birini elinde tutan İslam İşbirliği Teşkilatına üye 55 ülkenin G-7'ye benzer bir kuruluşa ihtiyacı vardır. 1950'lerde başlayıp, 1970'lerde hızla gelişen İslam ülkeleri arası ekonomik işbirliği örgütleri ekonomiden kültüre, bankacılıktan haberleşmeye kadar geniş bir alana yayılmıştır. Fakat bunları çoğu, amacına dönük bir çalışma ortaya koyamamıştır. Eğer D-8 kısa zamanda başarılı çalışmalar yapamazsa, bu Proje İslam dünyasında kaynak tüketen çok sayıdaki tabela kuruluşundan birine dönüşür ve TC devletine mali yük olmaktadır (Karluk, 1998: 507-510).

2.2.6.3. Arap Birliği (Arap League)

Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne kadar bu geniş coğrafya üzerinde yaşayan insanlar azınlık gruplar hariç, ortak bir dil olan Arapça dilini konuşurlar. Aynı şey yine azınlıklar hariç tutulduğunda dinleri için de geçerlidir, bu topraklar üzerinde İslamiyet hâkimdir. Bu geniş coğrafya üzerinde iki kez tam bir siyasi birlik oluşmuştur. Bunların ilki; Hz. Ömer'den itibaren başlayan İslam İmparatorluğu devridir. İlk birlik, 900'lü yıllara kadar sürebilmiştir. İkincisi ise; Osmanlı Sultanı I.Selim ve I.Süleyman

devirlerinde bu bölgelerin tamamının Osmanlı İmparatorluğu içine alınmasıdır. Bu dönem ise XIX. yüzyıl başlarına dek yaklaşık 400 yıl boyunca sürmüştür.

Osmanlı'nın dağılma dönemine girmesiyle XIX. Yüzyıl boyunca çeşitli misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle Lübnan ve Mısır gibi Hıristiyan Arapların yoğun olduğu çevrelerde Arap ulusçuluğu fikrinin tohumları atılmıştır. Arapların Birliği (Pan Arabizm) düşüncesi 1990'lü yılların başlarından itibaren Mısır ve Suriye'de gelişme içine girmeye başlamıştır. Pan Arabizm düşüncesini laik bir ideoloji olarak tasarlayarak Arap modernleşmesinin önünü açmak isteyen Hıristiyan Araplar bu işin öncülüğünü üstlenmişlerdir. Böylesi bir laik Arap ulusçuluğu Hıristiyanların başını çektiği azınlık grupları üzerindeki baskıyı da azaltacağı için tercih edilmiştir. Osmanlı'ya karşı bir kısım Arapların İngilizlerle işbirliği yapmaları, İngilizlerin ise Siyonizm'in çıkarına hareket etmesi, Arap dünyasının İngiltere, Fransa, İtalya gibi güçlerce sömürgeleştirilmesi Arap Birliği idealini besleyip geliştiren olgular olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonları yaklaşırken İngilizler Alman sızmalarını önlemek amaçlı Arapların Birleştirilmesi davasına destek vererek olası bir işbirliği ve ayaklanmaların önünü kesmeye çalıştılar. 1930'lar boyunca Arap devletleri arasında ciddi güvensizlik ve intikamcı duygular vardı. İngilizler, Şerif Hüseyin sülalesiyle işbirliği yaparak onları Ürdün ve Irak'a kral olarak yerleştirmişlerdi. Bu krallıklar yönettikleri ülke halkının üstüne oturan asalaklar konumundaydılar ve salt dış destekle ayakta duruyorlardı. Hicaz'dan kendilerini kovan Suudlarla kan davaları vardı. Mısırlılar da kendilerini Arap ulusçuluğunun merkezi olarak görüyorlardı ve İngilizlere karşı tam bağımsızlık mücadelesi içerisindeydiler. Bu koşullardan dolayı bu dönemde Arap devletlerinin yakınlaşması zaman aldı.

1936 yılında Suudi Arabistan ile Irak şu koşullarda ittifak yaptılar:

- İki ülke birbirine saldırmayacak.
- İki devletten biri üçüncü devletin saldırısına uğrarsa öbür devlet saldırıya uğrayana yardım edecek.
- İki devlet aralarındaki sorunları barışçıl yollarla çözmeye yükümlülüğü altında olacaklar.
- İki ülke kültür konularında birlikte çaba sarf edecekler.

Bu temel hükümler daha sonra Arap Birliği Şartı oluşturulurken de göz önünde bulundurulmuşlardır. Bu gelişmeler devletler arasındaki yakınlaşmaya yardımcı

olmakla beraber Arap ulusçuluğunu tatmin etmekten uzak oldukları gibi, emperyalizm ve Siyonizm'e karşı gerçek bir koruma sağlayamazdı. Arap devletlerini birlikte davranmaya iten önemli bir neden de Filistin'de gitgide daha nazikleşen durumdu. Nazi zulmü nedeniyle Yahudilere karşı artan sempatiler sonucu Siyonist hareketin devlet kurma programını hızlandırması Araplar arasındaki endişeleri arttırmıştır. 1916'da Hicaz isyanı başlarken, İngilizlerin verdiği sözler 1917 Balfour Deklarasyonu ile tam aksi yönde cereyan etmiş. Milletler Cemiyeti'nin Filistin'e 'Yahudi Yerleşimini Düzenlemek' amacıyla bu bölgede bir manda kurarak yönetimini İngilizlere bırakması Arap dünyasında şok etkisi oluşturmuştur.

Avrupa'dan kaçan Yahudilerin Filistin'e yoğunlaşmaları ve Yahudilerin çok etkin olduğu ABD'nin dünya politikasında zirveye yerleşmesi bağımsız Arap rejimlerinin korktukları sonuçları birer birer doğurmuştur. Şubat 1945 Yalta buluşmasından dönüş yolunda ABD başkanı Roosevelt, Suudi Arabistan Kralı Abdülaziz ile Kızıldeniz'de bir gemide buluşarak Filistin ve Yahudi meselesini konuştu, Filistin'de Yahudi devleti kurulmayacağına dair Kral Abdülaziz'e söz verildi. Ancak 12 Nisan 1945'te Roosevelt'in ölümüyle bu söz unutuldu.

Bu görüşmenin ardından o dönemde bağımsız Arap devletleri olan Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Kuzey Yemen ve Ürdün Kahire'de yaptıkları bir toplantıda Arap Birliği Misak-ı denilen bir belgeyi kabul ederek bu örgütü kurmuşlardır. Toplantıya henüz manda yönetimi altında olan Filistin Araplarının temsilcileri de katılmışlardır.

Arap Birliği;

- 1) Taraflar arasındaki bağları kuvvetlendirmek,
- 2) Taraflar arasında sıkı bir işbirliği tesis etmek amacıyla siyasi faaliyetlerini uyumlulaştırmak,
- 3) Bağımsızlık ve egemenliklerini korumak için karşılıklı işbirliği yapmalarını sağlamak,
- 4) Genel olarak Arap ülkelerinin refah ve menfaatlerini koruyan ve geliştiren faaliyetlerde bulunmak,
- 5) Karşılıklı ticari, mali, zirai, sanayi ve gümrük konularında işbirliği yapmak,
- 6) Ulaştırma, kültür adli, sosyal ve sağlık konularında işbirliği yapmak, amacıyla 22 Mart 1945 tarihinde kurulan bölgesel bir uluslararası örgüttür.

Birliğin amacı, 25 Eylül 1944'te İmzalanan İskenderiye Protokolü'nde ortaya konmuştur. Birliğin kurulduğu tarihte kurucu üyelere Ürdün, Suriye, Lübnan henüz bağımsızlığa kavuşmuş değillerdi. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda İngiltere'nin girişimleriyle kurulmasına çalışılan Arap Birliği kısa zaman sonra sömürgecilğe karşı mücadelede etkin bir örgüt haline geldi. Daha sonra bağımsızlıklarını kazanan Libya (1953) , Sudan (1956), Fas (1958), Tunus (1958), Kuveyt (1961), Cezayir (1962), Güney Yemen (1967), Bahreyn (1991), Umman (1971), Katar (1971), Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Moritanya (1973) yılında birliğe katılmışlardır. Arap Birliği'nin üye sayısı 22'dir.

Arap Birliği'nin kuruluşunda görev alan ve 1952'den itibaren adeta örgüte egemen olan Mısır'ın üyeliği, 1979'da, İsrail ile Camp David Antlaşmalarını imzalaması sebebiyle askıya alınmış ve tam 10 sene birliğin dışında bırakılmıştır. Mısır'ın Enver Sedat'ın inisiyatifi ile Kasım 1977'de İsrail ile ilişkiye geçip 1979'da barış imzalaması karşısında örgütle ilişkilerinin dondurulduğu dönem olmuştur. Örgüt sekreteryası 1985'e kadar süren bu dönemde Tunus'a taşınmıştır, genel sekreterliğin sürekli Mısır'dan seçilmesi bu dönemde ilk kez Tunuslu Chadli Klibi'nin başa gelmesiyle bir istisna oluşturmuştur.

6 Ekim Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesi Arap dünyasında hiçbir olumsuz tepki olmadığı gibi, ABD ve İsrail'in dışında da pek üzülen olmamıştır. Bu suikast sanki çok önceden aşiret reislerinin toplantısında alınmış bir kararın infazı gibi görülmüştür. 23 Haziran 1989 tarihinde Fas'ın Kazablanka şehrinde toplanan Arap Birliği Zirvesi'ne resmen davet edilmesiyle Mısır'ın yeniden birliğe dönmesi mümkün olmuştur. Birliğin merkezi Kahire de bulunmaktadır. Arap Birliği'nin genel sekreteri Dr. Nebil El Arabî Mısır'da gerçekleşen devrim sonucunda Nisan 2011'de göreve getirildi

Arap Birliği Örgütü: Genel Kurul, Daimi Komisyonlar, Genel Sekreterlik ve bağlı kuruluşlardan oluşmuştur. En yüksek karar organı olan Genel Kurul, üye ülkelerin temsilcilerinden oluşmuş olup olağan olarak yılda iki kez, olağanüstü durumlarda ise iki üyenin talebi ile her zaman toplanabilir. Genel Kurul genellikle Dışişleri Bakanları tarafından oluşturulsa da zirve toplantılarında bizzat üye ülkelerin devlet başkanları ve kralları, emirleri konseyi kurar. Genel Sekreterlik ve Genel Kurul faaliyetlerini Kahire'de yürütür. Yalnız zirve toplantılarının yerleri değişebilir. Birliği oluşturan

misaka 1950 yılında yapılan ekle ‘Savunma ve Ekonomik İşbirliği Grubu’ adıyla yeni bir organ kurulmuştur. Yapılan toplantılarda her üyenin bir oy hakkı vardır. Kararlar çoğunluk esasına göre alınır. Genel Kurul bünyesinde siyasal, kültürel, ekonomik, iletişim, sosyal işler, hukuk, Arap petrol uzmanları, haberleşme, sağlık, insan hakları, idari ve mali işler ve Arap kadınları daimi komisyonları kendi uzmanlık alanlarında çalışmaktadırlar. Daimi Komisyon, çalışmalarıyla ilgili raporlarını Genel Kurul’a sunar. Örgütün amaçları doğrultusunda çalışmalar yapmak üzere alınarak bir sürü ‘Arap’ sıfatlı uzmanlık kuruluşu da oluşturulmuştur.

Birliğin yönetim ve mali birimlerin kendinde toplandığı organ Genel Sekreterliktir. Genel sekreter, Genel Kurul tarafından beş yıllığına üçte iki çoğunlukla seçilir. Genel sekreter, yardımcılarını kendisi seçer ve Genel Kurul kararlarını uygulamakla görevlidir. Genel Sekreterlik bünyesinde ekonomik, siyasal, hukuki, kültürel, sosyal, çalışma, petrol, mali, Filistin, sağlık, enformasyon, iletişim ve protokol gibi departmanlar bulunmaktadır. Ayrıca Genel Sekreterliğin bazı ülkelerde konsolosluk düzeyinde temsilcileri de vardır. Arap Birliği bünyesinde kurulan ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren bağlı kuruluşlar da bulunmaktadır.

Bunlar: Arap Deniz Taşımacılık Akademisi (Şarjah), Sivil Havacılık Konseyi (Rabat), Arap Kurak Alanlar ve Susuz Bölgeler Araştırma Merkezi (Şam), Arap Afrika ve Arap Ülkelerine Teknik Yardım Fonu (Tunus), Arap Endüstriyel Kalkınma Örgütü (Bağdat), Arap Çalışma Örgütü (Bağdat), Arap Birliği Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (Tunus), Arap Yönetim Bilimcileri Örgütü (Amman), Arap Tarımsal Kalkınma Örgütü (Hartum), Arap Kıyımcılığa Karşı Savunma Örgütü (Rabat), Arap Narkotik Bürosu (Amman), Arap Meteoroloji ve Standardizasyon Örgütü (Amman), Arap Posta Birliği (Dubai), Arap Uzay Haberleşme örgütü (Rİyad), Arap Devlet Radyo ve Televizyon Yayınları Birliği (Bağdat) ve Araplar arası Yatırım Garanti Teşkilatı (Kuveyt) bağlı kuruluşlardır.

Arap Birliği’nin kuruluşundan itibaren ana gündem maddelerinden biri de Filistin olmuştur. Arap Birliği bünyesinde yürütülen mücadelenin koordinasyonu amacıyla ortak bir askeri komutanlık oluşturulmuş, ayrıca yine birlik zirvesinde alınan kararlarla 1965’te Filistin Kurtuluş Örgütü kurulmuştur. Arap Birliği’nin başlıca faaliyetleri siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda ise de 1950 yılında Müşterek Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması’nın imzalanmasıyla Savunma ve Ekonomik İşbirliği

Grubu adıyla yeni bir organ kurulmuş ve 1976'da Arap Barış Gücü'nün kurulmasıyla savunma alanında da önemli fonksiyonlar yüklenmiştir. Ortak düşman İsrail'e karşı birlik halinde karşı konulması amaçlanmaktadır. 1976'da kurulmasına karar verilen Arap Barış Gücü, özellikle Lübnan İç savaşında görev yapması amacına yönelik bulunuyordu.

Barış Gücü'nde Suudi Arabistan ve Kuveyt (%20), Birleşik Arap Emirlikleri (%15), Katar (%10) ve diğer Arap ülkeleri (%35)'lik bir katılım oranına sahiptirler. Arap Birliği gündemine Filistin'den sonra: 1954-1962 Cezayir Bağımsızlık Savaşı, 1950'lerde Libya, Fas ve Tunus'un bağımsız olma mücadeleleri, 1962-1968, 1980-1988 İran-İrak Savaşı, 1990-1991 Kuveyt, 2003 sonrası Irak Krizleri ve günümüzde yaşanan Arap Devletleri'ndeki olaylar, devrimler, yönetim değişiklikleri, Suriye girmiştir.

1975-1976 döneminde başlayan ve 1990'a kadar süren Lübnan İç Savaşı Örgütteki ilk ciddi çatlağı göstermesi bakımından önemlidir. Birlik Lübnan'a kendi üyelerinden oluşturduğu özel barış kuvveti göndererek bu krizi aşmayı denemiştir. Söz konusu kuvvetin neredeyse tamamı Suriye ordusundan oluşuyordu. Daha sonra tüm birlikler çekildiği halde Suriye ordusu İsrail saldırılarını gerekçe göstererek 'Arap Birliği Barış Gücü' adı altında Lübnan'da kalmaya devam etti. 1980'de ise başlayan İran-İrak Savaşı, Birliği yeni bölünmelerle karşı karşıya bıraktı. Birlik içinde Irak'a yardım edilmesini, çünkü bu devletin birlik üyesi olmayan bir başka güçle , 'Arap topraklarını korumak için' savaştığını savunan görüş ön çıkmıştır.

Bu gelişmeler sırasında Libya, Suriye, Güney Yemen, İran'ı destekler pozisyon alırken; Körfezin petrol monarşileri Ürdün ve Mısır ise Irak'ı açıkça desteklemişler ve asker, silah ve para yardımında bulunmuşlardır. Bunun yanında Filistin Kurtuluş Örgütü de Irak'ın yanında yer almış bu ise İran'ın gerek Lübnan'da gerekse işgal altındaki Filistin topraklarında Radikal İslamcı güçlere verdiği desteği arttırmasıyla sonuçlanmıştır. Lübnan İç Savaşı'nın bittiği yıl başlayan Kuveyt işgali ile yol açtığı kriz birliği adeta yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Çünkü üyelerden birisi bir başka üyeyi BM ve tüm uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak işgal etmiş ve örgüt bu konuyu kendi içinde çözememişti. Kuveyt sorunu daha 1961'de bu devlet İngiltere'den bağımsızlığını kazanırken Arap Birliği'nin gündemine gelmişti. O dönemde de Irak bu ülkeyi kendi parçası olduğunu iddia ederek ilhak etmek istemişti. Kuveyt'in çağrısıyla yapılan Arap Birliği toplantısında Irak boykot edilmiş ve Kuveyt

Arap Birliği üyesi yapılmıştır. ABD ve İngiltere'nin 2003 Arap işgalinde, bu örgütü kuran antlaşmanın 2. ve 6. maddeleri dışarıdan yapılacak bir saldırıya karşı ortak eylemden bahsetmesine rağmen hiçbir üye devlet yardım sunmadığı gibi Kuveyt gibi bazı üyeler işgalcilere 'yataklik' bile yaptıkları halde, birlik tarafından eleştiri yönlü bir kararın konusu bile olmadılar.

Bunun sonucunda Arap dünyasında mevcut iktidarların meşruiyetinin çok ciddi olarak sorgulanmaya başlamasının yanı sıra, bu iktidarlara karşı mücadele veren radikal İslamcıların Arap kitleleri içindeki desteğini daha da arttırmıştır. 1967 bozgunu sonrası ağustos ayında yapılan Hartum Zirvesi önemlidir. Bu zirvede 'görüşme yok, barış yok, savaş yok' biçiminde sert kararlar alındı bir anlamda 1973 Savaşı'nın da temeli atılmıştır. Bu savaş petrol kozunun Arap davaları için etkin olarak kullanılabileceğini gösteren örnek olmuştur. İsrail de ilk defa ağır kayıplara uğradığı bir savaş yaşatmıştır. Petrolün etkin kullanımını konusunda daha 1958'de Arap Birliği ortak bir politika saptanması girişimlerini başlatmıştı. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başı petrol konusunu daha etkin biçimde örgüt gündemine getirmiş ve Arap petrolünün bir siyasal silah olarak kullanılabilmesi sürecinde örgüt de aktif rol oynamaktadır.

1960'ta OPEC'in kurulmasından sonra 1968'de de 'Petrol İhraç Eden Arap Devletleri Örgütü 'OAPEC' kurulmuş, 'Arap Petrol' kavramı yaygın olarak kullanılmış ve bu petrol 1973 Savaşı sonrasında etkili bir ambargo ile ekonomik silaha dönüştürülmüştür. Bu dönem Arap Birliği'nin en parlak yıllarıdır. 1950'li yıllarda Ortadoğu'nun uluslararası çatışma alanlarından biri olarak öne çıkması ve uluslararası ilişkiler alanında yaşanan "soğuk savaş"ın bölgeyi de etkisi altına alması birliğe üye ülkelerin kiminin doğu, kiminin de batı bloklarına yaklaşmalarına sebep olmuş ve üye ülkeler arasında birlik ve dayanışmanın kurulmasını zorlaştırmıştır. Birlik içerisinde: Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri Batı Bloğu tarafının; Libya, Suriye, Güney Yemen, Cezayir Doğu Bloğu'nun etkisi altında kalmışlardır. Ayrıca Arap Birliği'ne üye ülkeler arasındaki ekonomik dengesizlik ve refah düzeyi farklılığı da dayanışma ve işbirliğinin kurulabilmesini olumsuz etkileyen başlıca faktörlerdir. Bunların yanında birliğin güçlü devleti Mısır'ın üyeliğinin 1979'dan 1989'a kadar askıya alınması da Arap Birliği'nin etkinliğini ve gücünü olumsuz etkilemiş bulunmaktadır.

Arap Birliği dünya sorunlarına salt Filistin-İsrail merkezli olarak bakarak 'at gözlüğü' politikası izlemesi ve üyeleri arasında da siyasal rejim ve dış politika

konularında taban tabana ayrılıklar olması nedeniyle sürekli güvensizlik ve iç rekabet içinde bocalayan bir örgüt olarak eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıca laik Arap milliyetçisi rejimlerin genel başarısızlığı, teslimiyetçi yaklaşımları Arap dünyasında İslamcı akımlara güç katmıştır. İslamcılık, sanılanın aksine Arapların birliği ideali ile ters düşen bir ideoloji değildir. Arap Birliği'nin eleştiriye maruz kaldığı bir diğer konu ise bazı çevreler tarafından Amerikan güdümlü hareket ettiğiidir. 2011 Arap Baharı'nın yaşanması sonucunda Arap Birliği Filistin konusundan ziyade bu konuya da büyük önem göstermiş ve en son olarak da Suriye'ye ağır yaptırımlar yüklemiştir (www.uiodergisi.com).

2.2.6.4. Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (OAPEC)

OPEC 16 Eylül 1960'ta başlıca beş petrol üreticisi olan İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezüella ve Irak tarafından kurulmuştur. Kuruluş aşamasında pek fazla dikkate alınmayan bu örgütün etkisi zaman içerisinde giderek artmıştır. Ancak OPEC günümüzde dünya enerji piyasasının şekillenmesinde ve dolayısıyla dünya ekonomisi ve politikasının yönelimlerinde azımsanmayacak bir etki sahibi olmuştur. Bir örgüt olarak OPEC'in etkisinin gerek üyeleri üzerinde gerekse dünya enerji piyasasının işleyişi üzerindeki etkisinin artması petrol endüstrisinin önceki yıllarının içerisinde bulunduğu durumdan ve başlıca unsurlarının hareketlerinden kaynaklanmaktadır.

OPEC'in kuruluş yıllarındaki süreç içerisinde petrol fiyatları başlıca petrol şirketlerinin belirlediği bir afişe fiyat üzerinden belirlenmekte idi. "Yedi Kız Kardeşler" olarak da adlandırılan bu şirketler, petrolünü çıkarttıkları ülkelere varil başına belirli bir ödeme yapmaktaydılar. Petrol şirketleri tarafından ülkelere ödenen bu ücret, şirketler tarafından tek taraflı olarak belirlenmekteydi. Yapılan bu ödeme, başka gelirleri olmayan ülkeler için hayati bir önem taşımaktaydı. Ancak başlıca petrol şirketleri Şubat 1959'da üretici ülkelere yapılan ödenmeye temel oluşturan afişe fiyatta %10'luk bir indirime gittiler. Bu ilk fiyat indiriminden sonra Yedi Kız Kardeşten biri olan Exxon Ağustos 1960'ta faaliyet gösterdiği ülkeye yaptığı ödemede afişe fiyat üzerinde %7'lik bir indirim uygulama yoluna gitti. Bu davranış diğer şirketler tarafından da uygulandı.

Böyle bir ortamda kurulan OPEC'in başlıca amacı petrol şirketlerinin uygulayacağı yeni bir fiyat indirimine karşı üretici ülkelerin gelirlerini koruma altına almaktır. OPEC kurucu anlaşmasının 2. maddesi örgütün ana amacını; "bireysel ve toplu olarak üye ülkelerin çıkarlarının en iyi şekilde korunması için petrol politikalarının birleştirilmesi ve koordine edilmesi" olarak belirlemiştir.

Hidrokarbon kaynağının sahibi olan ülkeler ile başlıca petrol şirketleri arasında 1950'li yılların başlarında yapılan anlaşmalara göre ülkelerin elde edecekleri petrol gelirleri varil başına belirlenen afişe fiyattan petrol üretimi maliyetinin yarısı çıktıktan sonra geriye kalan rakam olarak ödenmekteydi. Bu nedenle belirlenen afişe fiyat üzerindeki herhangi bir dalgalanma bu ekonomik gelişmeleri petrol gelirlerini sıkı sıkıya bağlı olan bu ülkeler üzerinde doğrudan doğruya büyük etkilerde bulunmaktaydı. Bu ülkelerin gelirleri, başlıca petrol şirketlerinin uyguladığı afişe fiyat indiriminden sonra, yaklaşık olarak %15 oranında düşmüştü. Bu nedenle, yeni kurulan OPEC'in aldığı ilk kararlardan bir tanesi petrol şirketlerinin fiyat istikrarını sağlamaları gerektiği ve herhangi bir dalgalanmasına yol açmamaları gerektiği olmuştur. OPEC üyeleri ayrıca petrol şirketlerinin üretici ülkelere danışmadan afişe fiyat üzerinde herhangi bir değişikliğe gitmemeleri gerektiğini belirtmiştir. OPEC ayrıca petrol fiyatlarının 1959'dan önceki seviyesine getirilmesi gerekliliğinin önemine vurgu yapmıştır.

OPEC'in kuruluş aşamasındaki amaçlarından başka biri de petrol pazarındaki gerek tüketicilerin gerekse üreticilerin çıkarlarına hizmet edecek, üretici ülkelerin petrol gelirlerini güvence altına alacak bir fiyat sisteminin kurulması olmuştur. Petrol piyasasında yaşanan bu fiyat indirimi başka firmaların da bu sektöre olan ilgisini arttırmıştır. Serbest pazarda fiyatların bu şekilde düşmeye devam etmesi ciddi tedbirlerin alınmasını gerektirmekte idi. Gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda fiyatlar düşmeye devam edecek ve firmalar arasındaki rekabet zarar verici boyutlara ulaşacaktı.

OPEC'in kuruluşu bu rekabet ortamının gerek firmalar gerekse petrol endüstrisinin geneli üzerindeki olumsuz etkilerini azaltma yoluna gitmiştir. Kuruluşunun hemen ardından OPEC üyelerinde bir artış gözlenmiş ve Katar, Endonezya, Libya, Abu Dabi Emirliği (Birleşik Arap Emirlikleri), Cezayir, Nijerya, Ekvator ve Gabon OPEC'e üye olmuşlardır. Ancak Ekvator ve Gabon 1990'lı yıllarda OPEC'ten ayrılmışlardır.

OPEC'in daha kuruluş aşamasında bu şekilde genişlemesi, petrol şirketlerine karşı pazarlık gücünün artmasına çok yardımcı olmuştur. Buna ilaveten OPEC fiyat dalgalanmalarına karşı önlemler alabilmek için de çeşitli çabalar sarf etmiştir. Fiyat dalgalanmalarının önüne geçip petrol endüstrisini belirli bir kısım normlar sağlayabilmek için OPEC'in uygulamaya koyduğu ilk çabalardan biri üye ülkelerdeki vergi sistemlerini birbirleri ile uyumlu bir hale getirmek olmuştur. Dünyanın farklı coğrafyalarında ve ülkelerinde faaliyetlerine devam eden petrol şirketlerinin ödeyeceği vergiler artık her yerde geçerli olan belirli bir afişe fiyat üzerinden işlem görecekti.

Geliştirilen yeni sistem ile petrol üretiminin yeni yapıldığı alanlarda faaliyet gösteren bağımsız petrol şirketlerinin büyük petrol şirketleri karşısındaki daha avantajlı rekabetçi konumunun önüne geçilmiştir. Bu şekilde petrol endüstrisinin yeni katılımcıları olan bu bağımsız petrol şirketlerinin kapasitelerini arttırıp pazar paylarını arttırmalarının, dolayısıyla hâlihazırda işlem gören statükonun bozulup dengelerin yer değiştirmesinin önüne geçilmiştir. Kuruluşunun ilk yıllarındaki süreç içerisinde OPEC, fiyat istikrarsızlığının o zaman dilimi içerisindeki nedeni olan, serbest pazar anlayışının genişlemesinin önüne geçmiştir. OPEC ve politikalarının eksikliği durumunda petrol endüstrisinin geliştiği bu yıllarda bu alanda faaliyet göstermenin cazibesi ile birçok yeni şirket bu piyasaya dâhil olabilecek, bu ise, henüz serbest piyasanın sağlam temelleri üzerine oturmamış endüstrideki istikrarsızlığın artmasına neden olabilecekti. Ne var ki söz konusu, durum büyük petrol şirketlerinin piyasadaki gücünün daha da artmasına hizmet etmiştir.

Büyük petrol şirketlerinin petrol endüstrisinin üst kısmındaki (arama, tarama ve üretim) faaliyetlerindeki payı 1960 yılında %72 iken OPEC'in kuruluşu sürecindeki politika ve uygulamaları sonucunda 1966'da %76'ya çıkmıştır. Büyük petrol şirketlerinin petrol endüstrisinin alt kısmındaki faaliyetleri de (taşıma, rafinaj ve dağıtım) 1960'taki %53'lük orandan 1966 yılında %61'lik bir paya ulaşmıştır.

Her ne kadar OPEC afişe petrol fiyatlarını 1959 ve 1960 öncesi seviyelere çıkarmayı başaramamışsa da petrol endüstrisinde o zaman dilimi içerisinde etkin bir şekilde yürürlükte olan imtiyaz sözleşmeleri yapısı üzerinde büyük değişikliklerin yaşanmasına neden olmaktadır (Demir, 2008: 232-234).

2.2.6.5. Arap Ülkeleri Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA)

Araplar arası ekonomik bütünleşme çabaları uzun süre önce başlamıştır. Bu anlamda, 1945 yılında Arap Ligi kurulmuş; üye ülkeler arasında 1950 yılında Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 1953 yılında Araplar arası Ticaretin Desteklenmesi ve Transit Ticaretin Düzenlenmesi Sözleşmesi ve 1957 yılında ise Arap Ekonomik Birliği Anlaşması imzalanmıştır. 1964 yılından itibaren ise Arap Ortak Pazarı kurulması gayretlerine şahit olunmuştur.

1981 yılında imzalanan Araplar arası Ticaretin Teşviki ve Kolaylaştırılması Anlaşması, 1997 yılında yeniden gözden geçirilmiştir ve 18 Arap ülkesi tarafından imzalanan GAFTA, 1 Ocak 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. İlk etapta serbest ticarete geçişin her yıl %10 gümrük indirimi yapılarak 2008 yılında tamamlanması öngörülmüş olmakla birlikte son iki tarife indirimi %20 uygulanmış 2005 yılı başından itibaren gümrükler tamamen sıfırlanmıştır.

GAFTA üyesi ülkeler; Bahreyn, B.A.E, Fas, Filistin, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen'dir. Cezayir'in de kısa bir süre içerisinde üye olması beklenmektedir. Anlaşmayı onaylamayan Arap Ligi üyesi diğer ülkelere ise Arap Ligi'ne programı onayladıklarını bildirdikleri tarihte sınırlayıcı tarifeler uygulanacaktır.

GAFTA'nın tüm mal ticaretini (tarımsal ve hayvansal ürünler, maden cevherleri ve madensel olmayan cevherler, yarı bitmiş mallar, Arapların ortak olduğu şirketlerin ürettiği mallar, Arap Ligi Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından onaylanan listelere uyumlu olarak üzerinde mutabık kalınacak bitmiş mallar) kapsamı amaçlanmaktadır. GAFTA, üyeler arası ticarete tarifelerin yanı sıra, eş etkili vergiler ve tarife dışı engellerin de kaldırılmasını öngörmekte, hizmetler ve yatırımlara ilişkin hususları ise kapsamamaktadır. Arap menşeli olmayan benzer veya alternatif ürünlerin meydana getireceği rekabete karşı Arap menşeli ürünlerin tedrici korunması konusunda karşı tedbir alınması ve Arap ülkeleri arasındaki ticaretin finansmanının kolaylaştırılması da diğer ana amaçlar arasında yer almaktadır. Arap ülkelerinin kendi aralarındaki dış ticaret hacimlerinin toplamı, bütün dış ticaret hacimlerinin toplamının aşağı yukarı %8-9'unu oluşturmaktadır.

Sıfır gümrük vergisine ulaşma GAFTA'nın nihai amacı olmakla birlikte üye ülkelerin, en fazla üç yıl süreyle ülkelere girişte gümrük vergisi uygulayabilecekleri ürünleri belirten istisna listesi (negatif liste) hazırlamalarına izin verilmiştir. İstisna listelerinin kabarıklık olduğu görülmektedir. Örneğin, 1998'de istisna tutulacak ürünlerin sayısı 832 adet idi. Bu rakam GAFTA kapsamındaki 6000 ürünün %14'ünü oluşturuyordu.

Diğer taraftan, istisna listesi uygulamasında sorunlar bulunmaktadır. GAFTA kapsamında istisna listesi sunmuş olan altı Arap ülkesi (Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Suriye ve Tunus) 2003 yılında istisna listelerini kaldırdıklarını duyurdular. Ancak, Mısır, bu listeyi kaldırmasını GAFTA kapsamındaki Detaylı Menşe Kurallarına İlişkin Protokolün nihai hale getirilmesi şartına bağladı. Ancak, Ürdün ve bazı Körfez ülkeleri Arap Ligi Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin istisna listelerinin kaldırılmasına ilişkin kararında, istisna listelerinin kaldırılması ile detaylı menşe kurallarında bir sonuca ulaşılması konusunda bir bağ kurulmadığını belirterek bazı Mısır mallarının ihracatında gümrük vergisi uygulayabileceklerini belirttiler.

Tarife dışı engeller, ticaretin liberalizasyonunun önünde önemli bir engel oluşturmaktadırlar. Ticaret akışını doğrudan etkileyen bu engeller mali, parasal, idari ve teknik kısıtlamalar şeklinde olabilir. Üyeler, tarife indiriminin yanı sıra tarife dışı engelleri de kaldırmak konusunda hassasiyet göstermek zorundadır. GAFTA yürütme programı, sübvansiyon, koruma önlemleri ve anti dumping vb. konulara ilişkin olarak üyelere uluslararası kuralların uygulanması çağrısında bulunmaktadır. Ne var ki söz konusu program, GAFTA üyesi ülkelere 11'i halen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olmasına rağmen, DTÖ anlaşmalarına açıkça referansta bulunmamaktadır. Dolayısıyla tarife dışı engellerin nasıl kaldırılacağı belli değildir.

Bir ürünün GAFTA'nın sağladığı tercihli muameleden yararlanabilmesi için Ticaretin Kolaylaştırılması ve Geliştirilmesi Anlaşması ile belirlenen menşe kurallarına uyması zorunluluğu vardır. Söz konusu menşe kuralları, bir veya birden fazla üye ülke sınırları içinde oluşan katma değer, ürünün nihai ex-factory fiyatının %40'ından az olmaması gerektiğini ifade etmektedir. %40 oranı genel bir kural olup detaylı menşe kuralları belirlenene kadar uygulanacaktır ve geçici mahiyettedir. Menşe kurallarına ilişkin detaylı bir protokol için müzakereler ise zorluklarla karşı karşıyadır. Örneğin, sanayi sektörü yeterince gelişmemiş Arap ülkeleri esnek menşe kuralları isterken sanayi

sektörü gelişmiş Arap ülkeleri ulusal sanayilerini Arap menşeli olmayan ürünlerin rekabetine karşı korumak için daha sıkı menşe kurallarının uygulanmasını istemektedirler.

GAFTA; sıhhi önlemler, ticaretin önündeki teknik engeller, tarife dışı engeller, işçi standartları ve çevre standartlarına ilişkin uygulamalar hakkında spesifik kurallar getirmemektedir. Üyeler arasında özellikle sıhhi önlemler ve ticaretin önündeki teknik engellere ilişkin birçok anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. GAFTA'nın bu konularda bir düzenlemesinin olmaması ve kapsamlı bir anlaşmazlık çözme mekanizmasının da bulunmayışı, üyeleri ikili görüşmeler yoluyla çözüm arama veya birbirlerine misilleme yapma yollarına itmektedir.

GAFTA Anlaşması'nda rekabet hukukuna ilişkin herhangi bir madde olmamasına rağmen üye ülkelerin rekabet politikalarının uyumlaştırılması istenmektedir. GAFTA üyesi ülkelere sadece dördünün (Mısır, Ürdün, Fas ve Tunus) rekabet kanunu vardır. Diğer taraftan, GAFTA üyelerinin ticaret sistemleri, mevzuat ve politikalarının uyumlaştırılması için üyeler istişareler yapmaya davet edilmektedir, ancak bu konuda belirlenmiş bir süre yoktur. GAFTA Anlaşması, üye ülkeleri fikri mülkiyet haklarının korunması ve devlet tedariki konularında istişareler yapmaya davet etmektedir. Bu istişareler henüz başlamamıştır. Diğer taraftan, Arap Standartlar Uyumlaştırılması Ajansı, standart ve kodların uyumlaştırılması konusunda çeşitli taslaklar hazırlamış, ne var ki söz konusu taslaklar çeşitli üye ülkelerin itirazları nedeniyle kabul edilmemiştir (www.mfa.gov.tr).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞU VE YAPISI

İİT, ağırlığı Asya Kıtası olmak üzere dört kıta üzerinde toplam 57 üyeye sahip, Birleşmiş Milletler (BM)'den sonra ikinci büyük uluslararası teşkilattır. Oluşumu politik nedenlere dayanan İİT, zaman içerisinde İslam ülkeleri arasında yapısal olarak en kapsayıcı ekonomik ve ticari işbirliği örgütlenmesine sahip bir yapı haline dönüşmüş, günümüzde nüfusunun çoğunluğu veya bir kısmı Müslüman olan üye ülkeler arasında ekonomi, siyaset, kültür ve bilim alanlarında sosyal dayanışma ve işbirliğini artırmayı hedefleyen bir kuruluştur. Genel Sekreterliği Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunan İİT'nin 5 gözlemci üyesi bulunmaktadır. İİT'de resmi diller olarak, İngilizce, Fransızca ve Arapça kullanılmaktadır.

3.1. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Amaçları

İİT, 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı ile 1969 yılında gerçekleşen Mescid-Aksa'nın kundaklanması sonrasında Fas Kralı Hasan ile Suud Kralı Faysal'ın ortak çağrısıyla Rabat'ta toplanan ilk İslam Zirvesi sonrasında başlayan bir sürecin sonucunda kurulur. 1967 tarihli Arap-İsrail Savaşı sonrasında Müslümanlarca kutsal sayılan Kudüs şehri ile üç Arap ülkesinin topraklarının İsrail tarafından işgal edilmesi, Müslüman ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmasına vesile olur. Bu savaştan iki yıl sonra da İslam'ın en kutsal üç mabedinden biri olan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'nın 22 Ağustos 1969 tarihinde bir Yahudi tarafından kundaklanması tüm İslam âleminde tepkiyle karşılanır.

Özellikle, İslam medeniyetinin uluslararası siyasette etkili olmasını amaçlayan Suudi Kralı Faysal, Filistin merkezli bu olumsuz gelişmeleri, “İslam birliği” tezi için kullanmış ve İİT'nin kuruluşuna öncülük eder. Suudi Arabistan'ın bu girişiminde, 1960'larda Mısır liderliğinde Sovyet yanlısı bir çizgiye giren Arap milliyetçisi ülkeler ile Suudi Arabistan liderliğindeki geleneksel monarşiler arasında yaşanan Arap Soğuk Savaşı'nın da etkisi vardır. Yani, Suudilerin İİT'nin kuruluşuna öncülük etmesi, Mısır'ın yükselişine ve Arap milliyetçiliğine karşı bir tepkiyi de içinde barındırır. Bu

bağlamda İİT, bir anlamda, Mısır öncülüğünde kurulan Arap Birliği'ni dengelemek amacıyla kurulduğu düşünülebilir.

1970 yılında Cidde'de yapılan ilk Dışişleri Bakanları Konferansı'nda örgütün daimi bir statüye kavuşturulması, sekreteryaya merkezinin Cidde'de olması ve kurucu genel sekreterliğe Malezya eski başbakanı Tunku Abdurrahman Putro el-Hac'ın getirilmesi konusunda anlaşmaya varılır. Aynı yıl yapılan başka bir dışişleri bakanları toplantısında örgütün kurucu antlaşmasının hazırlanması kararlaştırılmış; bunun üzerine yapılan çalışmalar Mart 1972'de toplanan Dışişleri Bakanları Zirvesi'nde Kuruluş Yasası (Charter of the Islamic Conference) kabul edilerek örgüte hukuksal kişilik kazandırılır. Devam eden yıllarda da İİT'nin kurumsal yapısının geliştirilmesi için çalışmalar yapılır.

Mısır'ın İsrail'le Camp David Antlaşması'nı imzalaması nedeniyle Arap dünyasından dışlanması ve İran'ın "devrim ihracı" söylemini geliştirmesi, İİT ve bölge siyaseti bakımından 1980'li yıllara damgasını vuran en önemli iki bölgesel gelişme olur. Suudi Arabistan'ın, İran Devrimi'nin değişimci söylemiyle tek başına mücadele edememesi yüzünden 1980'lerde yapılan ilk zirve toplantısı olan 1984 Kazablanka Zirvesi'nde Mısır'ın daha önce askıya alınan üyeliği yeniden aktif hale getirilir. Bu dönem içinde İİT, Mısır ve Suudi Arabistan'ın ittifakının öncülüğünde İran İslam Devrimi dalgalarına karşı bir kalkan görevi görür ve bölgesel statükodan yana tavır takınır.

2000'lerde uluslararası siyasi değişimleri ve İslam dünyasındaki dengeleri doğrudan etkileyen önemli gelişmelerin yaşanması ise, İİT'nin amacı ve yapısı konusundaki tartışmaları tetikler. 2001'de yaşanan ikiz kule saldırıları, 2003'te gerçekleşen ABD'nin Irak'ı işgali, Afganistan meselesi, İran nükleer programı ve Arap Baharı meselelerinin aktörlerinin aynı zamanda İİT'nin üye ülkeleri olması, teşkilatı önemli uluslararası meselelerin merkezinde olan diplomatik bir platform haline getirir. Arap Baharı ile birlikte ise İİT'den, amaçlarını pratikte yeniden tanımlayıp yeni roller üstlenmeye başlaması beklenir.

Ancak bütün bunlar İİT üye ülkelerini doğrudan ilgilendiren diplomatik meseleler olsa da, teşkilatın bu meselelerde yeterince etkin rol alamadığı gözlemlendi ve global bir aktör olma umudunda olan organizasyonun platform olmaktan öteye geçemediği görülür. Örneğin, örgütün arabuluculuk çalışmaları 2005 yılına kadar kısıtlı oldu.

Bölgesel, uluslararası ve hukuksal söylemi BM'den farklı olarak dini söylemlerle sınırlı kalır. Örgüt olarak dini söylem görüntüsü oluşturmasına rağmen ülkelere spesifik olarak bakıldığında ulusal çıkarları için örgütü platform olarak kullandıkları dikkat çeker. Buna rağmen Suudi Arabistan, Pakistan ve Mısır'ın teşkilat içi politikalarını incelediğimizde İslam dünyasının ortak sorunlarına ortak çözüm arayışında olan bir yaklaşımdan ziyade ulusal çıkarların ön plana çıkarıldığı bir siyaset izlediği görülür. Üye ülkeleri arasında fikir birliği sağlanamaması, siyasi etkisizliğin en önemli sebebidir. Son 40 yıl içerisinde üye ülke sayısı 25'ten 57'ye yükselen örgütün BM ve diğer uluslararası örgütlerle danışma ve işbirliği esaslı ilişkileri ise sürmektedir.

3.2. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Organizasyon Yapısı

İİT'nin başlıca organları, İslam Zirvesi, Dışişleri Bakanları Konferansı ve İİT Genel Sekreterliği'dir. Bunun yanında, ilgili İİT organlarınca çeşitli siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal, dini ve bilimsel konularda alınan kararların uygulanması, desteklenmesi ve koordinasyonun sağlanmasına yönelik olarak bazıları devlet başkanları düzeyinde olmak üzere çoğunluğu bakanlık düzeyinde temsil edilen komiteler bulunmaktadır. Bunlardan, İSEDAK, Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi (COMIAC), Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Daimi Komitesi (COMSTECH) devlet başkanları düzeyinde temsil edilen en önemli komitelerdir. Ayrıca ikinci derecede alt organlar olarak çeşitli meslek alanlarında ihtisas kuruluşları, bağlı kuruluşlar, ilgili kuruluşlar ve üniversiteler de bulunmaktadır.

3.2.1. Organlar ve Görevleri

3.2.1.1. Temel Organlar

3.2.1.1.1. İslam Zirve Konferansı

Üye ülkelerin devlet başkanlarından oluşan İslam Zirve Konferansı, İİT'nin en yüksek karar organıdır. Politika kararları almak, kuruluşun hedefleri doğrultusunda yol haritası oluşturmak ve İİT'ye üye ülkeleri ilgilendiren diğer meseleleri gözden geçirmek üzere üç yılda bir toplanmaktadır.

3.2.1.1.2. İslam Dışışleri Bakanları Konferansı

Geçmiş İslam Zirve Konferansları ve İslam Dışışleri Bakanları Konferanslarında alınan stratejik kararların ve Teşkilatın genel politikalarının uygulanmasına yönelik olarak her yıl yapılmaktadır.

3.2.1.1.3. Genel Sekreterlik

Genel Sekreterlik, Zirve ve Dışışleri Bakanları Konferanslarınca alınan kararların uygulanması ve icra organı olarak Teşkilatın yasa ve yönetmeliklerine uygun olarak faaliyetlerin yürütülmesi ile görevlendirilmiştir. 1970 yılında yapılan 1. İslam Dışışleri Bakanları Konferansı'nda kurulmuş olan Genel Sekreterliğe, görevlerini yürütürken teşkilatın bağlı ve ilgili kuruluşları yardım etmektedir. Merkezi Suudi Arabistan'ın Cidde şehrinde bulunan İİT Genel Sekreterliği, İslam Dışışleri Bakanları Konferansınca seçilen bir genel sekreter tarafından yönetilmektedir. 9. İİT Genel Sekreterliği görevini tamamlayan olan Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu, 2005 yılında yapılan seçimler sonucunda göreve demokratik seçimlerle gelen ilk Genel Sekreterdir. Kendisine, yine seçimle gelen dört genel sekreter yardımcısı eşlik etmektedir. Şu andaki genel sekreter; İyad Ameen Madani'dir

3.2.1.2. Diğer Organlar

3.2.1.2.1. Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi

Her yıl bakanlar düzeyinde İstanbul'da toplanmakta olan Komite, yapılan Dışışleri Bakanları Konferansı öncesinde konferansın gündemini hazırlamakta ve gündemdeki konularla ilgili olarak aldığı tavsiye kararlarını Dışışleri Bakanları Konferansı'na sunmaktadır. İSEDAK'ın genellikle Ekim-Kasım aylarında İstanbul'da yapılan yıllık toplantılarının açılış ve kapanış oturumlarına T.C. Cumhurbaşkanı başkanlık etmektedir (Akgül, 2013: 5-6). Başkanlığı Sayın Cumhurbaşkanımız tarafından deruhte edilmekte ve her yıl ülkemizde bir kez Bakanlar düzeyinde, bir kez de teknik düzeyde İzleme Komitesi toplantısı düzenlenmektedir.

İSEDAK'ın 25. Kuruluş yıldönümü vesilesiyle 9 Kasım 2009 tarihinde İstanbul'da bir İSEDAK Ekonomi Zirvesi düzenlenmiştir. 57 üyeli İİT'in 41 üyesinden katılımın sağlandığı İSEDAK Ekonomi Zirvesi'ne, üye ülkelerden 11, gözlemci ülkelerden 2 olmak üzere toplam 13 Devlet Başkanı, Devlet Başkanlarını temsilen 3 Devlet Başkanı Yardımcısı, 6 Başbakan, 4 Başbakan Yardımcısı, 18 Bakan ve RF'nin İİT nezdindeki Daimi Temsilcisi olmak üzere 350 kadar temsilci iştirak etmişlerdir. Zirve sonucunda İstanbul Deklarasyonu kabul edilmiştir. İSEDAK çerçevesinde, Tercihli Ticaret Sistemi Çerçeve Anlaşması, (TPS-OIC) Tercihli Tarifeler Protokolü (PRETAS) ve Menşe Kuralları İİT ülkeleri arasında ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda hukuki altyapıyı oluşturan önemli girişimlerdir. Tercihli Ticaret Sistemi'nin, Menşe Kuralları düzenlemesi hukuki olarak 2011 yılı Ağustos ayında yürürlüğe girmiş olmakla birlikte, ülkelerin taviz listelerini yayınlamalarını müteakiben fiilen uygulamaya başlanacaktır (www.mfa.gov.tr).

3.2.1.2.2. Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi

Toplantıları Bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen Enformasyon ve Kültürel İşler Daimi Komitesi (COMIAC)'nin başkanlığını Senegal Devlet Başkanı yürütmekte ve toplantılar Senegal'in başkenti Dakar'da düzenlenmektedir.

3.2.1.2.3. Bilimsel ve Teknolojik İşbirliği Daimi Komitesi

Toplantıları her iki yılda bir Bakanlar düzeyinde gerçekleştirilen COMSTECH'in de başkanlığını Pakistan Devlet Başkanı sürdürmekte ve toplantılar Pakistan'ın başkenti İslamabad'da gerçekleştirilmektedir. Görevi İİT'ye üye ülkelerin karşılıklı işbirliği ve ortak çalışma neticesinde, bilim ve teknoloji alanlarındaki gerek bireysel gerekse toplu kapasitelerini güçlendirmektir. Bu bağlamda COMSTECH, İİT'ye üye ülkelerin bilim ve teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmalarını kolaylaştırarak hızlı bir şekilde sanayileşmelerine ve sosyoekonomik olarak kalkınmalarına yardımcı olmaktadır (Akgül, 2013: 5-8).

3.2.2. İİT Şartı

1972 yılında Rabat'ta yapılan üçüncü İslam Dışişleri Bakanları Konferansında kabul edilen İKÖ Şartının yerine 14 Mart 2008'de Dakar'da yapılan 11. İKÖ Zirvesi'nde kabul edilen yeni Şart örgütün temel kurucu belgesidir. Şart, örgütün amaçlarını, prensiplerini beyan eder, üyelik, gözlemcilik, organlar, uyumsuzlukların barışçı hali, bütçe ve maliye ve işleyiş kuralları belirler. 1972 tarihli eski Şartı değiştiren ve yerine geçen yeni Şart, Örgütün reformu yolunda en önemli dönüm noktasını oluşturmaktadır. Yeni Şart, örgütün 1972 yılından bu yana geçen zamanda uluslararası alanda meydana gelen köklü değişiklikler sonucunda ortaya çıkan yeni ortamda İslam ülkeleri arasında çağdaş ihtiyaçlara uygun işbirliği ve faaliyetler için gerekli yasal zemini ve organları oluşturmaktadır.

3.2.3. İİT'de Reform ve 10 Yıllık Eylem Planı

2005 Aralık ayında gerçekleştirilen Mekke Zirvesinde kabul edilen 10 Yıllık Eylem Programı İslam dünyasının karşı karşıya kaldığı, siyasi, sosyo-ekonomik, kültürel ve bilimsel yetersizlikler karşısında, İİT üyesi ülkelerin aralarındaki İslam dayanışmasının güçlendirilmesi, İslam dininin ve değerlerinin doğru biçimde anlatılarak İslam'a karşı oluşan önyargıların ortadan kaldırılması amacıyla hazırlanmıştır.

Program; siyasi irade, dayanışma ve ortak İslam hareketi, ılımlılık ve İslam'ın hoşgörü anlayışı, İslam hukuku, İslam Fıkıh Akademisi, terörizmle mücadele, İslamofobi ile mücadele, insan hakları ve iyi yönetim, Filistin ve işgal edilmiş Arap toprakları, çatışmaların önlenmesi ve çözümü, barış tesisi, ekonomik işbirliği, İslam Kalkınma Bankasının desteklenmesi, doğal afetler karşısında sosyal dayanışma, Afrika'da yoksullukla mücadele, yüksek öğretim, bilim ve teknoloji, İslam dünyasında kadın, genç ve çocuk hakları ve aile, üye ülkeler arasında kültürel değişim başlıkları altında detaylandırılan kapsamlı bir yol haritasıdır (www.mfa.gov.tr).

3.2.4. İslam İş Birliği Teşkilatı Parlamento Birliği Türkiye Delegasyonu

İSİPAB Mali Kontrol Komitesi Toplantısı, 16 Ocak 2012 tarihinde Tahran'da; İSİPAB 7. Konferansı, 24-31 Ocak 2012 tarihlerinde Palembang'da (Endonezya); 4. Uluslararası İslam İş ve Finans Forumu, 17-18 Mayıs 2012 tarihlerinde Kazan'da (Rusya Federasyonu); İSİPAB İslami Parlamenter Deklarasyonu Uzmanlar Komitesi Toplantısı, 17-18 Haziran 2012 tarihlerinde Dubai'de (Birleşik Arap Emirlikleri); İSİPAB 28. İcra Komitesi Toplantısı, 29-30 Eylül 2012 tarihlerinde İsfahan'da (İran); Dinler Arası ve Kültürler Arası İş Birliğini Geliştirmede Parlamantonun Rolü Konferansı, 21-23 Kasım 2012 tarihlerinde Bali (Endonezya) ve Filistin'de; Daimi Komitesinin birinci toplantısı, 2-3 Haziran 2012 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir (www.tbmm.gov.tr).

3.2.5. İİT Ülkeleri Genel Ekonomik Yapısı

İİT'ye üye ülkeler, öncelikli olarak maden ve tarım ürünleri üreticisidir. Bazı ülkeler hariç olmak üzere, sahip oldukları ekonomik yapı itibarıyla çoğunlukla ham madde ihracatçısı ve nihai mal ithalatçısı konumundadır. Bu nedenle, İİT'ye üye ülkelerin ticaret ortakları çoğunlukla gelişmiş ülkelerdir. 2010 yılı itibarıyla dünya nüfusunun yaklaşık %22,8'lik kısmını oluşturan 57 İİT'ye üye ülke, ABD doları cinsinden ve satın alma gücü paritesine göre dünya üretiminden sadece %10,8'lik pay almaktadır.

IMF, yayımladığı dünya ekonomik görünüm verileri tahminlerinde İİT'ye üye ülkelerin dünya üretiminden aldığı payın aynı şekilde yaklaşık olarak %10'un biraz üzerinde seyredeceğini tahmin etmektedir. İİT'ye üye ülkelerin ihracatları, ilgili ülkelerin büyük çoğunluğunun petrol ve diğer önemli emtiaya dayanan yüksek bağımlılığından dolayı 2009 yılında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere oranla daha büyük düşüş göstermiştir. Buna rağmen, 2010 yılında küresel ekonomik faaliyetlerde yaşanan toparlanmayla birlikte petrol talebinde yaşanan yükseliş, üye ülkelerin ihracatlarında da yükselişe neden olmuştur. Genel itibarıyla, İİT'ye üye ülkeler, İİT dışı ülkelerle daha çok ticaret yapmaktadırlar. İİT-içi ticaretin gelişiminde çeşitli engeller bulunmaktadır. İlk olarak, İİT'ye üye ülkelerin çoğu gelir düzeyi düşük ülkelerdir.

Dünya Bankası'nın sınıflamasına göre 22 İİT'ye üye ülke Fakir ve Ağır Borçlu Ülkeler (HIPC) kategorisinde, 18 ülke de En Az Gelişmiş Ülkeler (LDC) kategorisinde yer almaktadır.

3.3. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın Karşılaştığı Sıkıntılar

İİT'nin temel amacı, İslam dini esas alınarak Müslüman devletlerin ve toplumların tek çatı altında toplamayı, İslam dünyasını ve ümmetinin ortak sorunlarına çözüm bulmayı ve İslam medeniyetini yeniden inşa etme projesinin hayata geçirilmesi olarak nitelendirilebilir. Bu amaç, kısaca, İslam dünyasında birlik ve beraberliği oluşturma ve Müslüman toplumların sorunlarına çözüm bulmak şeklinde özetlenebilir. Kendisini üye ülkeler arasında siyasi, ekonomik, kültürel dayanışma ve işbirliği sağlamayı amaçlayan bir örgüt olarak tanımlayan İİT, kuruluşundaki siyasi nedenleri gerçekleştirilemediği de, zaman içerisinde İslam ülkeleri arasında yapısal olarak en kapsayıcı ekonomik ve ticari işbirliği örgütlenmesine sahip bir bünyeye dönüşür. Örgüte üye ülkelerin dört kıtaya yayıldığını göz önüne alırsak İİT'nin bölgesel bir teşkilattan ziyade küresel bir örgüt olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Teşkilatın çalıştığı konular çatışma çözümleri; insani yardım; kalkınma çalışmaları; ekonomik, kültürel ve ekonomik işbirliği; insan haklarını koruma projeleri ve İslamofobi ile mücadele gibi geniş bir alana yayılmaktadır.

İİT'nin temel misyonu, kuruluşundan beri görüş ayrılıklarına sebebiyet veren bir sorundur. Örgütün 1972 tarihli Şartı'na göre her "İslam ülkesinin İİT'ye üye olma hakkına sahip olduğu ifade edilir; ancak "İslam ülkesi" tanımı uluslararası politikada anlamı belirsiz bir kavram olarak kalır. Bu belirsizlik örgütün referans kaynağının İslam hukuku olması gerektirip gerektirmediği ya da ülkelerin yalnızca siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına değinip değinmemesi gerektiği sorularını ortaya çıkarır. Üye ülkelerin bu sorunların üstesinden nasıl gelecekleri, kendi başına ayrı bir sorundur. En azından küresel insani değerler çerçevesinde bir hukuk sistemi benimseyen ülkelerle İslam hukuku uygulayan ülkeler arasında bir boşluk oluşturmaktadır. Öte yandan, üye olmanın kolay bir prosedürü olmasına rağmen aday ülkelere beklentiler Şart'ta belirtilmemiştir. Örneğin, önemli üye ülkelerden birisi olan Suudi Arabistan bir İslam

krallığına sahipken Türkiye'nin seküler bir devlet olması bu farkı ortaya koyan durumlardan birisidir.

İİT üyeleri, sosyo-kültürel durumları, ekonomik kalkınma seviyeleri ve siyasi yapıları farklılık gösteren ülkelerdir. Bu farklılıklar ülkelerin davranışlarına siyasi vizyon olarak yansıtılabilmektedir. BM örneğinde görüldüğü gibi belli etkin üyeleri olan örgütte etkin üyeler arasındaki siyasi vizyon farklılığı yüzünden çoğu zaman fikir birliğine varılamamaktadır. Üye ülkeler arasındaki gerginlik ve çatışmanın yüksek olduğu; hatta üyeler arasındaki bu gerginliğe, örgüt dışı ülkelerle olan gerginlik ve çatışmalardan daha fazla rastlandığı gözlemlenebilir. Bütün bunlar da İİT'nin siyasi olarak etkin olamamasına sebebiyet vermektedir. Üye ülkelerin iç siyasi yapıları incelendiğinde, bu ülkelerin çoğunun demokratik olmadığı görülür. Bu ülkelerde hukukun gelişmesi, sivil hakların korunması ve siyasi özgürlüklerin artırılması ekseninde açılım talepleri bulunmamaktadır. Siyasi katılıma izin verilen sınırlı sayıdaki ülkelerin de önemli bir kısmı, hala belirli temel hak ve özgürlükleri sağlama konusunda sorunlar yaşamaktadır. İİT'nin de bu konuları ülkelerin gündemine taşımak veya bu konuda teşvik etmek hususunda bir gündem önceliği olmamıştır.

Diğer uluslararası örgütlerde de gözlemlendiği gibi, İİT üyelerinin bazıları diğerlerinden daha baskındır. Özellikle daha çok mali katkı sağlayan üyelerin, örgüt faaliyetlerinde ön plana çıktıkları görülmektedir. Örgüt bütçesinin en önemli kalemini oluşturan üyelik katkı paylarının yaklaşık yarısı yedi ülke (Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya, İran, Malezya ve Türkiye) tarafından karşılanmaktadır. Ancak örgüt kapasitesinin büyüklüğü ve benzer örgütlerin bütçeleri dikkate alındığında İİT'nin çok dar bir bütçe ile yürütüldüğü görülmektedir. Ülkelerin milli gelirlerine göre hesaplanmasına rağmen birçok üye ülke zorunlu katkı paylarını bile ödeyememektedirler. Dolayısıyla, örgüt faaliyetlerinin yürütülmesinde, gönüllü mali katkıların rolü büyüktür; çünkü etkin üyeler gönüllü finansal katkıları yapan ülkeler arasında bulunmaktadır. BM ile siyasi etkinlik açısından bir benzerlik gösteren İİT'de büyük miktarda mali destek sağlayan üyelerinin veto hakkı olmasa da bütçe katkıları dolayısıyla siyasi ağırlıkları vardır. Ayrıca teşkilatın siyasi gündeminin içeriği ve gündem maddelerinin değerlendirilme ölçüleri de bu ülkelerin inisiyatifine kalmıştır. Bundan dolayı, İİT'nin en önemli açmazlarından biri, bir yandan İslam ülkelerinin ortak meselelerine çare bulmak için iyi işleyen işbirliği platformları oluşturmaya çalışırken,

diğer yandan da örgüte önemli ölçüde mali kaynak sağlayan ülkelerin bazılarının demokrasi ve insan hakları konusundaki çekinceleri sebebiyle asıl tartışılması gereken konuların gündeme gelmemesidir. Mali açıdan Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi üyelere bağımlı olan örgüt, İslam ülkelerinde demokratik reform, temel hak ve özgürlükler konuları gerektiği biçimde ele alabilmesi zordur. Ayrıca, etkin üyelerin farklı gündemleri ve ulusal çıkar önceliklerinin olması İİT ülkelerinin ortak bir gündem oluşturmasını güçleştirmektedir. Üye ülkelerin profillerine bakıldığında Mozambik'ten Fas'a varacak kadar geniş bir yelpaze oluşturduğu ve profillerinin birbirlerinden muazzam ölçülerde farklılık gösterdiği görülür. İİT'nin dinamik bir siyasi teşkilattan öte sembolik bir forum olarak görülmesinde, üyelerin siyasi ve ekonomik bir bütünlük oluşturamaması da önemlidir. Üyeler arasındaki coğrafi farklılıklar kadar çıkar farklılıklarının da fazla olduğu örgüt, 2000'ler sonrasında Filistin dışında yalnızca İslamofobi ve Müslüman azınlıklar konularında ortak bir noktada buluşabilmiştir.

3.4. İslam İşbirliği Teşkilatının Uluslararası Siyasetteki Algısı ve Etkisi

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan ideolojik boşluk üzerine meydana gelen gelişmelerle birlikte, kuruluşundan itibaren Soğuk Savaş Dönemi boyunca etkisiz bir örgüt olarak kalan İİT'nin, son dönemlerde yaşadığı değişimle birlikte, uluslararası sistemin etkili bir aktörü olma fırsatı ortaya çıktığı görülür. Bu gelişmelerden biri, Soğuk Savaş sonrası dönemde İslam'ın Batı dünyası tarafından ötekileştirilmesi ve İslamofobinin artmasıdır. Dünyanın farklı bölgelerinde Müslümanlara karşı saldırılar ve haksızlıklar ile yaşanan mağduriyetler İİT'ye yeni faaliyet alanları olarak yansır. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra Müslümanlara yönelik artan suçlamaların neden olduğu karşılıklı güvensizliğin artması İİT'nin yeni misyonlar üstlenmesine vesile olur. İkinci olarak, radikal İslamcı grupların güç kazanması ve alternatif aktörler olarak ortaya çıkması, İİT'de temsil edilen devletlerin Müslümanların sorunlarıyla daha çok ilgilenmelerine neden olmaktadır.

Yeni döneminde örgüt, yalnızca Müslümanların sorunlarına değil, küresel sorunlarda da söz sahibi olmayı amaçlayan bir aktör olmaya çalışmıştır. İİT'nin uluslararası siyasetteki aktörlüğü biri İslam dünyası, diğeri küresel siyaset olmak üzere

iki farklı bağlamda ele alınabilir. Öncelikle İİT'nin, uluslararası imajını düzeltme ve uluslararası camiaya açılma konusunda önemli adımlar attığı görülür. İslam dünyasının sorunlarının dile getirilmesi için uluslararası örgütlerle ilişkiler kurulması ve farklı uluslararası aktörlerle sağlanan işbirliğinin artırılması önemlidir. Örgüt, yalnızca üye devletlerarasında değil, aynı zamanda bölgeler arasında bir köprü vazifesi görmeyi; Arap Birliği, Afrika Birliği ve Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği gibi diğer örgütlerle de ilişkilerini derinleştirmek suretiyle farklı bölgeler arasındaki etkileşime ve işbirliği oluşumuna katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Öte yandan, örgütün Aralık 2012'de yayınlanan reform raporuna göre, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda kapsamlı bir imaj oluşturma ve küresel güçlerle ilişkiler geliştirme süreci başlatıldı. Rusya'ya gözlemci üye statüsünün verilmesi, ABD Devlet Başkanı'nın İİT özel elçisi aracılığıyla ABD'yle kurulan ilişkiler, Çin ve İngiltere ile resmi karşılıklı görüşmeler sonrası kurumsal ilişkilerin geliştirilme çabaları bu sürecin örneklerindedir. Kasım 2011'de AB nezdinde bir İİT Temsilciliğinin açılması amacıyla ise, Belçika makamlarıyla Ev Sahibi Ülke Anlaşması imzalandı ve temsilcilik için bina satın alındı. Ayrıca insani yardım organları artırılarak İİT'nin uluslararası camiadaki görünürlüğüne artırıldı. 2005'ten sonra bu alanda yapılan çalışmalara Temmuz 2009'da Nijer'in başkenti Niamey'de İİT İnsani Yardım ve Kalkınma Bürosu'nun ve 2011'de Somali'nin başkenti Mogadişu'da bir İnsani Yardım Ofisi'nin kurulmasını da eklenebilir. İİT Somali'deki çalışmalarını Geçici Federal Hükümet'in oluşmasında oynadığı rolle de pekiştirmektedir.

Küresel bir sorun olarak ortaya çıkan İslamofobi ve farklı ülkelerde giderek daha çok sıkıntı yaşamaya başlayan Müslüman azınlıklar hakkındaki çalışmalarıyla örgütün görünürlüğü arttı. Ne var ki İİT, ABD başta olmak üzere Batı medyasında tanınırlık ve görünürlük kazanmış olsa da, örgütün dini kutsalları aşağılayıcı ifadelerle karşı "dini aşağılama ile mücadele" kararı çeşitli çevreler tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştirilerde, İİT'nin İslamofobi karşıtı mücadelenin yanlış kullanımı sonucu ifade özgürlüğünü kısıtlayabileceği iddia edilmektedir. ABD merkezli insan hakları örgütü freedom house İİT'nin girişiminin uluslararası insan haklarını şekillendirme amaçlı olduğunu ileri sürdü. İİT'nin Danimarka'da yaşanan "karikatür krizinden" İsviçre'deki minare yasağına kadar aktif bir biçimde söz sahibi olması İİT'yi bu eleştirilere daha da kolay bir hedef haline getirdi. Bu tür eleştirilere rağmen, 2005 sonrasında İİT,

Müslüman azınlık konusu kadar İslamofobi konusunda da önemli çalışmalar yaptı ve uluslararası toplumda İİT isminin genellikle İslamofobi çalışmaları sayesinde duyurdu. Dışişleri Bakanlar Konseyi kararıyla Mayıs 2007'de İslamofobi Gözlemevi'nin kurulması, bu çalışmaların bir neticesi olmaktadır.

İİT'nin, uluslararası siyasetteki etkisi yanında İslam dünyasının dışında kalan Müslüman azınlıkların sorunlarıyla da ilgilenmeye başlaması, uluslararası aktörlüğünü olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin, son dönemde Myanmar'da her türlü şiddet ve katliama maruz bırakılan Arakan Bölgesindeki Rohingya Müslümanların haklarını korumak üzere çalışmalar yapılmaktadır. 15-17 Kasım 2012 tarihinde İİT'nin Cibuti'de yapılan toplantısının ana gündem maddesi Rohingya Müslümanlarıydı ve İİT, üye ülkeleri Myanmar'a insani yardım yapmaya çağırdı. Kasım 2013'te de Genel Sekreter İhsanoğlu başkanlığındaki Rohingya Temas Grubu heyeti, Myanmar'a dört günlük bir ziyarette bulundu ve Myanmar Hükümetinden 800 bin nüfusa sahip Rohingya Müslümanlarının durumlarının iyileştirilmesi konusunda teminat istemektedir (Ataman ve Gökşen, 2014: 9-11).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE - İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI İLİŞKİSİ

Türkiye ile İslam İşbirliği Teşkilatı arasındaki ilişkinin hukukî niteliğinin belirlenmesi için Örgütün kuruluşundan günümüze kadar olan süreci incelemek gereklidir.

Tablo 4.1. Türkiye İslam İşbirliği Teşkilatına Genel Bakış

RESMİ ADI	İslam İşbirliği Teşkilatı (Organisation of The Islamic Cooperation – OIC)
NÜFUS (2011)	1,585 milyon
TOPLAM GSYİH (PPP) (2011)	8.561 milyar ABD Doları
İİT GSYİH / DÜNYA GSYİH (2011)	% 10,9
ORTALAMA GSYİH BÜYÜME HIZI (2011)	%5
ORTALAMA KİŞİ BAŞINA GSYİH (2011)	5.507 ABD Doları
TOPLAM DOĞRUDAN DIŞ YATIRIM (2011)	134 milyar ABD Doları
İHRACAT (2011)	2.127 trilyon ABD Doları
İTHALAT (2011)	1.774 trilyon ABD Doları
DÜNYA İHRACATINDAN ALINAN PAY (2011)	%12
DÜNYA İTHALATINDAN ALINAN PAY (2011)	% 9,7
İİT-İÇİ TİCARET HACMİ/DÜNYA İLE TİCARET (2011)	%17,3
İİT İÇİ İHRACATTA İLK ON ÜLKE	Türkiye, Suudi Arabistan, BAE, Malezya, Endonezya, Mısır, Suriye (üyeliği askıdadır)
MERKEZİ	Cidde, Suudi Arabistan
RESMİ DİLLERİ	İngilizce, Fransızca, Arapça
GENEL SEKRETERİ	İyad Ameen Madani

Kaynak: SESRIC (The Statistical, Economic and Social Research and Training Centre for Islamic Countries), Annual Economic Report of the OIC Countries (18 Ekim 2012).

İslam İşbirliği Teşkilatı'nın (İİT) temelleri, 1969 yılı Eylül ayında 24 ülkenin katılımıyla Rabat'ta düzenlenen Birinci İslam Zirvesi ile atılmıştır. Zirveyi takiben,

1970 yılı Mart ayında, İslam Ülkeleri Dışışleri Bakanlar Cidde’de toplanmış ve İİT Genel Sekreterliğini kurmuşlardır. İİT’nin Ana Sözleşmesi ise 1971 yılında hazırlanmış ve 1972 yılında toplanan Dışışleri Bakanları Üçüncü Konferansınca onaylanmıştır. İslam dünyasını yakından ilgilendiren siyasi konularda ortak bir duruş sergileme amacıyla kurulmuş olan İİT, üye ülkeler arasındaki işbirliğinin artırılması için ticaret, hukuk, bilim ve teknoloji, kültürel ve sosyal konular, yönetim-finans ve iletişim gibi alanlarda da faaliyet göstermektedir. İİT’nin üye sayısı hâlihazırda 57 olup, Asya ve Afrika kıtaları ile Ortadoğu Bölgesindeki Müslüman nüfusa sahip ülkelerin büyük bölümü teşkilata üyedir. Ayrıca, Avrupa kıtasından Arnavutluk ve Amerika kıtasından Surinam da İİT üyesidir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bosna Hersek, Tayland Krallığı, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’nun gözlemci üye olduğu İİT üyelerinin tam listesi aşağıda yer almaktadır:

Afganistan İslam Devleti, Arnavutluk Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Bahreyn Devleti, Bangladeş Halk Cumhuriyeti, Benin Halk Cumhuriyeti, Birleşik Arap Emirlikleri, Brunei Darusselam Sultanlığı, Burkina Faso, Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti, Cibuti Cumhuriyeti, Çad Cumhuriyeti, Endonezya Cumhuriyeti, Fas Krallığı, Fildişi Sahilleri Cumhuriyeti, Filistin Devleti, Gabon Cumhuriyeti, Gambiya Cumhuriyeti, Gine Cumhuriyeti, Gine Bissau Cumhuriyeti, Guyana Cumhuriyeti, Irak Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti, Kamerun Cumhuriyeti, Katar Devleti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Komor Adaları Federal İslam Cumhuriyeti, Kuveyt Devleti, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi, Lübnan Cumhuriyeti, Maldivler Cumhuriyeti, Malezya, Mali Cumhuriyeti, Mısır Arap Cumhuriyeti, Moritanya İslam Cumhuriyeti, Mozambik, Nijer Cumhuriyeti, Nijerya Federal Cumhuriyeti, Oman Sultanlığı, Özbekistan Cumhuriyeti, Pakistan İslam Cumhuriyeti, Senegal Cumhuriyeti, Sierra Leone Cumhuriyeti, Somali Demokratik Cumhuriyeti, Sudan Demokratik Cumhuriyeti, Surinam Cumhuriyeti, Suriye Arap Cumhuriyeti (Üyeliği askıdadır), Suudi Arabistan Krallığı, Tacikistan Cumhuriyeti, Togo Cumhuriyeti, Tunus Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Türkmenistan Cumhuriyeti, Uganda Cumhuriyeti, Ürdün Haşimi Krallığı, Yemen Cumhuriyeti (www.ekonomi.gov.tr).

4.1. 1969 Rabat Toplantısı

Dönemin Fas Kralı tarafından dönemin Türk Cumhurbaşkanı'na gönderilen bir mesajla, 12 Eylül 1969 tarihinde, Türkiye İslâm Zirvesine resmen davet edilmiştir. İsmail Soysal'ın ifade ettiği şekliyle, 1969 yılında dönemin Türk Başbakanı, Rabat'ta yapılan Konferansa dinsel değil, siyasal olduğu için Türkiye'nin de katılacağını, bunun laiklik ilkesine ve Türk Dış Politikasına ters düşmeyeceğini, tersine Türkiye'nin dış ilişkilerine yararlı olacağını belirtmiş, diğer İslam ülkelerinden farklı konumunu vurgulamak niyetiyle Türkiye Konferansında bir alt düzeyde temsil edilmiştir.

Dönemin Başbakanı Konferansın hemen öncesinde 16 Eylül 1969 tarihinde yaptığı açıklamada, Türk Hükümetinin tercihini Konferansa katılmak yönünde kullandığını bildirmiştir: “Rabat Toplantısına memleketimiz davet edilmiştir. Toplantının ismi ne olursa olsun, gündemi bellidir. Gündemde Mescid-i Aksa'nın yakılması ve Kudüs meselesi bulunmaktadır. Gerek Mescid-i Aksa'nın yakılmasına, gerek Kudüs meselesine Türkiye hiçbir şekilde bigâne kalmaz. Memleketimiz Rabat Toplantısına iştirak edecektir. Toplantıya Dışişleri Bakanımız İhsan Sabri Çağlayangil katılacaktır. Türkiye'de bazı münakaşalar yapılıyor. Böyle bir toplantıya iştirak etmek lâikliğe aykırıdır, değildir gibi. Bunlar daha çok, lâiklik nedir? neyi yaparsanız lâikliğe aykırı olur? Şeklindeki suallerin cevaplarının tam ve doğru olarak bilinmemesinden doğuyor. Bu konu Türkiye'de öylesine yanlış anlaşılmış ve öylesine tefsirlere tabi tutulmuştur ki camiyi bile lâiklikle bağdaşır görmeyenler vardır. Rabat'da yapılacak toplantı, bölgemizi alâkadar eden bir konuda, dinî değil, siyasî bir toplantıdır. Müslüman memleketlerinin iştirak edeceği bir toplantı olması, bu toplantıya iştiraki, laikliğe aykırı bir fiil haline getirmez. Böyle bir düşünce, İslâm ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmamızı gerektirmektedir.

Türkiye, nasıl taassup ve hurafeye Cumhuriyetin dışındaki her türlü devlet şekline karşıysa, halkın yüzde 98'i Müslüman olan bir memlekette Müslüman denmesinden korkulmasına da karşıdır. Rabat Toplantısına iştirak, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin dış politikasına aykırı değildir. Esasen Türkiye, medenî bir memleket olarak ve dış politikası gayet sarîh bir veçhete sahip bir memleket olarak, toplantılara iştirak meselesinin hem kendi millî menfaatleri yönünden, hem de dış münasebetleri yönünden memleketimize faydalı gördüğü ölçüler içinde değerlendire gelmiştir. Seçim zamanı

olması dolayısıyla toplantıya Dışişleri Bakanımız iştirak edecektir. Esasen birçok memleket, çeşitli seviyelerde toplantıya iştirak etmektedir.

Rabat'ta yapılan toplantıda Türkiye genel olarak "frenleyici" bir rol oynamış, yaptığı konuşmada Türk Dışişleri Bakanı, yayımlanan Bildiriyi Türkiye'nin ilgili konularda BM çerçevesinde kabul veya tasvip ettiği kararlara uygunluğu ölçüsünde desteklediğini açıklamıştır. İsmail Soysal'ın bu konudaki değerlendirmesi şöyledir: "İslâm Konferanslarının ilkinde Türkiye yalnız dış politikası açısından bir çekince ortaya koymuştu. Çünkü Konferansta onun anayasasının laiklik ilkesine ters düşen bir konu ortaya çıkmamıştı. Bu konu ileride İslâm Konferansı Yasasının hazırlanması sırasında söz konusu olacaktı".

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı 5 Ekim 1969 tarihinde verdiği bir demeçte, Zirve'nin sonucunu şöyle değerlendirmiştir: "İçtimaa katılan 25 devletin, her biri ayrı özellikler taşıyan dış politikalarını, Orta Doğu ihtilâfi gibi mudil bir meselenin muhtelif veçheleri üzerinde bir tek hat üzerine getirmek, elbette ki Konferansa gaye olarak alınamazdı. Bunun içindir ki, gündemimizi teşkil eden El Aksa Camii yangını ve Kudüs gibi meselelerin Konferansa katılan bütün memleketlerin ortak bir anlayışa varmaları için gerekli birleştirici vafa sahip bulunmasından yararlandık. İşte Konferans sonunda yayınlanan beyanname, böyle bir zemine dayanmakta ve iştirakçi memleketlerin kamuoylarına değil, dünya kamuoyuna hitab eden bir muhtevaya sahip bulunmaktadır. Bize göre Konferans böyle bir istikamete yönelmekle büyük isabet göstermiştir. Böyle bir sonuca varılmasında Orta Doğu'da izlediğimiz yapıcı politika çerçevesinde katkıda bulunduk."

Mart 1970'te Cidde'de yapılan Konferansa katılan Türk heyeti başkanı, Konferansta yaptığı konuşmada, sürekli bir Sekreterlik kurulması karşısında Türkiye'nin görüşlerini açıklarken, herkesi ilgilendiren konular üzerinde çok taraflı gayretlere devam olunması fikrini Türkiye'nin memnuniyetle karşıladığını, gerektiğinde bir araya gelmenin yerinde olduğunu, ancak Türkiye'nin bu husustaki tutumunu tespit ederken siyasî bünyesini de göz önünde bulundurmak zorunda olduğunu bildirmiş, bu iki hususu telif edebilecek bir formül bulunması temennisinde bulunmuştur.

Aralık 1970'teki Karaçi'deki 2. Dışişleri Bakanları Konferansında, Türk heyeti başkanı yaptığı konuşmada, sürekli sekreterlik konusuna değinerek, bunun bir amaç değil bir araç olduğunu, Türkiye'nin sekreterliği üyeler arasında dayanışma ve

işbirliğini sürdürecektir bir koordinasyon bürosu gibi gördüğünü, onun görevi aydınlığa kavuştuktan sonra, Türkiye'nin laik rejiminin gereklerini göz önünde tutarak, sekreterlik ile ne biçimde işbirliği yapacağını kararlaştıracağını ifade etmektedir.

4.2. Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatı'nda Artan Önemi

İİT'nin organları olan İslam Zirvesi ve Dışişleri Bakanları Konferansının incelediğimiz bildiri ve kararlarında Türkiye'nin, baştan itibaren katılan devletler arasında zikredildiğini görüyoruz. Eylül 1969'da Rabat'taki ilk, Şubat 1974'te Lahor'daki ikinci, Ocak 1981'de Mekke'deki üçüncü İslam Zirvesi sonunda açıklanan bildirimlerde, toplantıya katılan devletlerin devlet ve hükümet başkanları ile temsilcileri ve bu arada Türkiye'de ayrıca sayılmıştır. Gözlemci statüsünden yararlananlar ayrıca belirtilmiştir. Ocak 1984'te Kazablanka'daki 4. Ocak 1987'de Kuveyt'teki 5. İslam Zirvesi sonuç bildirimlerinde toplantıya katılan "üye devlet"lerin kral, devlet başkanları ve emirleri ile temsilcileri sayılırken Türkiye'ye de yer verilmiş, gözlemci statüsünden yararlananlar ayrıca belirtilmiştir.

Aralık 1991'de Dakar'daki 6. İslam Zirvesinde ise, toplantıya katılan üye devletler ayrıca sayılmamıştır. Aralık 1994'te Kazablanka'daki 7. Aralık 1997'de Tahran'daki 8. Kasım 2000'de Doha'daki 9. İslam Zirvesi sonuç bildirimlerinde "üye devlet"ler arasında Türkiye'ye de yer verilmiştir. Ocak 2003'te Putrajaya'daki 10. Aralık 2005'te Mekke'deki 3. olağanüstü, Mart 2008'de Dakar'daki 11. İslam Zirvesine katılanlar ise ayrıca sayılmamıştır.

Mart 1970'te Cidde'deki ilk, Aralık 1970'te Karaçi'deki 2. ve yine Şubat-Mart 1972'de Cidde'deki 3. Dışişleri Bakanları Konferansı'nın sonunda yayımlanan sonuç bildirimlerinde, "katılan devletler" arasında Türkiye'ye de yer verilmiştir. Gözlemci statüsünden yararlananlar ayrıca belirtilmiştir. Temmuz 1975'te Cidde'de yapılan 6. Dışişleri Bakanları Konferansının Sonuç Bildirisinde ise, Konferansta yer alan "üye devlet"ler arasında Türkiye'ye de yer verilmiştir. Yine gözlemci statüsünden yararlananlar ayrıca belirtilmiştir. Mayıs 1976'da İstanbul'daki 7. Dışişleri Bakanları Konferansında, Türkiye yine "üye devletler" arasında sayılmıştır. Misafir veya gözlemci statüsündeki örgütler ayrıca belirtilmiştir.

16-19 Ocak 1984 tarihinde Kazablanka'da toplanan 4. İslam Zirvesinde Türk Cumhurbaşkanı, hem Konferans Başkan Yardımcılığına, hem de Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimî Komitesi (İSEDAK) Başkanlığına getirilmiştir. İSEDAK, 1981 yılında 3. İslam Zirvesinde kurulmuş olan üç daimî komiteden biridir. Türkiye'nin üye devletlerarasında gösterildiği İSEDAK'ın resmî internet sitesinde, Türkiye'nin 1969 yılında Örgüte katıldığı yazılıdır. Türkiye ile İİT. arasında yapılan antlaşmalar uyarınca, Örgütün yardımcı organı statüsünde olarak, Ankara'da "İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Merkezi (SECRIC) "İstanbul'da ise "İslam Tarihi, Sanatı ve Kültürü Araştırma Merkezi (IRCICA)" kurulmuştur. Türkiye'nin, Örgütün ekonomik amaçlı faaliyetlerinin artmasında önemli bir payının olduğuna ve bu tür çalışmalarda "önderlik" rolü üstlendiğine dikkat çekilmiştir. Türkiye, İİT.'nin resmî internet sayfasında üye ülkeler arasında sayılmıştır. Ayrıca örgüte üye devletlerarasında Örgüt bünyesinde akdedilen ekonomik, ticarî ve teknik işbirliği konusundaki antlaşmaları imzalayanların onaylayanların listesinde Türkiye'ye de yer verilmiştir.

14-16 Haziran 2004 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilen 31. Dışişleri Bakanları Konferansında Türkiye'nin adayı İİT. Genel Sekreterliği'ne seçilmiştir. 2008 tarihli Şartta Genel Sekreterin, Dışişleri Bakanları Konferansı tarafından 5 yıl için üye devlet uyrukları arasından seçileceği hükme bağlanmıştır. Yürürlükteki 2008 tarihli Şarta göre, Genel Sekreterliğin ve yardımcı organların bütçesi, üye devletlerin millî gelirine göre belirlenen katkı paylarından karşılanmaktadır. Türkiye'nin katkı payı, İİT. Genel Sekreterliği ve yan kuruluşlarının toplam bütçelerinin %5'i tutarındadır. Amacı üye devletlerin ve Müslüman halkların bireysel veya toplu olarak sosyal gelişimini ve ekonomik kalkınmasını "Şeriatın İlkeleri'ne uygun olarak desteklemek olan İslam Kalkınma Bankasının kurucu üyelerinden olduğu ileri sürülen Türkiye, Bankanın sermayesinin önemli bir oranını karşılamaktadır. İslam Kalkınma Bankası üyeliği için İslâm Konferansı Örgütü üyesi olmak ön koşuldur. Türkiye 2010 yılı itibarıyla İİT Dışişleri Bakanları dönem başkanıdır. Görüldüğü üzere, İİT bünyesindeki toplantılarda Türkiye'ye bir üye olarak yer verilmekte genel olarak Örgütle ilgili eylem ve antlaşmalarda Türkiye üye gibi muamele görmekte üyelere özgü olan tüm hak ve yükümlülüklerle sahip olabilmektedir. Bugün Türkiye Örgütün tüm zirve ve konferanslarında eşit düzeyde temsil edilmektedir (Aktaş, 2010: 10-23).

4.3. Türkiye - İİT Ticari İlişkilerinin Gelişimi

4.3.1. Mukayeseli Perspektiften Türkiye'nin İİT Bölgesine İhracatının Gelişimi

Tablo 4.2. Türkiye-Ülke Grubuna Göre İhracat (Milyon \$)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OECD Ülkeleri	52114	61663	61663	66407	52244	57394	67114	66290	68684	76693
EFTA Ülkeleri	821	1189	1328	3262	4335	2416	1887	2601	1661	3795
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	8620	11584	167784	20867	12273	14456	17768	18791	20368	19691
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	2670	3341	470	6248	5948	7617	9292	16563	11898	11720
Bağımsız Devletler Topluluğu	4785	6585	9442	12940	7959	10288	13377	15075	16924	15621
Türk Cumh. 'leri	1409	1981	2874	3749	3399	3921	5040	5841	6908	7110
İslam İşbirliği Teşkilatı	13061	15007	20311	32597	28627	32470	37325	55218	49371	48634

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Türkiye – Ülke grubuna göre ihracat rakamlarına bakıldığında; 2005 yılında OECD ülkeleri ihracat rakamları 52 114 Milyon Dolar iken 2009 yılındaki global kriz nedeniyle azalma hariç sürekli artmıştır. 2009 yılında ise bir önceki yıla göre %21,3 lük azalma ile 52 244 milyon dolara gerilemiştir. 2010 yılında ise bir önceki yıla göre %9,9'luk bir artışla 57 394 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre %1,2'lik azalma göstererek 66 290 milyon dolara düşen ihracat rakamları 2013 ve 2014 yıllarında OECD ülkeleriyle artış devam etmiştir. 2014 yılında OECD ülkeleriyle ihracat rakamları 2005 yılına göre %47,2'lik artış göstererek 76 693 milyon dolara olmuştur.

İİT Ülkeleriyle ihracat rakamlarında ise 2005 yılında 13 061 milyon dolar iken 2009, 2013 ve 2014 yılları hariç genellikle bir önceki yıla göre artışlar göstermiştir. 2009 yılında ise bir önceki yıla göre %12,2'lik bir azalma ile 28 627 milyon dolar

olmuştur. 2010 yılında ise bir önceki yıla göre %13,4'lük bir artış ile 32 470 milyon dolara yükselmiştir. 2013 yılında bir önceki yıla göre %10,6'lık bir azalma gösteren ihracat rakamları 49 371 milyon dolara gerilemiştir. 2014 yılında azalma devam ederek 48 634 milyon dolara düşmüştür.

2005 yılında ülke gruplarına göre en az ihracat 821 milyon dolar ile EFTA ülke grubuyla yapılırken 2014 yılında da en az ihracat 3795 milyon dolar ile bu ülke grubuyla yapılmıştır. 2013 yılında OECD ülkelerine yapılan ihracat oranı 2004 yılına göre %64 artarak 68 684 milyon dolara çıkmıştır. Fakat 2013 yılında İİT ülkelerine olan ihracat miktarı 2004 yılına göre %383 artarak 49 371 milyon dolara yükselmiştir. 2013 yılında İİT ülkelerine yapılan ihracatın, genel ihracat miktarına oranı ise %32,5'e yükselmiştir. OECD ülkelerine yapılan oranı ise 2013 yılında genel ihracat oranına göre %45,2'e gerilemiştir.

4.3.2. Mukayeseli Perspektiften Türkiye'nin İİT Bölgesine İthalatın Gelişimi

Türkiye – Ülke grubuna göre ithalat rakamlarına bakıldığında; 2005 yılında OECD ülkeleri ithalat rakamları 67 238 Milyon dolar iken 2009 yılındaki global kriz nedeniyle ve 2012 ile 2014 yıllarındaki azalma hariç sürekli artmıştır. 2009 yılında bir önceki yıla göre %26,2'lik azalma ile 72 965 milyon dolara gerilemiştir.

2010 yılında ise bir önceki yıla göre %29,1'lik bir artışla 94 163 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılında bir önceki yıla göre %6,3'lük azalma göstererek 113 724 milyon dolara düşen ithalat rakamları 2013 yılında bir önceki yıla göre %9,2'lik bir artış ile 124 207 milyon dolara yükselmiştir.

2014 yılında ise bir önceki yıla göre %6,2'lik azalma oranıyla 11 6518 milyon dolara gerilemiştir. 2014 yılında OECD ülkeleriyle ithalat rakamları 2005 yılına göre %73,3'lük artış göstererek 116 518 milyon dolara olmuştur (Tablo 4.3).

Tablo 4.3. Türkiye-Ülke Grubuna Göre İthalatı (Milyon \$)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
OECD Ülkeleri	67238	74690	88191	98891	72965	94163	121328	113724	124207	116518
EFTA Ülkeleri	4440	4522	5775	6218	2781	4002	5846	5238	10652	5717
K. deniz Ekon. İşbirliği	20403	26978	34665	45067	27687	32980	38770	41510	41271	40927
Ekon. İşbirliği Teşkilatı	5044	8058	9828	12184	6009	11607	17306	16429	14802	13444
Bağımsız Devletler Topl.	16886	22984	30829	41052	24757	28909	33159	35248	34000	33086
Türk Cumh.	1204	1924	2525	3242	1872	2924	3642	3558	3600	2997
İslam İşbirliği Teşkilatı	9741	13689	17354	22051	13357	22201	31418	31690	32074	29112

Kaynak: www.tiük.gov.tr

Yukarıdaki tablo incelendiğinde; İİT Ülkeleriyle ithalat rakamlarında 2005 yılında 9741 milyon dolarken 2009 ve 2014 yılları hariç genellikle bir önceki yıla göre artışlar göstermiştir. 2009 yılında ise bir önceki yıla göre %39,4'lük bir azalma ile 13 357 milyon dolar olmuştur. 2010 yılında ise bir önceki yıla göre %66,2'lük bir artış ile 22 201 milyon dolara yükselmiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre %9,2'lik bir azalma gösteren ithalat rakamları 29 112 milyon dolara gerilemiştir. 2005 yılında ülke gruplarına göre en az ithalat 1204 milyon dolar ile Türk Cumhuriyetleri ülke grubuyla yapılırken 2014 yılında da en az ithalat 2297 milyon dolar ile bu ülke grubuyla yapılmıştır.

Yukarıdaki iki tablo (Tablo 4.2 ve Tablo 4.3) verilerine göre İİT ülkeleriyle dış ticaret ilişkimiz 2005 yılından itibaren 2009, 2013 ve 2014 yılı hariç sürekli artış göstermiştir. 2009 yılında ise genel dış ticaret verilerindeki azalmaya paralel olarak İİT ülkeleriyle olan ticari faaliyetlerimizde azalma göstermiştir. Fakat 2010 yılından itibaren hem ihracat hem de ithalat rakamları tekrar artış trendine girmiştir.

4.3.3. Türkiye'nin Mukayeseli Perspektiften İhracat Payının Değerlendirilmesi

2009 yılında ülke grubuna göre ihracatın toplam ihracat içindeki payı azalma göstermemiş, bilakis artış trendi devam etmiştir (Bkz. Tablo 4.4).

Tablo 4.4. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İİT	17,8	17,5	18,9	24,7	28,0	28,5	27,7	36,2	32,5	30,9
OECD	62,4	60,9	57,5	50,3	51,1	50,4	49,7	43,5	45,2	48,6
EFTA	1,1	1,4	1,2	2,5	4,2	2,1	1,4	1,7	1,1	2,4
KEİ	11,7	13,5	15,6	15,8	12,0	12,7	13,2	12,3	13,4	12,5

Kaynak: www.tüik.gov.tr

Ülke gruplarına göre yıllık ihracatın toplam ihracat içindeki payı incelersek; İİT ülke grubunun 2005 yılında %17,8 iken, 2014 yılındaki payı %30,9'a çıkmıştır. 2009 yılında dış ticaret işlem hacmindeki azalmaya rağmen İİT ülke grubuyla ihracat oranında azalma göstermeden bir önceki yıla göre artış göstererek %28,0 olmuştur. Ülke grubuna göre ihracatın toplam ihracat içindeki pay en fazla OECD ülke grubuna aittir. 2005 yılında bu oran %62,4 ile en yüksek seviyede iken yıllar itibariyle oran giderek azalarak 2014 yılsonu itibariyle %48,6 olmuştur. Ülke grubuna göre en az ihracat 2005 yılında %1,1 oranıyla EFTA ülke grubuyla iken 2014 yılında yine aynı ülke grubuyla %2,4 oranında gerçekleşmiştir. KEİ ülke grubuyla ihracatın toplam ihracat içindeki payı 2005 yılında %11,7 iken 2009 yılına kadar artmış, 2009 yılında bir önceki yıla göre azalma ile %12,0 olmuştur. 2014 yılında ise %12,5 ile uzun yıllar ortalaması (%13,3) altında bir değerde kalmıştır.

Ülke gruplarına göre yıllık ihracatın bir önceki yıla göre değişimi incelendiğinde İİT ülke grubunda 2009, 2013 ve 2014 yıllarında bir önceki yıla göre azalma görülürken diğer yıllarda artışlar görülmektedir (Tablo 4.5).

Tablo 4.5. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İİT	14,9	35,3	60,5	-12,2	13,4	15,0	47,9	-10,6	-1,5
OECD	13,7	18,3	7,7	-21,3	9,9	16,9	-1,2	3,6	11,7
EFTA	44,9	11,7	145,6	32,9	-44,3	-21,9	37,8	-36,1	128,4
KEİ	34,4	44,9	24,3	-41,2	17,8	22,9	5,8	8,4	-3,3

Kaynak: www.tüik.gov.tr

2008 yılında bir önceki yıla göre %60,5 oranında bir artış göstermesine rağmen 2009 yılında %12,2 oranında bir azalmayla karşı karşıya kalınmıştır. 2010 yılında ise 2009 yılına göre %13,4 oranında bir artış görülürken 2013 yılında %10,6 ve 2014 yılında ise %1,5 oranında azalmalar gerçekleşmiştir. OECD ülke grubunda ise; 2009 yılına kadar artış miktarları görülürken 2009 yılında bir önceki yıla göre %21,3 oranında bir azalma görülmektedir. 2010 yılında bir önceki yıla göre %9,9; 2011 yılında ise %16,9 oranında artış yaşanmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre %1,2 azalma yaşanmasına rağmen 2013 ve 2014 yıllarında artış miktarları devam etmiştir.

EFTA ülke grubuyla 2010, 2011 ve 2013 yıllarında bir önceki yıla göre azalmalar görülürken bir önceki yıla göre en fazla artış 2008 yılında %145,6 ve 2014 yılında %128,4 oranlarıyla bu ülke grubunda yaşanmıştır. KEİ ülke grubunda ise; bir önceki yıla göre 2009 yılında %41,2 ve 2014 yılında %3,3 azalma görülürken en fazla artış %44,9 ile 2007 yılında yaşanmıştır.

4.3.4. Türkiye'nin Mukayeseli Perspektiften İthalat Payının Değerlendirilmesi

Ülke gruplarına göre yıllık ithalatın toplam ithalat içindeki payı incelersek; İİT ülke grubunun 2005 yılında %8,3 iken, 2014 yılındaki payı %12,0 oranına çıkmıştır (Tablo 4.6).

Tablo 4.6. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Toplam İthalat İçindeki Payı (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İİT	8,3	9,8	10,2	10,9	9,5	12,0	13,0	13,4	12,7	12,0
OECD	57,6	53,5	51,9	49,0	51,8	50,7	50,4	48,1	49,4	48,1
EFTA	3,8	3,2	3,4	3,1	2,0	2,2	2,4	2,2	4,2	2,4
KEİ	17,5	19,3	20,4	22,3	19,6	17,8	16,1	17,5	16,4	16,9

Kaynak: www.tuik.gov.tr

2009 yılında dış ticaret işlem hacmindeki azalmaya bağlı olarak oran %9,5 miktarında kalmıştır. İİT ülke grubunun toplam ithalat içindeki payı 2005 yılından 2014 yılına kadarki ortalama oranı %11,2 olmuştur. Ülke grubuna göre ithalatın toplam ithalat payı en fazla OECD ülke grubuna aittir. 2006 yılında bu oran %53,5 ile en yüksek seviyede iken 2005 ile 2014 yılları arasındaki ortalama oranı %51,1 olmuştur. 2014 yılında son on yılın altında bir değerle %48,1 oranı gerçekleşmiştir. 2010 yılından 2014 yılına kadar son 10 yılın ortalamasının altında değerler almıştır. Ülke grubuna göre en az ithalat 2005 yılında %3,8 oranıyla EFTA ülke grubuyla iken 2014 yılında yine aynı ülke grubuyla %2,4 oranında gerçekleşmiştir.

KEİ ülke grubuyla ithalatın toplam ithalat içindeki payı 2005 yılında %17,5 iken 2009 yılına kadar artmış, 2009 yılında bir önceki yıla %12,1 oranında azalma ile %19,6 olmuştur. 2014 yılında ise %16,9 ile uzun yıllar ortalaması (%18,4) altında bir değerde kalmıştır.

Tablo 4.7. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatın Bir Önceki Yıla Göre Değişimi (%)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İİT	40,5	26,8	27,1	-39,4	66,2	41,5	0,9	1,2	-9,2
OECD	11,1	18,1	12,1	-26,2	29,1	28,8	-6,3	9,2	-6,2
EFTA	1,9	27,7	7,7	-55,3	43,9	46,1	-10,4	103,4	-46,3
KEİ	32,2	28,5	30,0	-38,6	19,1	17,6	7,1	-0,6	-0,8

Kaynak: www.tuik.gov.tr

Ülke gruplarına göre yıllık ithalatın bir önceki yıla göre değişimi incelendiğinde İİT ülke grubunda 2009 ve 2014 yıllarında bir önceki yıla göre azalma görülürken diğer yıllarda artışlar görülmektedir. 2010 yılında bir önceki yıla göre %66,2 oranında bir artış ile en fazla artışın yaşandığı yıl olmuştur. 2009 yılında bir önceki yıla göre %39,4 azalma oranıyla karşı karşıya kalınmıştır. 2011 yılında ise 2010 yılına göre %41,5 oranında bir artış görülürken 2012 yılında %0,9 ve 2013 yılında ise %1,2 oranında artışlar gerçekleşmiştir. 2014 yılında bir önceki yıla göre %9,2 oranının da bir azalma gerçekleşmiştir. OECD ülke grubunda ise; 2009 yılına kadar artış miktarları görülürken 2009 yılında bir önceki yıla göre %26,2 oranında bir azalma görülmektedir. 2010 yılında bir önceki yıla göre %29,1; 2011 yılında ise %28,8 oranında artış yaşanmıştır. 2012 yılında bir önceki yıla göre %6,3 azalma yaşanmasına rağmen 2013 yılında bir önceki yıla göre %9,2 oranında artış yaşanmıştır.

2014 yılında 2013 yılına göre %6,2 oranında bir azalma yaşanmıştır. EFTA ülke grubuyla 2009, 2012 ve 2014 yıllarında bir önceki yıla göre azalmalar görülürken bir önceki yıla göre en fazla artış 2013 yılında %103,4 oranıyla bu ülke grubunda yaşanmıştır. 2014 yılında 2013 yılına göre %46,3 oranında bir azalma görülmüştür. KEİ ülke grubunda ise; bir önceki yıla göre 2009 yılında %38,6, 2013 yılında %0,6 ve 2014 yılında %0,8 azalma görülürken en fazla artış %32,2 ile 2006 yılında yaşanmıştır. Yukarıdaki tablolar da görüldüğü gibi Türkiye - İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkeleri arasındaki ihracat ve ithalat ilişkisi yıllar itibariyle dalgalanmalar gösterse de genel anlamda artış eğiliminde olmaktadır.

4.4. Türkiye'nin Seçilmiş İİT Ülkeleriyle Olan Ticaretinin İncelenmesi

Türkiye'nin modern devlet ideası Batı ile yakınlaşma olarak tasarlanmaktadır. Mevcut eğitim sistemi, kimlik, laiklik gibi hususlar Batı müktesebatları şeklinde düzenlenmektedir. Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte Türkiye yüzünü Batı'ya dönmüş; yakın çevresi ile olan ilişkilerini kuşkuyla bırakmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu jeo-kültürel mirası uzun bir dönem kullanamamasında; hem içte bulunan karar alıcıların hazırlıksız oluşu, hem de Ortadoğu coğrafyasında oluşan Türkiye algısı yatmaktadır. Türkiye'nin hala tartıştığı laiklik tartışmaları Arap coğrafyası ile çalışmalarında iç kamuoyunda eleştirilere maruz kalmıştır. Hal böyle iken Arap

coğrafyası karar alıcıları da Türkiye algısını İslam'dan öte, emperyalist idealar peşinde koşan bir devlet olarak yorumlamıştır.

1970'ler ve Özal dönemi ile başlayan çok yönlü dış politika perspektifi Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerine de yansımıştır. 1970'lerden başlamak üzere iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, çok sayıda Türk işçisinin Arap Krallığına gitmesi ve Türk işadamlarının orada büyük çaplı inşaat taahhütleri kazanmasıyla gelişmeye başlamıştır. Türkiye'nin ayrıca ithal ikameci anlayışından ihracata dayalı ekonomiye geçişin sinyallerinin temeli olan 24 Ocak 1980 kararları da Türkiye'nin bu coğrafyaya açılmasında önemli etken olmuştur. Bunun için gerekli argümanların yakın çevresinde özellikle Suudi Arabistan'da olduğu bilinen bir gerçektir (petrol vs.). Esasen bu ticaret ağı ayrıca dostluk ağını da şekillendirecektir. Karşılıklı bağımlılık prensibi ile iki ülke mevcut kaynakları, mahsulleri paylaşacak ve böylelikle temel ortaklık gelişecektir. Türkiye elbette dışa açılımı istediği ölçüde sağlaması kolay olmayacaktır. 1980 askeri darbesi, 28 Şubat 1997 süreci ve 2000'li yılların başlarına kadar kurulan koalisyon hükümetleri, sistemin frenleyici etkisi uzun bir süre Türkiye'nin üzerinde olmuştur.

4.4.1. Türkiye – Suudi Arabistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Türkiye ve Suudi Arabistan arasındaki dış ticarete ilişkin tamamlayıcı bir niteliğe sahip olunması sağlanmaktadır. Türkiye ekonomisi 2008 yılında ulaştığı yaklaşık 740 milyar ABD doları GSMH'si ile Ortadoğu bölgesinin en gelişmiş ekonomisi haline gelirken, Suudi Arabistan'ın aynı yılda ulaştığı 476 milyar ABD doları ile bölgede yer alan ikinci önemli ekonomi olmuştur. Suudi Arabistan'da petrol bulunmadan önce ekonomi; ticaret, tarım ve Hac mevsiminde Mekke ve Medine şehirlerine gelen hacıların harcamalarından sağlanan gelirlere bağlıydı. Petrolün bulunması ile ekonominin karakteri değişmiş, petrol ekonominin merkezi haline gelmiştir. Suudi Arabistan dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %20'sine sahiptir, dünya petrol ihracında birinci sıradadır ve OPEC'de öncü rol oynamaktadır. Kamu gelirlerinin %75-85'i, ihracat gelirlerinin ise %90'ı petrol sektöründen elde edilmektedir. Ülkede hidrokarbon kaynaklarına ulaşılabilmesi sayesinde petrol arıtma ve petrokimyasal üretim kapasitesinde önemli artışlar sağlanmıştır. Arap ülkelerinin toplam Gayrisafi milli hâsıllarının yaklaşık %25'ni üreten Suudi Arabistan, bugün Ortadoğu bölgesinin

en büyük ve önemli ekonomilerinden biridir. Genel hatlarıyla bakıldığında, Suudi ekonomisinin %60,4'ünü sanayi sektörü (petrol/gaz %42– imalat %11 – inşaat %7,4), %36,4'ünü hizmet sektörü, %3,2'sini ise tarım sektörü oluşturmaktadır.

Tablo 4.8. Suudi Arabistan Temel Ekonomik Göstergeler

	2010	2011	2012	2013	2014*
Nüfus (Milyon)	27,6	28,4	29,2	30,1	31
GSMH (Milyon \$)	526,8	670,4	712	746,3	757
Reel Büyüme (%)	7,4	8,6	5,8	3,8	4,1
Kişi Başı Milli Gelir (\$)	19,112	23,625	25,172	24,816	24,400
Enflasyon (%)	3,8	9,7	2,9	3,6	3,3
İhracat (Milyar \$)	251,1	364,7	408,1	367,5	341
İthalat (Milyar \$)	96,7	119	140,7	153,3	155,5
Petrol Üretimi (Günlük Milyon Varil)	8,2	9,3	9,8	9,6	9,4
Ortalama Arap Petrol Fiyatı (\$)	77,6	108,1	110,2	106,4	100

Kaynak: Suudi Arabistan Ekonomi ve Planlama Bakanlığı, İstatistik ve Enformasyon Ana Departmanı Suudi Arabistan Merkez Bankası (* 2014 Tahmini Değerler)

Dünyanın en önemli petrol ekonomisi olan ve bugün sahip olduğu rezervler ile 90 yıl süre ile petrol gelirlerini sürdüreceği tahmin edilen Suudi Arabistan petrol fiyatlarının uluslararası piyasalarda gösterdiği iniş ve çıkışlardan doğrudan etkilenmektedir. Ham petrol üretimi yanında ekonomi içerisinde petrole dayalı sanayilerin ekonomi içerisindeki ağırlığı ve toplam ihracat ve kamu gelirlerinin %90'ının petrol ve ilgili sektörlerden oluşması petrol fiyatlarının ve bu fiyatları etkileyen faktörlerin yakından takip edilmesini zorunlu kılmaktadır. 2008 yılında, günlük ortalama 9 milyon varil petrol ihracatı gerçekleştiren ve toplam üretim kapasitesini günlük 12 milyon varile çıkaran SA petrol fiyatlarındaki her 10 Dolar'lık artıştan petrol gelirlerini yaklaşık 36 milyar dolar artırmaktadır.

Suudi Arabistan hükümetinin ekonomiyle ilgili öncelikli hedefi, daha fazla zenginlik değil, tabii kaynaklara ve yabancı emeğe bağımlılığı azaltarak geleceğe daha fazla güvenle bakabilmektir. Bunun için yerli sanayinin gelişmesi teşvik edilirken yabancı işçi çalıştırılması üzerine sınırlamalar getirilmiştir. Yerli sanayinin gelişmesi için verilen teşvikler genellikle üretimin son safhasının gerçekleştirildiği bazı sanayi dallarının ülkede gelişmesi neticesini doğurmuşsa da; bu tesislerde ağırlıklı olarak yabancı işçiler çalıştırıldığı ve hammadde olarak daha ziyade ithal girdi kullanıldığı için, doğal kaynaklara ve yabancı emeğe bağımlılıkta ciddi bir azalma olmamıştır.

Aşağıda bulunan tablo (Tablo 4.9) iki ülkenin alım-satımını ifade etmektedir. Tabloda artışlar ve azalışları ekonomik krizlere ve bölgesel yaşanan sorunlar örnek verilebilir. Yine de belirtmek gerekir ki, iki ülkenin ekonomik ilişkileri hatırı sayılır derecededir. Ayrıca, genel olarak Orta Doğu ülkelerine olan ihracat gelişimi incelendiğinde dolar bazlı en yüksek artışın Suudi Arabistan'a olan ihracatımızda görülmektedir. 2003 yılında denge ihracat yönünde 533 milyon dolar iken 2002 yılında itibaren denge ihracat yönünde pozitif bir artış göstermektedir. İhracat - ithalat dengesi 2003-2013 yılları arasında sürekli ihracat yönünde hareket etmiştir. İhracat fazlası 2008 yılında 1293 milyon dolarla en yüksek değerine ulaşırken; 2006 yılında 375 milyon dolar ile en düşük seviyede kalmıştır. İhracat- ithalat hacmi 2003 yılında 950 milyon dolar iken 2009 yılına kadar artış göstererek 2008 yılında 3111 milyon dolara yükselmiştir. 2009 yılındaki global krize bağlı olarak ticaret hacmi 2544 milyon dolara düşerken; 2010 yılında 3598 milyon dolara yükselmiştir. 2012 yılında ise 5848 milyon dolara yükselen ticaret hacmi 2013 yılında 5206 milyon dolara gerilemiştir.

Tablo 4.9. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)

YILLAR	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İHRACAT	741	769	962	983	1487	2202	1768	2218	2763	3677	3192
İTHALAT	209	354	587	623	736	909	776	1381	2002	2171	2015
HACİM	950	1122	1549	1606	2223	3111	2544	3598	4765	5848	5206
DENGE	533	415	375	360	751	1293	992	837	762	1506	1177

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Suudi Arabistan dış ticareti, istatistikî veri bulunan 1961 yılından bu yana fazla vermektedir. 2000 yılından bu yana 550 Milyar ABD Doları civarında ticaret fazlası verilmiştir. Son yıllarda hem ihracatta hem de ithalatta büyük artışlar olmakla birlikte ihracattaki artış oranları ithalattaki artış oranlarının iki katından fazladır. İki ülke arasındaki ticaret dengesi 2003 yılında ihracat lehinde 533 milyon dolar iken 2013 yılında ise 1177 milyon dolara yükselmiştir.

Suudi Arabistan özellikle inşaat sektöründe Ortadoğu ülkeleri içerisinde en dinamik ve önemli pazar haline gelmiştir. Körfez ülkeleri içerisinde inşaat sektörünün en hızlı büyüme kaydettiği ülkedir. Türk müteahhitlik firmaları bugüne kadar Suudi Arabistan'da 100'den fazla projeyi üstlenmişlerdir. Böylece Müteahhitlik

firmalarımızın Suudi Arabistan’da üstlendikleri projelerin tutarı 2014 yılı Şubat ayı sonu itibariyle 13,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 4.10. Suudi Arabistan’ın Dünya ile Ticareti

SUUDİ ARABİSTAN’IN DÜNYA İLE TİCARETİ							
MAL TİCARETİ	DEĞER (Milyon \$)					DEĞİŞİM (%)	
	2008	2009	2010	2011	2012	2010-2011	2011-2012
İHRACAT	313462	192314	251143	364698	365496	45,2	45,5
İTHALAT	115134	95552	106863	131587	131365	23,1	22,9
DIŞ TİCARET HACMİ	428596	287866	358006	496284	496861	38,6	38,8
DIŞ TİCARET DENGESİ	198328	96762	144280	233111	234130	61,6	62,3
İHRACAT/İTHALAT (%)	272,3	201,3	235,0	277,2	278,2	42,1	1,1
SUUDİ ARABİSTAN’IN DÜNYA İLE TİCARETİ							
HİZMET TİCARETİ	DEĞER (Milyon \$)					DEĞİŞİM (%)	
	2008	2009	2010	2011	2012	2010-2011	2011-2012
İHRACAT	9370	9749	10683	11489	----	7,54	----
İTHALAT	75234	74991	76772	78025	----	1,63	----
DIŞ TİCARET HACMİ	84604	84741	87456	89513	----	2,35	----
DIŞ TİCARET DENGESİ	-65864	-65242	-66089	-66536	----	0,68	----
İHRACAT/İTHALAT (%)	12,45	13,00	13,92	14,72	----	0,81	----

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Suudi Arabistan’ın dünya ticaretinde mal ticaretinde ihracatı ithalata göre sürekli fazla vererek denge ihracat lehinedir. Bunun temelinde de petrol ve muhteviyatı ürünler ihraç etmesinden kaynaklanmaktadır. Dış ticaret hacmi 2008 yılında 428 596 milyon dolar iken 2009 yılında global kriz nedeniyle 287 866 milyon dolara düşmesine rağmen 2010 yılından itibaren tekrar artmaya başlayarak 2012 yılında 496 861 milyon dolara yükselmiştir.

Suudi Arabistan'ın dünya ticaretinde hizmet ticaretinde ithalatı ihracata göre sürekli fazla vererek denge ithalat lehinedir. Dış ticaret hacmi 2008 yılında 84 604 milyon dolar iken 2011 yılında 89 513 milyon dolara yükselmiştir. Hizmet ticaretinde 2008 -2011 yılları arasında ortalama 65 500 milyon dolar açık vermiştir.

Tablo 4.11. Suudi Arabistan'ın Dünya Ülkeleri ile İhracatı ve İthalatı

MİLYON \$		İHRACAT				PAY (%)
SIRA	ÜLKELER	2009	2010	2011	2012	
1	ABD	23243	32651	48760	57327	15,7
2	ÇİN	23620	32829	49468	54903	15,0
3	JAPONYA	29151	35972	50558	54845	15,0
4	KORE	19737	26820	36973	39707	10,9
5	HİNDİSTAN	14494	20374	28424	32827	9,0
LİSTE TOPLAMI		110245	148646	214183	239609	65,6
TOPLAM		177864	239443	337062	365496	100
MİLYON \$		İTHALAT				PAY (%)
SIRA	ÜLKELER	2009	2010	2011	2012	
1	ÇİN	8978	10366	14850	18442	14,0
2	ABD	10804	11590	13820	18118	13,8
3	ALMANYA	6745	7646	9617	10640	8,1
4	KORE	3857	4557	6964	9112	6,9
5	HİNDİSTAN	3868	4484	5133	8547	6,5
6	JAPONYA	5385	6487	6496	8228	6,3
7	BİRLEŞİK KRALLIK	4132	4757	4930	5165	3,9
8	İTALYA	3402	3541	5170	5133	3,9
9	FRANSA	3511	3541	5170	5133	3,1
10	TÜRKİYE	1771	2219	2764	3678	2,8
LİSTE TOPLAMI		52452	608376	74109	91200	69,4
TOPLAM		80772	93833	113924	131365	100

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Suudi Arabistan'ın Dünya ile ihracatında ilk beş ülke; %15,7 ile ABD, %15,0 ile Çin, %15,0 ile Japonya, %10,9 ile Kore ve %9,0 ile Hindistan yer almaktadır. Sayılan 5 ülke Suudi Arabistan ihracatının %65,6'sını oluşturmaktadır. Suudi Arabistan'ın Dünya ile ithalatında ilk beş ülke; %14,0 ile Çin, %13,8 ile ABD, %8,1 ile Almanya, %6,9 ile Kore ve %6,5 ile Hindistan yer almaktadır. Sayılan 5 ülke Suudi Arabistan ithalatının %49,3'ünü oluşturmaktadır. Türkiye, Suudi Arabistan'ın ihracatında 23'üncü, ithalatında ise 10'uncu sırada gelmektedir.

Suudi Arabistan'a ihracatımızda elektrikli makine ve cihazlar aksam ve parçaları, demir-çelik ve demir çelikten eşyalar, mineral yakıtlar ve yağlar, halılar, nükleer reaktörler, kazan, makine ve cihazlar aletler ve parçaları, motorlu kara taşıtları ve

meyveler ilk sıralarda yer almaktadır. Suudi Arabistan'dan ithalatımızın ise tamamına yakını mineral yakıtlar, plastik ve plastikten mamul eşya ile organik kimyasallar oluşturmaktadır (Ekonomi Bakanlığı).

4.4.1.1. Suudi Arabistan ile Yapılan Anlaşmalar

- Türkiye-Suudi Arabistan Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (yürürlük tarihi-05.02.2010)
- Gümrük Konularında İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması (imza-15 Mayıs 2012)
- Deniz Ulaştırması Alanında İşbirliği Anlaşması (yürürlük tarihi-25 Şubat 2011)
- Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması (yürürlük tarihi-1 Nisan 2009)
- Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (imza-5 Mart 2008)
- Sağlık Alanında İşbirliği Anlaşması (yürürlük tarihi-3 Temmuz 2009)
- Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması (yürürlük tarihi-4 Nisan 2009)
- Deniz Taşımacılığı İşletmeciliğinin Koor. Edilmesi ve Düzen. İçin Anl. (19 Mart 1986)
- Karayolu Ulaşımının Koor. ve Düzenlenmesi Hakkında Anl. (imza- 19 Mart 1986)
- Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması (imza-1 Mayıs 1974)
- Ticaret Anlaşması (imza-1 Mayıs 1974)

4.4.1.2. Türkiye'nin Suudi Arabistan'da Yaptığı Yatırımlar

Türkiye'de yerleşik Suudi Arabistan ortaklı firmaların sayısı 161, söz konusu firmaların toplam sermaye tutarı 1,6 milyar TL olup bunların bir kısmı imalat sanayisinde faaliyet gösterirken diğerleri elektrikli makine ve cihaz imalatı, taşımacılık ve ulaştırma faaliyetleri, gıda ürünleri imalatı, tekstil imalatı, kâğıt ve kimyasal madde imalatı, mali aracı kuruluş faaliyetleri, inşaat, dış ticaret, perakende ticaret, gayrimenkul, otel ve lokanta işletmeciliği ile tarım gibi alanlarda yer almaktadırlar. Diğer yandan Türk müteahhitlik firmaları Suudi Arabistan'da 2008 yılı içerisinde 893

milyon dolar değerinde proje üstlenmiş olup bugüne kadar Suudi Arabistan'da üstlenilen projelerin değeri 6 milyar dolara yükselmiştir.

4.4.1.3. Türkiye - Suudi Arabistan İşbirliği Alanları

- Madencilik ve Mermer İhracatı
- İnşaat ve Taahhüt-anahtar teslimi tuğla ve kiremit fabrikaları kurulması ve/veya modernizasyonu, inşaat taahhütleri, Türkiye'de / Suudi Arabistan'da ya da üçüncü ülkelerde ortak yatırım, inşaat malzemeleri ihracatı, Türkiye ve Suudi Arabistan'da temsilcilik şeklinde ticari işbirliği, şirket evliliği, taşeronluk.
- Bayındırlık Hizmetleri
- Danışmanlık – Mühendislik Hizmetleri
- Çevre ve Enerji – Enerji alanında Türkiye'de / Suudi Arabistan'da / üçüncü ülkelerde ortak yatırım
- Turizm - Türkiye'de / Suudi Arabistan'da / üçüncü ülkelerde ortak yatırım
- Kimyasal ürünler – Kimya ve petro-kimya ürünleri ithalatı, Türkiye'de temsilcilik şeklinde ticari işbirliği
- Petrol ürünleri – Petrol ürünleri ithalatı
- Tekstil ve hazır giyim – İhracat, Suudi Arabistan'la ortak yatırım ve pazarlama hizmetleri şeklinde ticari işbirliği
- Elektronik ve Elektrikli Makine, Cihazlar – Seramik makineleri ihracatı, Suudi Arabistan'da temsilcilik şeklinde ticari işbirliği
- Gıda ve İçecek - Buğday ve mamulleri ihracatı, Türkiye ve üçüncü ülkelerde bu alanda ortak yatırım, Suudi Arabistan'da pazarlama hizmetleri şeklinde ticari işbirliği ve teknoloji transferi, şirket evliliği, bisküvi, çikolata, gofret, kek, şekerleme vb. gıda ürünleri ihracatı, endüstriye gıda ve gıda katkı maddeleri alanında Türkiye'de / Suudi Arabistan'da ya da üçüncü ülkelerde ortak yatırım.
- Ağaç Ürünleri – MDF, MDFLAM, profil, laminant, süpürgelik, duvar paneli ve bitiş malzemeleri alanlarında Suudi Arabistan'da bayilik şeklinde ticari işbirliği.
- Mobilya – İhracat, Suudi Arabistan'da ortak yatırım ve pazarlama hizmetleri şeklinde ticari işbirliği.

- Ortak Üretim – Yurtdışından yerli üretim için ithal edilen kumaş, endüstriyel-bitkisel yağlar, süttozu, peynir suyu tozu, un ve glikoz gibi ürünlerin Suudi Arabistan firmaları ile ortak üretimi.
- Diğer - Suudi Arabistan pazarında Türk müteahhitleri daha fazla yer almalıdır (www.kto.org.tr).

4.4.2. Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Türkiye-Suriye ilişkileri 1998’de iki ülkenin savaşın eşiğine gelmesinin ardından çok önemli yol kat etmiştir. Adana Mutabakatı sonrası normalleşmeye başlayan ilişkiler 2000 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in, Hafız Esed’in cenaze törenine gitmesiyle birlikte ilerlemeye devam etmiş, 11 Eylül sonrası ABD’nin Ortadoğu siyaseti ve 2003 Irak Savaşı ise iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış özellikle Irak Savaşı’nın yarattığı ortak tehdit algısı ilişkilerde kilit rol oynamıştır. Özellikle Suriye’nin uluslararası sistemde izole edilmeye çalışıldığı dönemde, ABD’nin muhalefetine rağmen, Türkiye’nin Suriye ile ilişkilerini ilerletmesi önemli olmuştur. 2009 yılında iki ülke arasında vizelerin kaldırılması ve Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi’nin faaliyete geçmesi iki ülke ilişkilerinin derinleşmeden bütünleşmeye doğru ilerlediği yönünde tespitlerin yapılmasını beraberinde getirmiş, bütünleşme kavramı her iki ülkenin yetkilileri tarafından sıkça kullanılan bir ifade haline gelmiştir. Son dönemde Suriye’de yaşanan gelişmeler nedeniyle ilişkilerin gerildiği ve yeniden, geçmiş senelerde olduğu gibi, sorunların ve gerginliğin hakim olduğu yeni bir doneme girilmiştir.

Siyasi olarak ikili ilişkilerde gelişmeler yaşandıkça ekonomik olarak da ilişkiler gelişmiş ve derinleşmiştir. Siyasi olarak son 3 yılda yaşanan sorunlar nedeniyle iki ülke arasında ekonomik ilişkiler de diğer faaliyetler gibi sağlıklı yapılamamaktadır. Özellikle kayıt dışı ekonomik ilişkiler yüzünden ekonomik veriler son 3 yıldır çok sağlıklı değildir.

Tablo 4.12. Suriye Ekonomik Göstergeleri (2012)

GSYİH	47,1 Milyar ABD Doları
Kişi Başına GSYİH	4493 ABD Doları
GSYİH Büyüme Hızı	%15,2
İhracat	5 Milyar \$
İthalat – Dünya Sıralama	10 Milyar \$
Ticaret Açığı	5 Milyar \$
Enflasyon Oranı	%33,7
Dış Borç	8,8 Milyar ABD Doları
Toplam İşgücü	5,6 Milyon kişi
İşsizlik Oranı	%18
Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Sıralaması	144
Para Birimi – Paritesi	Suriye Paundu 1 ABD Doları=78 Suriye Paundu
Doğal Kaynaklar	Petrol, Doğalgaz, Fosfat
Başlıca Sanayi Dalları	Petrol, Tekstil, Gıda İşleme, İçecek, Tütün, Çimento
Başlıca tarımsal Üretim	Buğday, Arpa, Pamuk, Mercimek, Leblebi, Zeytin, Şekerpancarı, Sığır Eti, Koyun Eti, Yumurta, Kümes Hayvancılığı

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

4.4.2.1. Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği

Türkiye - Suriye ekonomik ilişkileri siyasi gelişmelere paralel olarak Adana Mutabakatı'nın imzalanmasının hemen ardından iki ülke arasındaki ticareti arttırmak için adımların atılacağı vurgusuyla gelişmeye başlamıştır. 1988'den o güne dek çalışmayan Ortak Ekonomik Komite'nin tekrar faaliyete geçmesi için bir anlaşma metni imzalanmış, ticari ilişkilerde hareketlilik başlamış, özellikle de sınır bölgesinde ticareti arttıran faaliyetler çoğalmıştır. O güne dek sınırın ötesi kentler 'çok uzak' olarak nitelendirilirken ilişkilerin normalleşmeye başlamasıyla birlikte uzaklık algısı da değişmiştir. Ticaret ve sanayi alanında işbirliği fikri olumlu karşılık bulurken, Halep'teki turizm acenteleri Türkiye'deki acentelerle çalışmaya başlamışlardır. 2000'li yıllar gerek Türkiye ekonomisi gerek Suriye ekonomisi için değişimin yaşandığı yıllar olmuş, bu durum ikili ekonomik ilişkilerin gelişmesine de katkıda bulunmuştur.

Türkiye tarafına baktığımızda genel olarak dış ekonomik ilişkilerin geliştiği bir dönemden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda 1980'den itibaren ihracata dayalı ekonomik büyüme modelinin etkisinin devamından, Anadolu'da gelişen üretimden ve ekonomik sermaye birikiminden (Anadolu Kaplanlarından) ve 2001 krizinden bahsetmek mümkündür. 2001 krizi sonrası devlete ve ranta dayalı şirketler yerlerini ticarete dayalı, dinamik şirketlere bırakmış ve bu şirketler daha aktif bir şekilde yeni pazarlara ve yeni bölgelere açılmışlardır. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de ticaretin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik yaklaşımı dış ekonomik ilişkilerin güçlenmesinde kilit rol oynamıştır. Hızla gelişen ticaret ve daha fazla ticaret yapmaya olan ihtiyaç ikili siyasi sorunların çözüldüğü komşu ülke Suriye'nin önemini arttırmıştır.

Suriye'nin dışa açıldığı bir süreçte Türkiye'den her türlü mala ve yatırıma ihtiyacı olduğu fikri de Suriye'yi cazip kılmıştır. Suriye tarafında ise babasının ölümünden sonra başa gelen Başar Esed için Suriye'nin zayıf ekonomisini güçlendirmenin önemi on plana çıkmıştır. Suriye'yi yakından takip eden pek çok yazar ekonomik meselelerin 2000'lerin başında Başar Esed rejiminin devamı için bir test alanı olduğunun altını çizmişlerdir. Fazlasıyla büyük devlet sektörü uzun yıllar boyunca Esed rejiminin gücünü ve meşruiyetini sürdürmesini sağlamış, rejimin destek bulduğu geniş halk kitlelerini bünyesinde barındırmıştır. Son derece zayıflamış ve işleyemez hale gelmiş ekonominin nasıl dönüştürülüp başarılı bir reform süreci yürütüleceği rejimin ve Başar Esed'in yönetiminin geleceğini de belirleyecek bir durum olarak nitelenmiştir. Türkiye, Suriye için sadece önemli bir ticaret ortağı değil aynı zamanda bu reform sürecinde de önemli olabilecek bir ülke olarak ortaya çıkmıştır.

İkili ekonomik ilişkilerin gelişmesinde özellikle Başbakan Erdoğan'ın Aralık 2004'te Şam'a yaptığı ziyaret önemli olmuştur. Bu ziyaret sırasında Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Erdoğan'ın ziyareti aynı zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakerelere başlamak için tarih aldığı zamanın hemen ardından gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB ile gelişen ilişkileri Türkiye'yi Suriye için çok daha cazip bir piyasa haline getirmiştir. Özellikle bu tarihten sonra Türkiye'nin Suriye'nin Avrupa'ya açılan kapısı, Suriye'nin de Türkiye'nin Ortadoğu pazarlarına açılan kapısı olduğu sıkça dile getirilen bir söylem olmuştur.

2004’de imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve ikili ticaretin artmasında kilit rol oynamıştır. 2003 yılında 672 milyon dolar olan dış ticaret hacmi 2007 yılı için 1 057 milyon dolara ulaşmıştır. 2008, 2009 ve 2010 yıllarında da artış gösteren dış ticaret hacmimiz 2011 yılın itibaren yaşanan siyasal sorunlar nedeniyle azalma trendine girerek son 10 yılın en düşük seviyesi olan 565 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılında ithalatımız çok fazla artmasa da ihracat rakamlarındaki bir önceki yıla nazaran %105’lik artışla 1 109 milyon dolara çıkmasını sağlamıştır. Fakat bu artış dahi 2010 yılındaki 2 297 milyon dolarlık seviyelerin çok uzağında kalınmasını engelleyememiştir. Dış ticaret dengemiz 2003 yılından itibaren sürekli fazla vermiş en yüksek seviyesini 2010 yılında 1 392 milyon dolar görmüştür.

Tablo 4.13. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)

YILLAR	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İHRACAT	411	395	552	609	798	1115	1422	1845	1610	498	1024
İTHALAT	261	248	143	187	259	324	221	452	337	67	85
HACİM	672	642	694	797	1057	1439	1643	2297	1947	565	1109
DENGE	150	147	409	422	538	791	1200	1392	1273	431	940

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkiye-Suriye ilişkilerinin Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkileri için bir model olduğu pek çok defa belirtilmiştir; bu durum ilişkilerin ekonomik boyutu ile ilgili olarak da bu şekildedir. Bu entegrasyon aşaması Aralık 2010’da ilişkiler Doğu Akdeniz Dörtlüsü – Levent İş Forumu projesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında refahı ve ekonomik istikrarı arttırmayı amaçlayan proje dört ülke arasında malların ve insanların serbest dolaşımını ve aynı zamanda eğitim ve kültür alanlarında da işbirliğini öngörmektedir. Türkiye’nin proje sonucunda bu ülkelerle ticaretini ikiye katlayacağı belirtilmektedir. Projenin imza töreninde bu projenin Ortadoğu’nun ortasında bir “refah alanı” oluşturduğu bunun diğer ülkelerin katılımıyla genişleyeceği umudu taşındığının altı çizilmiştir. Bu ülkelerle ticarete rakamlar Türkiye’nin lehinedir; dört ülkenin GSMH’sının toplamı içinde Türkiye’nin payı yüzde 82’dir.

Suriye 2007 yılında yatırım teşvikleriyle ilgili bir yasayı yürürlüğe sokmuştur ve Suriye’de üretilen, Suriye menşeli her mal, sıfır gümrükle bütün Arap ülkelerine

girebilmektedir. Bu durum Suriye'yi yatırım açısından da cazip hale getirmektedir. Türkiye ve Suriye ekonomilerinin birbirlerini tamamlayan ekonomiler olduğunu ve daha fazla işbirliğine elverişli olduğunu söylemektedirler. Ancak, bu durumun Suriye içinde kaygı yaratmadığını söylemek doğru olmaz. Bu pürüzün yanında başkaları da mevcuttur. Suriye tarafı her ne kadar Türkiye'den daha fazla yatırım beklediğini söylese de Türk yatırımlar özellikle Halep bölgesinde pek çok işyerinin kapanmasına neden olmuştur. Türk yatırımcısıyla rekabet edemeyen bu şirketler pek çok defa sorunlarını dile getirmeye çalışsalar da Suriye tarafında ilişkilerin derinleştirilmesine dair güçlü siyasi iradeyle karşılaşmışlardır (Tür, 2011: 34-36).

Suriye'de 2012 yılında başlayan iç savaş ve Türkiye ile olan siyasi problemlerden dolayı ekonomik ilişkilerimiz de azalma trendine girmiştir. Özellikle 2014 yılında sınır ihlalleri nedeniyle yaşanan siyasi polemikler ve söylemler ticaret hacimlerini olumsuz etkilemektedir.

4.4.3. Türkiye - İran Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Türk-İran ilişkileri tarihin en köklü uluslararası ilişkilerini teşkil eder. Türk tarihinde bu kadar geniş bir zaman zarfında bu kadar yoğun ilişki sürecinde devam eden ikinci bir ülke yoktur. Bu ilişkiler tarihin çok eski dönemlerine dayanmaktadır. Davutoğlu bu iki ülke arasındaki tarihi birikimi çarpıcı bir kıyas ile ortaya koyarak, Türkiye-İran sınırının tarihinin (1639 Kasr-ı Şirin) bile ABD'nin tarihinden (1774) ve Alman birliğinin sağlanmasından (1871) daha eski olduğunu vurgulamaktadır.

Her iki ülkede de yeni bir dönemin başladığı 1920'leri milat olarak alırsak, bu tarihten 1979 İran Devrimine kadar iki ülke arasındaki ilişkileri kabaca iyi ilişkiler dönemi olarak nitelendirebiliriz. Bu dönemde, Türkiye ve İran benzer dış politika hedeflerine ulaşmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda 1926'da ve 1932'de iki ülke arasında 'Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması' imzalanmıştır. 1937 yılında da Afganistan ve Irak'ın da dahil olduğu Sadabad Paketi'ni oluşturmuşlardır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra her iki ülke de Batı ile ittifak politikasını izlemişlerdir. Bu dönemde İran ve Türkiye, Pakistan'ı da yanlarına alarak Merkezî Anlaşma Organizasyonu'nu (CENTO) ve bu bölgede ilk bölgesel ekonomik işbirliği örgütü olan Kalkınma İçin

Bölgesel İşbirliği'ni (RCD) kurmuşlardır. Özetle, 1979 İran Devrimi'ne kadar ikili ilişkiler benzer dış politika ilkeleri doğrultusunda oldukça iyi seyretmiştir.

1979 İran İslam Devrimi'nden günümüze iki ülke ilişkilerinde ise kabaca üç dönemden bahsedilebilir. İlk dönemde Türkiye doğrudan İran'ı hedef almadan mesafeli bir politika izlemiş; seküler sistemini bahane ederek ve İran devriminin ihracından korkarak, siyaset alanında İran'dan uzak durmaya özen göstermiş olmakla beraber İran-Irak Savaşı sırasında İran ile ekonomi alanında ilişkilerini geliştirme yollarını da aramıştır. Eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal, İran ile yakın ekonomik ilişkiler kurulmasının Türkiye'nin çıkarına olduğuna inanmış ve tüm dünyanın İran'a cephe aldığı bu dönemde Tahran'ın izolasyonuna karşı çıkmıştı. Nitekim Özal'ın yönetimde olduğu dönemde RCD, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olarak canlandırılmış; daha sonra Afganistan ve Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle birlikte eski Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan Müslüman ülkeleri de bu örgüte dâhil edilmiştir.

İkinci ise 1990'lı yılları kapsayan ilişkilerin döngüsel olarak inişli çıkışlı ama genel itibariyle sorunlu olduğu dönemdir. Bu dönemde ideolojik faktörlerin yanı sıra ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü faaliyetler ikili ilişkilerin en hassas noktalarından biri olmuştur. 1990'lı yıllarda İran'ın PKK'yı desteklemesi, Tahran'ın Türkiye'de "İslami fikirleri yaymak istemesi endişesi" ve İran ile Kafkaslar ve Orta Asya'daki rekabet gibi sorunlar Türkiye'nin İran ile ilişkilerini belirleyen temel unsurlar olmuş, Türk dış politika yapıcıları bu sorunları dışsallaştırarak İran'ı suçlamış ve ilişkiler mesafeli kalmıştır.

Günümüze kadar uzanan üçüncü dönem ise AB süreci ve reformlar ile özgüvenini kazanan Türkiye'nin komşularla sıfır problem yaklaşımı ile şekillenmekte ve "ticaret devleti" kavramsallaştırması çerçevesinde anlam bulmaktadır. Türkiye'nin, azınlık hakları, ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğü, sosyal ve kültürel hakların geliştirilmesi gibi AB kriterlerini yerine getirme çabası Türk siyaset kültüründe, korku politikasından daha açık, özgür ve çoğulcu bir kültüre doğru bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün olumlu etkileri özellikle sivil-asker ilişkilerinde ve dış politikada görülmüştür. Türkiye bu normalleşme çabaları çerçevesinde, 1990'lı yıllarda teröre destek iddiaları ve karşılıklı rejime müdahale tartışmaları çerçevesinde çok olumsuz bir seyir gösteren İran'a ilişkilerini 2000'li yıllarda hızlı bir şekilde iyileştirme yoluna girmiştir.

“Komşularla sıfır problem” ilkesi çerçevesinde, diğer komşu ülkeler ve bölge devletleriyle olduğu gibi İran’la da ilişkilerin işbirliği ve uzlaşma eksenli bir temele oturtulmaya çalışılmasının temel gerekçesi, bu ülkeyle olması gerekenin çok altında kalan ticaret hacminin artırılması suretiyle Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına hizmet etmek ve bu şekilde dış politikanın bir başka hedefi olan “merkez ülke” konumuna gelme yolunda bir adım daha atmaktır.

“Kazan-kazan” yaklaşımı açısından bakıldığında, bu yeni işbirliği eksenli ilişki tarzıyla Türkiye’nin yanında İran’ın da fayda sağlaması ve böylece bölgenin bir “işbirliği havzasına” dönüştürülmesi amaçlanmaktadır. Avrupa Birliği’ne benzer şekilde, karşılıklı bağımlılık ilişkisi düzeyinin son derece yüksek olduğu bu “işbirliği havzasının oluşturulması bölgede kalıcı barışın sağlanmasının temel şartı olarak görülmektedir.

4.4.3.1. Türkiye – İran Ekonomik İlişkileri

Tablo 4.14. İran Temel Ekonomik Göstergeleri (2012)

GSYİH (Nominal)	478 milyar ABD Doları
GSYİH BÜYÜME (Reel)	-%3,0
KİŞİ BAŞINA GSYİH (Satın Alma Gücü Paritesine Göre)	12.892 ABD Doları
İHRACAT	66,8 milyar ABD Doları
İTHALAT	70,0 milyar ABD Doları
ENFLASYON ORANI	%27,1
DIŞ BORÇ STOĞU	9,4 milyar ABD Doları
ULUSLARARASI REZERVLER	70 milyar ABD Doları
TOPLAM İŞGÜCÜ	26,4 milyon kişi
İŞSİZLİK ORANI	%15,5
PARA BİRİMİ - PARİTESİ	1 ABD \$ = 24.788 İran Riyali (Resmi Kur)
DÜNYA BANKASI İŞ YAPMA KOLAYLIĞI SIRALAMASI	144
GSMH’NİN SEKTÖREL DAĞILIMI	Hizmetler (%48,2) Sanayi (%40,6) Tarım (%11,2)
DOĞAL KAYNAKLAR	Petrol, Doğal Gaz Çinko, Bakır, Demir, Uranyum, Kurşun, Manganez, Kömür, Altın
BAŞLICA SANAYİ DALLARI	Petrol Ürünleri ve Petrokimyasal Ürünler, Gübreler, Sodyum Hidroksit, Tekstil, Çimento
BAŞLICA TARIMSAL ÜRETİM	Buğday, Tahıl, Şeker Pancarı, Meyve, Şeker Kamışı, Pamuk, Havyar, Şam Fıstığı

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkiye-İran arasındaki ticaret hacminde 2000’li yılların başından itibaren ciddi bir artış göze çarpmaktadır. Bunun temel nedeni bu tarihe kadar iki ülke arasında mevcut olan ekonomik ilişkilere eklenen enerji işbirliği unsurudur. Zira hâlihazırda

yaklaşık on altı milyar dolar olan ticaret hacminin çok büyük bir oranını enerji alım satımı oluşturmaktadır. Türkiye–İran ekonomik ilişkilerinin 1990’ların sonlarına kadar iki asli unsuru vardır. Bunlardan birincisi ticari ilişkilerdir. İki ülke arasındaki ticari ilişkiler 1980’ler ve 1990’lar boyunca inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. İran–Irak savaşının ve İran üzerindeki Batı ekonomik ambargosunu tesiri ile 1980’li yıllarda Türkiye ve İran arasındaki ticari ilişkilerin hacmi 1,5-2 milyar dolara kadar çıkmış, ancak bu oran 1990’lı yılların başında hızla düşmüştür.

Türkiye–İran iktisadi ilişkilerinin ikinci unsuru ulaşım ilişkileridir. Her iki ülke birbirlerinin Asya’ya ve Avrupa’ya uzanan transit yolları üzerinde yer almaktadır ve iki ülke arasında ulaşım ilişkilerinin koordine edilmesi ikili ilişkilerdeki önemli gündem maddelerinden birisi olmuştur. 1980’li yıllarda kurulan Türkiye–İran Karma Ekonomi Komisyonu ve Karma Ulaşım Komisyonu çoğu zaman ilgili bakanların da katılımıyla ve düzenli periyodik aralıklarla toplantılarına devam etmiştir. Ticari ilişkiler ve ulaşım–nakliye meseleleri üzerinde yoğunlaşan Türkiye–İran ekonomik ilişkilerine 1996’da doğalgaz anlaşmasının imzalanması ile yeni bir boyut eklenmiştir; enerji işbirliği. Refah-Yol Hükümeti döneminde 8 Ağustos 1996’da İran ile imzalanan, Türkiye’nin 25 yıl süre ile yıllık 3 milyar metreküp doğalgaz almasını ve bu rakamı 2007 yılında 10 milyar metreküpe çıkarmasını öngören anlaşma iki ülke ilişkilerinde oldukça önemli bir dönüm noktası olmuştur. İran’a yönelik yaptırım aldığı bir tarihe rastladığı için ABD’nin muhalefetine rağmen anlaşma gecikmeli de olsa Aralık 2001 tarihinde hayata geçirilmiş ve İran Türkiye’nin önemli bir doğal gaz sağlayıcısı olmuştur.

İran’dan doğalgaz ithalatının başlamasıyla iki ülke arasında siyasi ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın ortaya çıktığı yeni bir döneme işaret ettiği değerlendirmeleri yapılmıştır. Bununla birlikte, doğalgaz ithalatının başladığı Aralık 2001’den beri iki ülke arasında gerek miktar gerekse fiyat konusunda birtakım anlaşmazlıklar yaşanmış ancak tüm bu gerilimlere rağmen Türkiye İran’dan doğalgaz almaya devam etmiştir. Doğalgaz alanında iki ülke arasındaki bu işbirliğinin yanı sıra 13 Temmuz 2007’de yeni bir mutabakat imzalanmıştır. Mutabakatta varılan işbirliği alanları üç ana projeyi içermektedir:

- İran ve Türkmen doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması,
- İran'ın, 14 trilyon metreküp rezerve sahip Güney Pars bölgesindeki doğalgaz sahalarından üçünü 'ihalesiz' olarak Türkiye'ye vermesi ve TPAO'nun bu sahalarda yatırım yaparak sahaları geliştirmesi,
- Üretilmesi planlanan yaklaşık 20 milyar metreküplük doğalgazın -İran'ın payı verildikten sonra- bir kısmı Türkiye'nin iç tüketiminde kullanılmak üzere Ceyhan Limanı'na getirilmesi, diğer kısmı da Türkiye-Avrupa Birliği Doğalgaz Hattı'ndan (Nabucco) Avrupa'ya taşınması.

Bu mutabakatın imzalanmasını takiben bir yıl içerisinde ilgili antlaşmanın imzalanması planlanmakla birlikte, bir yılı aşkın devam eden müzakerelerin sonucunda antlaşma imzalama noktasına ulaşamamıştır. 14 Ağustos 2008 tarihinde İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın Türkiye ziyareti sırasında bu antlaşmanın imzalanması beklenmiş ancak bu gelişme gerçekleşmemiştir. Özetle, ilk mutabakat zaptı sonucunda imzalanması beklenen antlaşma imzalanmamış ancak, 17 Kasım 2008 tarihinde İran ve Türkiye arasında ikinci önemli mutabakat zaptı imzalanmıştır. Bu mutabakata göre aşağıdaki hususlar üzerinde fikir birliği sağlanmıştır:

- Türkiye, daha önceki mutabakatta sözü geçen Güney Pars'ın 22, 23 ve 24. fazlarında yaklaşık 12 milyar dolarlık bir yatırım yapacak ve buradaki doğalgaz sahalarının geliştirilmesinde ortak olacak,
- Bu fazlardan çıkarılacak doğalgazın %50'si Türkiye satılacak, kalan kısmı ise Türkiye rotası üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecek,
- Türkmenistan doğalgazı İran üzerinden Türkiye'ye taşınacak.

Bu mutabakatın öncekinden farkı daha kapsamlı olması teknik konuların mutabakata dâhil edilmiş olması ve daha da önemlisi bahsi geçen üç fazdan çıkarılacak doğalgazdan Türkiye'ye satılacak oranın arttırılmış olmasıdır. Tarafların açıklamalarına göre bir yıl zarfında hayata geçirilmesi planlanmasına rağmen, bahse konu mutabakat bir yıl sonra ancak 3 ay süre ile uzatılabilmektedir. 26-28 Ekim 2009 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında bir heyetin İran'a yönelik resmi ziyareti sırasında, Kasım 2008'de doğalgaz alanında imzalanan Mutabakat Muhtırası'nın süresini 3 ay uzatan yeni bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır.

Ayrıca Güney Pars Sahasındaki daha önce Türkiye'ye tahsis edilmiş olan sahaların daha zengin diğer sahalarla değiştirilmesine yönelik ortak çalışma grubu

kurulmasına karar verilmiştir. Nihai olarak, bu konudaki çalışmaların uzun zaman önce başlamasına ve bu yönde ilk mutabakat zaptının Temmuz 2007’de imzalanmış olmasına rağmen nihai imza hâlâ atılmamıştır.

İki ülke arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında, Ekonomi Bakanlığı 2012 yılı verilerine göre İran 3.407 milyon dolarla ihracatımızda 11’inci sırada yer almaktadır. Özellikle Türkiye’nin ticaret hacminde İran’dan doğalgaz ithalatı önemli kalemlerinden birini oluşturmaktadır. İran’ın Türkiye için karşılıklı ticaret kadar önemli bir diğer özelliği de, Orta Asya ülkelerine olan ticaretin İran üzerinden gerçekleştiriliyor olmasıdır.

Tablo 4.15. İran’ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün ve Ülkeler

İhracatında Başlıca Ürünler	Mineral Yakıtlar ve Yağlar (%85,7), Organik Kimyasallar (%3,5), Plastik Ürünler (%1,8)
İthalatında Başlıca Ürünler	Makineler, Nükleer Reaktörler, Kazanlar (%20,5), Demir Çelik (%8,9), Demiryolu ve Tramvaylar Dışındaki Taşıtlar (%8,7), Elektrikli Ekipmanlar (%8,6)
İhracatında Başlıca Ülkeler	Çin (%16,6), Japonya (%12,3), Hindistan (%10,2), Güney Kore (%7,3), Türkiye (%4,5)
İthalatında Başlıca Ülkeler	BAE (%14,7), Çin (%13,8), Almanya (%9,5), Güney Kore (%7,5), İtalya (%5,2), Türkiye (%3,4)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

İran’ın ihracatında en önemli kalemi petrol ürünleri ve doğalgaz yer alırken (%92) ithalatında ise en önemli kalemi Makine ve nükleer reaktör Kazanlar (%20,5) almaktadır. İhracatında Türkiye sadece %4,5 oranında yer alırken ithalatında da yakın rakamlar (%3,4) söz konusudur.

Tablo 4.16. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İhracat	534	813	913	1067	1441	2030	2025	3044	3590	9922	4193
İthalat	1861	1962	3470	5627	6615	8200	3406	7645	12462	11965	10383
Hacim	2394	2775	4383	6694	8057	10229	5431	10689	16051	21886	14576
Denge	-1327	-1149	-2557	-4560	-5174	-6710	-1381	-4601	-8872	-2043	-6191

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Yukarıdaki Tabloda da görüleceği üzere, 2003 yılından itibaren İran'a yapılan ihracat 8 kattan fazla artış göstererek 534 milyon dolardan yaklaşık 4 193 milyon dolara çıkmıştır. 2012 yılının verilerine bakıldığında ise, İran'a yapılan ihracatın 2011 yılına göre adeta rekor kırarak üç kat artış gösterdiği, İran'dan yapılan ithalatın ise 11 965 milyon dolara düştüğü görülecektir. Böylelikle 2012 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre %36 artarak yaklaşık 22 milyar dolara ulaşmıştır. İran yaklaşık 22 milyar dolarlık dış ticaret hacmi ile Almanya, Rusya ve Çin'den sonra dördüncü sırada yer almıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret verilerine bakıldığında 2008 ve 2012 yıllarında dikkate değer iki sıçrama göze çarpmaktadır. İlki 2008'de Türkiye'nin İran'dan ithalatına, ikincisi ise 2012 yılında Türkiye'nin İran'a yönelik ihracatına ilişkindir. Türkiye'nin Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret hacmi 2008 yılında vardığı 10 229 milyon dolarla sekiz yıl önceki seviyesinin on katına çıkmış, ancak iki ülke arasındaki dış ticarete yaşanan sürekli ve hızlı artış dünya ekonomik krizinin etkisiyle 2009'da devam edememiş, hatta önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. 2009 yılında ulaşılan dış ticaret hacmi 5,4 milyar dolar ile sınırlı kalmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin İran'a ihracatında önemli bir değişiklik yaşanmamış, sadece 5 milyon dolarlık bir azalma söz konusu olmuştur. İran'ın Türkiye'ye ihracatında ise düşüş çok büyük olmuş, bir önceki yıla göre 4,8 milyar dolarlık bir azalma yaşanmıştır. İran'dan yapılan ithalatın büyük bölümünün doğalgaz ve petrol olduğu düşünüldüğünde, 2009'da iki ülke arasındaki dış ticaret hacmindeki azalmayı küresel enerji fiyatlarındaki azalmanın yanı sıra Türk imalat sektörünün talebindeki düşüşle de açıklamak mümkündür.

2012 yılında ise dış ticaret hacminde rekor seviyelere ulaşılmıştır. İran'a yönelik sürpriz ihracat artışının arkasında yatan neden ise İran ile Türkiye arasındaki altın ihracatıdır. Bu ihracatın temel gerekçesi de İran'ın Türkiye'ye verdiği doğalgaz karşılığında alacaklarını son ABD yaptırımları nedeniyle transfer edemediği için Türkiye'nin TL olarak yatırdığı bedelleri altına çevirmesidir. Her ne kadar TÜİK, 2012 yılının Temmuz ayındaki bir açıklamasında, İran'a petrol-doğalgaz karşılığı olarak altın ödendiğine dair bir kaydın bulunmadığını açıklasa da altın ihracatı ham petrol ve doğalgaz bedelinin ödenmesi amacıyla yapılmış ve takas işlemi olarak değerlendirilerek ihracat olarak kaydedilmiştir. 2012 yılının Mart ayından itibaren İran'a olan altın ihracatımız önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde artış göstermiştir. Nitekim

TÜİK verilerine göre altın ihracatı 2012'nin ilk altı ayında 5,4 milyar dolara ulaşmış, bunun 4,4 milyar dolarlık kısmı ise İran'a gerçekleşmiştir. Bir önceki yılın aynı döneminde İran'a yönelik altın ihracatı ise sadece 54 milyon dolardır. Dolayısıyla iki ülke arasında 2012 yılında ulaşılan 22 milyar dolarlık ticaret hacmine söz konusu altın ticareti katkı sağlamıştır ve İran'la dış ticaret dengesi ciddi anlamda Türkiye lehine değişim göstermiştir. Ancak, İran'ın Türkiye'ye verdiği gaz karşılığında alacaklarını ABD yaptırımları nedeniyle transfer edemediği için uygulanan bu ara çözüm, ABD'nin yaptırımları kıymetli madenleri de kapsayacak şekilde genişletme girişimleri ile işleme hale getirilmeye çalışılmaktadır (Sarıaslan, 2013: 20).

4.4.4. Türkiye - Türkmenistan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Türkmenistan, resmi adıyla Türkmenistan Cumhuriyeti, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra bağımsızlığını kazanan bir Orta Asya Türk Cumhuriyetidir. Resmi para birimi manat'tır. Türkmenistan, BM, GÖ, BDT gibi uluslararası kuruluşlara üyedir. Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve en yüksek yürütme organı olan Halk Maslahatı'nın Başkanlığını da aynı zamanda yürüten Saparmurat Niyazov'un (Türkmenbaşı) 21 Aralık 2006 tarihindeki vefatından sonra bu görevleri 11 Ocak 2007 seçimlerinden sonra Gurbanguly Berdimuhammedov yürütmektedir. Büyük doğalgaz ve petrol yataklarına sahip olan Türkmenistan'da enerji kaynakları ülkenin en önemli gelir kalemini oluşturmaktadır. Ülke topraklarında tarıma elverişli alanlarda pamuk yetiştirilmektedir. Türkmenistan dünyanın en önemli pamuk üreticilerindedir. Türk firmaları, bu potansiyeli iyi değerlendirmiş ve Türkmenistan'da tekstil endüstrisinin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde büyük rol oynamışlardır.

Gurbanguly Berdimuhammedov, yüzde 89 oranında oy alarak Devlet Başkanı seçilmiştir. Yeni Başkan ile yeni bir dönem başlamıştır. Berdimuhammedov ülkesinde demokrasiyi geliştirmek için gayret göstermekte olup bunun yanında ekonomik reformlarda ağırlık vermektedir. Yeni lider ayrıca Türkmenbaşı'nın dünya siyasetindeki 'tarafsızlık' tercihini de çevre ülkeler ile işbirliğini arttırmak şeklinde yenilemiştir. Türkmenistan artık uluslararası ilişkilerde çok daha aktif siyaset güden, dışa açılma politikasıyla bölgesel bir güç olma arzusunda olan bir ülkedir. Çin ile imzalanan yeni doğalgaz projesi bilindiği üzere 2010 yılından itibaren çalışmaya başlamıştır. Tam

kapasite kullanıldığında yıllık 30 milyar m³ doğalgazı Çin'e taşıyacaktır. Bunun yanında Türkmenistan Afganistan Pakistan ve Hindistan boru hattı için çok yoğun bir diplomasi çalışmasında bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Türkmenistan ile ilişkilerin Berdimuhammedov döneminde çok daha ilerletilmesi, uzun dönemli projelerin uygulanmaya başlaması için adımlar atılması, Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ekonomik ilişkilerde dış ticareti artırıcı etki yaratması beklenebilir. Yeni Devlet Başkanı ve yeni dönem aynı zamanda yeni olanaklar ve fırsatlar anlamına da gelmektedir. Türk firmaları için büyük fırsatlar sunan Berdimuhammedov, Türkiye ile ilişkilere büyük önem vermekte ve mümkün olduğunca ihalelerin öncelikle konusunda uzman, kaliteli, güvenilir zamanında projelerini sonuçlandıran Türk firmalarına verilmesi konusunda gayret göstermektedir. Fakat son zamanlarda bazı firmalarımızın projelerini vaktinde bitirememesi şirketlerimizi olumsuz etkilemiş ve ihaleler geri alınmıştır. Bu tür olumsuzlukların giderilmesi için firmalarımız daha dikkatli olması gerekmekte, imzalanan kontratların iyi analiz edilmesi ve firmaların sermayeleri yeterli düzeyde olması gerekmektedir.

4.4.4.1. Türkiye-Türkmenistan Ekonomik İlişkileri

Türkmenistan'ın ekonomik kalkınması çok hızlı gelişmekte ve söz konusu pazara yeni yabancı firmalar girmektedir. Bilindiği üzere, enerji sektörü Türkmenistan'ın en fazla değer gösterdiği sektörlerin başında yer almaktadır. Bu nedenle yeni doğal kaynakların aranması ve çıkarılması için büyük yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Türkiye bu alanda uluslararası şirketlere sahip olmadığı için bu sektörde söz sahibi olamamaktadır. Bu Türkiye ve gelecek dönem Türkmenistan stratejimiz için oldukça olumsuz bir durumdur. Türkmenistan'da müteahhitlik sektörü yakın gelecekte optimum seviyesine ulaşacak olması ve yeni yatırım alanlarının enerji, bilgi-bilişim, telekomünikasyon, organik tarım gibi katma değeri yüksek sektörlerle kayacak olması şirketlerimizi olumsuz etkileyebilir. Türk şirketleri Türkmenistan'daki değişimi iyi analiz etmek durumundadır. 2000-2010 dönemini kapsayan Sovyet tarzı bir "Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm Stratejisi" uygulamakta olan Türkmenistan, 2003 yılında bu stratejiye 2020 yılına kadar olan dönemi de içine alan yeni bir uzun vadeli kalkınma

programını eklemiştir. Bu stratejiye bağılı olarak ithal ikamesine dayalı ve yukarıda bahsedilen sektörler için yüksek üretim hedeflerinin konulduğu bir plan benimsenmiştir.

Tablo 4.17. Türkmenistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2012)

PARA BİRİMİ	PARİTESİ 1 Dolar = 2,9 Yeni Türkmen Manatı (TMT)
GSYİH (Nominal)	24,5 milyar Dolar / 97. Ekonomi
GSYİH BÜYÜME	GSYİH BÜYÜME %10
KİŞİ BAŞINA GSYİH	4.900 Dolar
İHRACAT	15,4 Milyar Dolar / 79. Sırada
İTHALAT	10,1 Milyar Dolar / 95. Sırada
GSMH SEKTÖREL DAĞILIMI	Sanayi %53,7, Tarım %12,3, Hizmetler %34
DOĞAL KAYNAKLAR	Petrol, Doğal Gaz, Sülfür, Tuz, Barit.
BAŞLICA SANAYİ DALLARI	Doğal Gaz, Petrol Ürünleri, Tekstil, Gıda işleme
BAŞLICA TARIMSAL ÜRETİM	Pamuk, Tahıl, Hububat, Hayvancılık

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkmenistan Orta Asya'da Özbekistan'dan sonra ikinci önemli pamuk üreticisidir. Dünyanın en kaliteli pamuklarını Türkmenistan üretmektedir. Dünya sıralamasında 14'üncü büyük pamuk üreticisidir. Ekonomik yapısı; doğal gaz, petrol ürünleri, pamuk ve tekstil sanayi, gıda ve hafif sanayi üzerine şekillendirilmiştir. 4. büyük gaz rezervlerine sahiptir.

Tablo 4.18. Türkmenistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün ve Ülkeler

İhracatında Başlıca Ürünler	Petrol, doğalgaz, petrokimyasallar, tekstil ürünleri, pamuk lifi
İthalatında Başlıca Ürünler	Makine ve teçhizat, kimyasallar, gıda ürünleri
İhracatında Başlıca Ülkeler	ÇHC (%9), Türkiye (%3,3), BAE (%2,3), Afganistan (%2,0)
İthalatında Başlıca Ülkeler	Türkiye (%15,1), Rusya (%9,5), ÇHC (%6,9), BAE (%5,8)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticari ilişkiler, özellikle müteahhitlik alanında 2008 yılında rekor seviyelere ulaşan taahhütlerle birlikte hızlı bir artış ivmesi kazanmış, 2009 yılında ise ticaret hacmimiz 1.2 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

İnşaat alanında büyük oranda Türk menşeli malzemelerin kullanılması, Türkiye’den yapılan ihracatı artırmıştır. Bununla birlikte, piyasada Türk mallarının kalitesi nedeniyle artan talebe bağlı olarak giyim ve gıda sektöründe mal hareketleri de artmıştır. Ayrıca, bavul ticareti olarak adlandırılan yolcu beraberli ticarete de büyük bir yoğunluk gözlemlenmektedir. Türkmenistan, yatırım ortamının henüz yeterince gelişmemiş olmasına rağmen Türk doğrudan yatırımlarının Orta Asya’da en fazla gittiği ülkelerin başında gelmektedir. Türk firmaları, Türkmenistan’a genellikle “joint venture” kurarak girmektedirler. Ülkede özelleştirmenin yaygın uygulanmamış olması nedeniyle yerel ortaklar genellikle bir kamu kuruluşu olmaktadır.

Türkmenistan’da gerçekleştirilen Türk sermayeli yatırımlar üçüncü ülkelerle birlikte yaklaşık olarak 1,5 milyar dolar tutarındadır. Türk firmaları, özellikle inşaat ve tekstil alanında büyük projelere imza atmışlar, kurdukları modern tekstil tesisleri ile tekstil sanayinin temelini oluşturmuşlardır. Son dönemde Türkmenistan’da Türk firmaları tarafından enerji, inşaat malzemeleri imalatı, tarım teknolojileri, bankacılık, sağlık sektörü, kâğıt sanayisi ve gıda sektöründe de yatırımlar gerçekleştirilmektedir.

Resmi rakamlara göre Türkmenistan’da kayıtlı 400’ün üzerinde Türk sermayeli firma olmasına rağmen tam anlamıyla faal olan firmaların sayısının daha az olduğu ifade edilmektedir. Ülkemizin makine ve teçhizat, inşaat malzemeleri, gıda maddeleri, motorlu taşıtlar, tarım ve tohumculuk ve kimyasal ürünler, bilişim ve telekomünikasyon alanı Türkmenistan için önemli bir tedarikçi konumda olduğu görülmektedir. Türkmenistan’a yapılan ihracattaki artış ve Türkmenistan ile kültürel ve siyasi ilişkilerin yoğunluğu dikkate alındığında, ihracatçılarımız pazara giriş imkânları bakımından diğer ülkelere nazaran avantajlı bir konumdadır.

Türkmenistan’da faal tekstil firmalarımız arasında Çalık Holding, Cotam, Engin Kale grubu gösterilebilir. Tekstil alanındaki diğer önemli Türk yatırımları arasında Nebo, Linkway İplik gösterilebilir. Tekstil dışında Türkmenistan’da kâğıt üretimi, gübre, çimento, inşaat ve enerji alanlarında da faaliyet gösteren Çalık Holding’in Başkanı Ahmet Çalık’a Türkmenistan’ın ilk Cumhurbaşkanı merhum Saparmurad Türkmenbaşı tarafından Tekstil Bakan Yardımcısı unvanı verilmiştir.

Türk yatırımları, Türkmenistan’ın ihracat potansiyelinin artmasına önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle tekstil yatırımları sayesinde daha önceleri pamuğun tamamını ihraç eden Türkmenistan, Orta Asya’nın tekstil ve hazır giyim merkezine dönüşmüştür.

Bu sektörde üretilen ürünler Rusya gibi geleneksel pazarların yanında ABD, Japonya, İsveç, Almanya, Hollanda gibi gelişmiş ülke pazarlarına da ihraç edilmeye başlanmıştır. Türk girişimciler Türkmenistan’da Türk Eximbank kredisi ve pamuk ile geri ödeme şeklinde finansman yoluyla büyük projeler üstlenmiştir. Ancak, mevcut pamuk rekoltesinin üzerinde pamuk tahsisi suretiyle bir çok projenin verilmesi geçmişte zaman zaman ödemelerde sıkıntı yaratmıştır.

1998’de Aşkabat’da faaliyete geçmiş olan “Türkmenistan Coca Cola Bottlers” firmasında Anadolu Grubu, yüzde 60 hisseye sahiptir (yüzde 20 Türkmenistan Devleti’nin). Yılda 23 milyon ton üretimi olan şirket ülke genelinde faaliyet gösteren 52 perakendeci ile ürünlerini halka ulaştırmaktadır. Ziraat Bankası’nın bir iştiraki olan “Türk – Türkmen Joint Commerce Bank”, Türkmenistan’da faaliyet gösteren ilk yabancı sermayeli bankalardan birisidir. DTM’den alınan bilgiler çerçevesinde ülkemizde ise, resmi kayıtlara göre 10,9 milyon TL tutarında Türkmenistan sermayeli 64 adet firma faaliyet göstermektedir. Türkiye ve Türkmenistan arasında 2 Mayıs 1992 tarihinde imzalanan Mutabakat Zaptı çerçevesinde, Türk Eximbank tarafından Türkmen vnesheconombank’a 134,76 milyon dolarlık kredi açılmış olup geri ödemeler tamamlanmıştır. Türk müteahhit ve ihracatçıların bu ülkede gerçekleştireceği projeler Türk Eximbank’ın Yıllık Program limitleri dahilinde değerlendirilmektedir. 2008 yılında Kısa Vadeli ihracat Kredi Sigortası Programı kapsamında Türkmenistan’a yönelik 2,73 milyon dolar sevkiyat sigorta teminatı altına alınmıştır. Bu ülkeye yapılacak ihracatın sigorta programları ile desteklenmesine önümüzdeki dönemde de devam edileceği bildirilmiştir (Deik, 2013).

Tablo 4.19. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)

YILLAR	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İHRACAT	170	215	181	281	340	663	946	1140	1493	1480	1957
İTHALAT	124	176	161	190	397	389	328	386	393	304	654
HACİM	294	391	341	471	737	1052	1273	1526	1886	1784	2611
DENGE	47	39	20	91	-57	274	618	753	1101	1177	1304

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Türkmenistan ile Türkiye ihracatı 2003 yılında sadece 170 milyon dolar iken yıllar boyunca artarak 2013 yılında 2003 yılına göre %1051 oranında artarak 1 957

milyon dolara çıkmıştır. 2005 yılında bir önceki yıla göre %15,8 azarak 181 milyon dolara gerilerken 2012 yılı hariç tüm yıllar artış göstermiştir. 2012 yılında ise bir önceki yıla göre %1'lik (13 milyon dolarlık) azalma ile 1480 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılında ise bir önceki yıla göre %32,2'lik bir artış oranı ile 1957 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye Türkmenistan ithalatı ise 2003 yılında 124 milyon dolar iken 2013 yılında %427 oranında artarak 654 milyon dolara yükselmiştir. 2005 yılında bir önceki yıla göre %8,5 azarak 161 milyon dolara, 2009 yılında bir önceki yıla göre %15,6 azalarak 328 milyon dolara ve 2012 yılında bir önceki yıla göre %22,4 azalarak 304 milyon dolar olmuştur. 2013 yılında ise bir öndeki yıla göre %115'lik bir artış oranı ile 654 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret hacmi ise 2003 yılında 294 milyon dolar iken, 2013 yılında 2003 yılına göre %788 oranında artarak 2611 milyon dolara çıkmıştır. 2005 ve 2012 yılları hariç ticaret hacmi sürekli artış göstermiştir. 2013 yılında bir önceki yıla göre %46,3 oranında bir artış göstererek 2611 milyon dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesi ihracat lehinde artmaya devam etmektedir. 2007 yılında ithalat lehinde olsa da diğer yıllar sürekli ihracat lehinde olmuştur.

4.4.5. Türkiye - Azerbaycan Ekonomik ve Ticari İlişkileri

Tablo 4.20. Genel Ekonomik Veriler (2012)

GSYİH	67,3 milyar dolar
GSYİH BÜYÜME	%2,2
KİŞİ BAŞINA GSYİH	7.315 dolar
İHRACAT	30,9 milyar dolar
İTHALAT	10 milyar dolar

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Hazar enerji kaynaklarının üretim ve ihracatının ardından 2006 yılından itibaren GSMH'deki artış oranı ile Azerbaycan dünyada ilk sıralarda yer almaya başlamıştır. 2003-2012 yıllarını kapsayan dokuz yıllık dönemde ekonomik büyüme %80 olmuştur. 1994-2012 yılları arasında ülkede yapılan toplam yatırım hacmi yaklaşık 130 milyar dolar olmuştur (www.academia.edu).

Tablo 4.21. Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Ürün ve Ülkeler (2012)

İhracatında Başlıca Ürünler	Petrol ürünleri (%93,1), Gıda ürünleri ve Hayvancılık (%3,5), Metaller (%0,9), Plastik (%0,7), Tekstil (%0,2)
İthalatında Başlıca Ürünler	Makineler (%28,8), Metaller (%16,1), Gıda ürünleri (%15,8), Ulaşım Teçhizatları (%15,5), Kimyasallar (%7,3)
İhracatında Başlıca Ülkeler	1. İtalya ((%23,2), 2.Hindistan (%7,9), 3.Fransa (%7,4), 4.Endonezya (%7,3), Türkiye (%5,1, 11. Sırada)
İthalatında Başlıca Ülkeler	1.Türkiye (%16,7), 2.Rusya (%15,1), 3.Almanya (%8,6), 4.ABD (%7,)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Azerbaycan-Ermenistan anlaşmazlığı 20. yüzyılın başlarında başlamıştır. Tarihin tozlu raflarına bakıldığında bölgede çok acı olaylara rastlamak mümkündür. 1905, 1915, 1918, 1950, 1987 ve 1990'lı yıllar bu tür olaylarla hatırlarda kalmıştır. Genellikle Ermeniler lehine gelişen olaylarda Azerbaycanlıların yanında tek destek Türkiye olmuştur. Öyle ki Azerbaycan Türklerini yalnız bırakmamak için zor anlarında bile Türkler imkânlarını seferber etmiştir. I.Dünya Savaşı sonrasında toplu soykırımla karşı karşıya kalan Azerilere Osmanlıların Kafkas İslam Ordusu vasıtasıyla yardımcı olduğu gibi, Sovyetlerden sonra bağımsızlığına kavuşan ve Karabağ ve etrafındaki bölgelerin Ermenilerce işgal edildiği dönemde de bu yardım devam etmiştir.

Bu destek sadece askeri alanda olmamış, ekonomik ve siyasi alanda da Türkiye Azerbaycan'ın uluslararası kamuoyuna sorunlarını anlatabilmesi, uluslararası güçler tarafından ülkenin bağımsızlığının tanınması ve geliştirilmesi için büyük katkıları olmuştur. Her iki ülke BTC, BTE, BTK gibi uluslararası projelere imza atarken, diğer yandan dış politikalarında da ortak hareket ederek uluslararası kamuoyunda birçok sorunu birlikte göğüslemiştir. Bu işbirliğinin en iyi görüldüğü konu ise Karabağ sorunu olmuştur. Zira Türkiye, dünya konjktörünü dikkate alarak Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a yardımlarda bulunmuş, Kelbecer'in Ermenilerce işgali üzerine Ermenistan kapılarını kapatarak Azerbaycan'a verebileceği en yüksek desteği vermiş ve bu kapı Batılı devletlerin tüm baskılarına rağmen hala açılmamıştır. Türkiye'de hükümetler değişse de Türk halkının, kamuoyunun ve hükümetlerinin desteği hiç azalmamış, atarak devam etmiştir.

Tüm komşularıyla problemi olan bir Türkiye yerine, yakın işbirliğine dayalı bir çevre politikası yürütülmeye başlanmıştır. Bu siyaset çerçevesinde Yunanistan, Suriye, İran, Bulgaristan, Gürcistan ve Irak'la aşamalı olarak yakın işbirliğine girilmiş, hatta

karşılıklı vizelerin kaldırılmasına varan bir yakınlaşma elde edilmiştir. Sorun olarak sadece Ermenistan kalmış, bu ülke ile de göreceli olarak görüşmelere başlanmıştır. Bu doğrultuda Ermenistan'la da yakınlaşmaya yönelinilmiş ve tarihi sorunları çözebilmek için gizli görüşmelere başlanmıştır ve nihayetinde Zürih'te AGİK eş başkanlarının da katılımı ile ilişkilerin normalleşmesini sağlayacak bir protokol imzalanmıştır. Türkiye-Ermenistan arasındaki bu yakınlaşma ve protokollerin imzalanması Azerbaycan'da tepkiyle karşılanmış ve iki ülke ilişkilerine olumsuz tesir edecek olaylar meydana gelmiştir. Türkiye tarafının Karabağ problemi çözülmeden kapıların açılmayacağına dair verdiği tüm güvencelere rağmen Azerbaycan tarafı bu güvenceleri yeterli görmeyerek Türkiye'ye karşı çeşitli yaptırımlara müracaat etmiştir.

Öncelikle gaz tarifelerinin yeniden düzenlenmesi, sonrasında Türk mallarına yönelik ekonomik yaptırımlar, ülkede faaliyet gösteren Türk firmalara yönelik baskılar ve nihayetinde Türk bayraklarının “Türk Şehitliklerindeki” gönderden indirilmesi Türk tarafında da ciddi bir tepkinin oluşmasına sebep olmuştur. Her ne kadar karşılıklı olarak ilişkilerin normalleşmesi için gayret gösterilse de ilişkilerin önceki düzeye ulaşması mümkün gözükmemektedir. Zira ülkede halk ve kamuoylarında karşılıklı itibar kaybı söz konusudur. Türkiye tarafı Ermeni yakınlaşmasının Karabağ probleminin çözümüne katkıda bulunacağını, Ermenistan'ın meselelere öncekinden daha ılımlı ve yapıcı yaklaşacağını ifade etmektedir. Fakat Azeri tarafı bu protokollerle birlikte Ermenilerin güçleneceği ve görüşmeleri tıkamaya başlayacağı ve problemde uzlaşmaz bir konuma geleceğini beyan ederek bir bakıma Karabağ konusundaki uzlaşmazlığı Türkiye'ye bağlamaya çalışan bir tavır sergilemiştir.

4.4.5.1. Türkiye - Azerbaycan Ekonomik İlişkileri

Sovyetlerin yıkılışıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ı ilk tanıyan ülke olan Türkiye ile Azerbaycan ilişkileri tarihi dostluk ve kardeşlik içerisinde devam etmiştir. Ancak, Azerbaycan'ın doğal kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırması ile birlikte bölgede artan önemi, Türkiye'nin son dönemde bölgede doğrudan inisiyatif alan dış politika stratejisi her iki ülkenin daha da yakınlaşmasına ve stratejik ortak olarak hareket etmelerine sebep olmuştur. Bunun sonucunda Azerbaycan ve Türkiye arasında ticaret, siyaset, ekonomi, eğitim, sağlık, kültür, turizm ve diğer sahalarda artan bir

işbirliği başlamıştır. Hatta bu işbirliği Azerbaycan ordusunun yapısal olarak hazırlanması, NATO standartları seviyesine yükseltilmesi, Türk ordusuna uluslararası görevlerinde yardım, bölgesel problemlere ortak tavır, uluslararası kurumlarda ortak çalışmalar, ekonomi ve ticaret alanlarındaki uluslararası projelerde fikir birliği seviyesine ulaşmış ve birçok başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu birliktelik Haydar Aliyev'in "Bir Millet İki Devlet" söylemiyle de bir bakıma tescillenmiştir.

Ancak zaman içerisinde tarafların birbirilerini okumada doğan sorunlar, bir bakıma karşılıklı güvenden kaynaklanan ihmal, stratejik ortaklığın kurumsallaştırılamaması sonucunu doğurmuştur. Bu durum her iki ülkeyi siyaseten birbirinden uzaklaştırmış, yanlış anlamalara sebep olmuştur. Özellikle Azerbaycan'ın dış siyasetinde en önemli unsur olan Karabağ konusundaki endişeleri, iki ülke ilişkilerinde ani bir kırılmaya sebep olmuştur. Azerbaycan'daki diğer lobi ve marjinal güçlerin çalışmalarıyla daha da alevlenen tartışmalar karşılıklı restleşmelere kadar varmıştır. Son dönemde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gerginleşme sebeplerine bakıldığında Gürcistan olaylarının tesirini açık şekilde görmek mümkündür. Uzun süredir Rusya ve Türkiye arasında denge siyaseti yürütmeye çalışan Azerbaycan hükümeti Rusya'nın bölgedeki hareketliliğinden menfi şekilde etkilenmiş ve ister istemez Rusya'nın tesiri altına girmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'ye karşı yürütülen stratejik ortaklık siyasetinde önemli sayılabilecek bir değişim olmuştur.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki normalleşme süreci bahane edilerek, Azerbaycan kamuoyunda Türkiye'ye karşı anti propaganda başlatılmış ve halk nezdinde Türkiye hükümetinin ciddi bir itibar kaybına uğramasına, sebep olunmuştur. Bu siyasetin yürütülmesinde Rus lobisi ve Türkiye'deki bazı marjinal güçlerin Azerbaycan uzantıları aktif rol almıştır. Özellikle Türk hükümetinden beklediği ilgiyi göremeyen Azerbaycan muhalefeti gerek resmi yayın organlarında, gerekse ulusal kanallarda ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilecek yayımlar yapmıştır. Bunda, Türk hükümetinin Azerbaycan iktidarından uzaklaşarak, Azerbaycan muhalefetine yönelmesi beklentisinin etkisi kuşkusuzdur. Hatta ilişkilerdeki tansiyonun yükselmeye başladığı dönemde Azerbaycan muhalefet parti lider ve üyelerinin Türkiye'ye giderek sivil toplum kuruluşlarında ve basın yayın organlarında boy göstermesi, hükümete mesaj verici nitelikte demeçlerde bulunmaları, Türk sivil kuruluşlarını harekete geçirecek tarzda çalışmalarda bulunmaları bu amacı gerçekleştirmeye yönelik atılan adımlardan sadece

birkaçıdır. Ancak, Azerbaycan hükümeti bu krizi iyi okumuş bir yandan kamuoyunu bilinçli şekilde soğutmuş, diğer yandan Türk hükümetiyle yakın diyalog kurarak problemin çözüm sürecine aktif olarak iştirak etmiştir.

Bu süreçte Azerbaycan hükümetinin önde gelen siyasi liderleri iki ülke arasındaki tarihe dayalı sıcak ve yakın ilişkileri ön plana çıkartan beyanatlarla ilişkilerin normalleşmesine çalışmıştır. Bu çerçevede tecrübeli siyasiler de ilişkilerin normalleşme sürecine girdiğini ve bu konuda her iki tarafın çok iyi düşünmesi gerektiğini ifade ederek bir bakıma toplumu yeni döneme hazırlamaya çalışmıştır. Bu gayretlerin sonucunda, Azerbaycan kamuoyu ve hükümetinin katkılarıyla yumuşayan ilişkiler, kırılma noktasına gelmeden Türk siyasilerin resmi açıklamaları, Başbakan Erdoğan'ın Bakü ziyareti ve Azerbaycan Parlamentosu'ndaki konuşması sonucunda çözülmüştür. Sonrasında alınan tedbirler, düzenlenen toplantılar ve hükümet yetkililerinin çalışmaları ile ikili ilişkiler hızla eski seviyesine ulaşsa da, her iki ülke ilişkilerinin “Bir Millet İki Devlet” gibi hissi sloganlardan “Stratejik Ortaklık” düzeyine sıçrayamadığını açık şekilde göstermiştir. Zira iki ülke ilişkilerine zarar verebilecek küçük ölçekli bir siyasi kriz karşısında, çatışmaya son verebilecek sivil ve/veya resmi bir kurumun olmayışı karşısında en üst düzey yetkililer, Azerbaycan devlet başkanı ve Türkiye başbakanı probleme doğrudan müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu dahi ikili ilişkilerde hissiliğin gölgesinden çıkılarak gerçek nitelikli çalışmalara olan ihtiyacı göstermiştir (Yılmaz, 2010: 24-30).

2011 yılında, Türkiye'nin ihracatında 18. sırada yer alan Azerbaycan, ithalatında ise 69. sırada bulunmaktadır. 2012 yılında ise ihracatımızda 15. sıraya, ithalatımızda 58. sıraya yerleşmiştir.

Tablo 4.22. İki Ülke Arasındaki Ticari İlişkiler (Milyon \$)

YILLAR	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İHRACAT	315	404	528	695	1048	1667	1400	1550	2064	2585	2960
İTHALAT	123	136	208	297	185	363	141	253	262	340	334
HACİM	438	539	736	992	1233	2030	1541	1803	2326	2925	3294
DENGE	193	268	320	399	862	1305	1260	1298	1802	2245	2627

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı

Azerbaycan ile Türkiye ihracatı 2003 yılında 315 milyon dolar iken yıllar boyunca artarak 2013 yılında 2003 yılına göre %840 oranında artarak 2 960 milyon dolara çıkmıştır. 2009 yılında bir önceki yıla göre %16 azarak 1400 milyon dolara gerilerken 2009 yılı hariç tüm yıllar artış göstermiştir. 2013 yılında ise bir önceki yıla göre %14,5'lik bir artış oranı ile 2960 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye Azerbaycan ithalatı ise; 2003 yılında 123 milyon dolar iken 2013 yılında 2003 yılına göre %171 oranında artarak 334 milyon dolara yükselmiştir. 2007 yılında bir önceki yıla göre %37,7 azarak 185 milyon dolara, 2009 yılında bir önceki yıla göre %61,2 azalarak 141 milyon dolar olmuştur. 2013 yılında ise bir önceki yıla göre %1,8'lik bir azalış oranı ile 334 milyon dolara düşmüştür.

Dış ticaret hacmi ise 2003 yılında 438 milyon dolar iken, 2013 yılında 2003 yılına göre %652 oranında artarak 3294 milyon dolara çıkmıştır. 2009 yılı hariç ticaret hacmi sürekli artış göstermiştir. 2009 yılında ise bir önceki yıla göre %11,2 azalma oranıyla 1 541 milyon dolara gerilemiştir. 2013 yılında bir önceki yıla göre %12,6 oranında bir artış göstererek 3294 milyon dolara yükselmiştir.

Dış ticaret dengesi ihracat lehinde artmaya devam etmektedir.

SONUÇ

Coğrafi konum olarak dünyanın farklı bölgelerine dağılganlık ve sahip oldukları çeşitli sömürge geçmişleri sebebiyle oluşan kültürel ve kurumsal farklılıklar, İİT'ye üye ülkeler arasında oluşabilecek güçlü işbirliğini zorlaştırmaktadır. Söz konusu ülkelerin ortak dinlerinin olmasına rağmen politik; etnik, kültürel ve ekonomik yönlerinin çok çeşitlilik göstermesi, İİT'nin sahip olduğu potansiyele rağmen sürdürülebilirliğine ilişkin birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bunun yanı sıra, az gelişmiş ülkelerin işbirliği anlayışı, genellikle yardım ekseninde olmakla birlikte gelişmiş ülkeler ise konuya çıkar ilişkisi anlayışıyla bakmaktadırlar.

Ülkeler arasındaki uzak mesafe, ulaşım maliyetlerini etkilemesi bakımından ticarete olumsuz etki yapmaktadır. Ekonomik değişken olarak serbest ticaret alanlarının ülkeler arasındaki ticarete etkisine bakıldığında ise, özellikle bölgesel farklılıklar görülmekte iken, ortak para birimi ve sınır komşuluğu ticareti olumlu yönde etkilemektedir. Kültürel değişken olarak ele alınan ortak sömürge geçmişine sahip olma ile ortak dil aynı şekilde ticarete olumlu etki yapmasına rağmen, ülkeler arasındaki yönetim biçimi ve rejimin sürekliliği gibi kurumsal yönetim farklılıkları da ticaret üzerinde farklı etkilere yol açabilmektedir.

Altyapı yetersizliği, denize kıyısı olmayan ülkelerin transit ticarete bağımlılıklarından dolayı önemli bir problem oluşturmaktadır. Ulusal ve uluslararası pazarlara erişim, ticaretin artırılmasına yönelik en önemli şartlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, etkili bir ulaştırma ağının önündeki çeşitli engellerin kaldırılması ile teknolojik olarak gelişmiş ulaştırma altyapısı ve hizmetleri, özellikle İİT içi mal ve hizmetlerin dolaşımını maliyet ve zaman yönünden kolaylaştırarak bölgesel ekonomik işbirliği ve bütünleşmeyi artmasını sağlayacaktır. Özellikle denizyolu ve demiryolu kullanımının sınırlı olması, ithalatı yüksek maliyetli ve ihracatı rekabet edemez hale getirmesine yol açmaktadır. Yapım ve mal taşıma maliyetleri ile enerji kullanımı açısından ekonomik olarak daha uygun olan demiryolu ve denizyolu taşımacılığı, İİT'ye üye ülkeler arasında yüksek ve düşük gelirli ülkeleri birbirine yaklaştıracaktır. Bu çerçevede, coğrafi genişlik olarak dünyanın altıda birini teşkil eden ve stratejik öneme sahip olan İİT'ye üye ülkelerin arasında güvenli ve etkin çalışan bir ulaşım altyapısının ve ağının oluşturulması gerekmektedir.

İİT'ye üye ülkeler arasında malların hem fiziki olarak hem de pazarlanabilir tahviller yoluyla alınıp satılması sağlanmalıdır. Türkiye özelinde sınır komşuluğu değişkeni, beklenenin aksine olumsuz etki yapmaktadır. Türkiye, sınır komşuları olan Irak, İran ve Suriye ile artan eğilimli bir ticaret yapmasına rağmen, 2000-2010 yılları arasında çeşitli jeopolitik ve sınır güvenliği gibi nedenlerle yaşanan sorunlar yüzünden olumsuz etkilenmiştir. 2012 yılından itibaren Suriye ile yaşanan siyasi gerginlikler ekonomik ilişkilerimize olumsuz yansımaktadır. Bu çerçevede, bölgesel sorunların giderilmesine yönelik çeşitli ekonomik, coğrafi, kültürel ve kurumsal faktörleri de içeren kapsamlı adımların atılmasının bu olumsuz etkiyi azaltacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AKGÜL, Mehmet Serdar (2013). *Türkiye'nin İslam İşbirliği ile İlişkileri ve Ticari Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- AKTAŞ, Münevver (2009). Türkiye İslam Konferansı Örgütüne Üye midir? *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:1, ss: 1-87.
- ATAMAN, Muhittin ve GÖKŞEN, Ayşe Nur (2014). *Sembolizm ve Aktivizm Arasında İşbirliği Teşkilatı*. SETA Siyaset ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ocak 2014, Sayı: 76, SETA.
- BALKIR, Canan (2010). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 4.
- DARTAN, Muzaffer, HATİPOĞLU, Esra ve DİKKAYA, M (2002). *ECO Bölgesi: Uluslararası Aktörlerin Rolü ve Türkiye*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Yayınları.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: DPT Yayını.
- DEMİR, İdris (2008). OPEC: Güçlü Bir Kartel? *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 18, ss.231-246.
- EROĞLU, Zübeyde (2006). *Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- ERTÜRK, Emin (1993), *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, 1. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi, s. 16.
- KARLUK, Rıdvan, (1998), *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitabevi.
- KÜÇÜKAHMETOĞLU, Osman ve Diğerleri (2005). *Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, Ekin Kitabevi.
- SEYİDOĞLU, H. (2003), *Uluslararası İktisat*. Genişletilmiş 15. Basım, İstanbul: Güzem Yayınları.

YILMAZ, Reha (2010), *Türkiye Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

TÜR, Özlem (2011). 2000'lerde Türkiye - Suriye İlişkilerinin Siyasi-Ekonomisi, *ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü ORSAM Danışmanı Ortadoğu Analizi*, Temmuz-Ağustos, Cilt: 3, S: 31-32.

www.oic-oci.org. İslam İşbirliği Teşkilatı, Erişim Tarihi: 12.08.2008

www.tasam.org.tr. Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu Ecowas. Yayın Tarihi: (27.11.2008), Erişim Tarihi: 21.08.2014

www.ekodialog.com. Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği, Erişim Tarihi: 15.10.2014

www.mfa.gov.tr. Dış Politika, Uluslar arası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz, Erişim Tarihi: 18.10.2014

www.pagev.org.tr. COMESA (Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Bölgesi) ve EAC– (Doğu Afrika Topluluğu) Plastik ve Plastik İşleme Makineleri Dış Ticareti.

www.uiodergisi.com. Arap Birliği'nin Tarihi Süreçte Oluşumu, Seren Özcan, 2012, Erişim Tarihi: 16.09.2014

www.tbmm.gov.tr. İslam İş Birliği Teşkilatı Parlamento Birliği Türkiye Delegasyonu, Erişim Tarihi 21.09.2014

www.politikaakademisi.org.tr. Türkiye Suudi Arabistan İlişkileri: Ankara-Riyad Dostluk Hattı, Erişim Tarihi: 10.09.2013

www.kto.org.tr. Konya Ticaret Odası Etüt Araştırma Servisi, Erişim Tarihi: 25.10.2014

www.ekonomi.gov.tr. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Erişim Tarihi: 22.10.2014

www.tuik.gov.tr. Türkiye İstatistik Kurumu, Erişim Tarihi: 23.10.2014

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet İKİZOĞLU 31 Ocak 1979 tarihinde Ankara ilinin Beypazarı ilçesinde doğmuştur. İlk ve orta eğitimini Beypazarı ilçesinde, lise eğitimini Ankara Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesinde 1997 yılında tamamladıktan sonra, aynı yıl Van Meteoroloji Bölge Müdürlüğü'nde memuriyete başlamıştır. 1998 yılında Malatya Meteoroloji Bölge Müdürlüğü, Erhaç Meteoroloji Meydan Müdürlüğü'ne atanmıştır. 2002 yılında İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden mezun olmuştur. 2006 yılında Malatya Meslek Yüksekokulu Seramik Programcılığı Bölümünü bölüm birincisi olarak tamamlamıştır. Halen Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilişim Teknolojileri ve Mühendislik Fakültesi Endüstri Mühendisliği Lisans öğrencisidir. 2013 yılından beri İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim dalında yüksek öğrenimine devam etmektedir. 2006 yılından beri Kozmos Danışmanlık Merkezi'nde eğitim koçluğu görevini yürütmekte olan İKİZOĞLU, evli ve iki çocuk babasıdır. İngilizce bilmektedir.